

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДУБАС ВІКТОРІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 342.4

ДИСЕРТАЦІЯ
**ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОМІСІЇ
«ЗА ДЕМОКРАТІЮ ЧЕРЕЗ ПРАВО»
НА РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 081 – право

Галузь знань – право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В.В. Дубас

Науковий керівник –
доктор юридичних наук, професор
ГУРАЛЬ Павло Федорович

Львів – 2022

АНОТАЦІЯ

Дубас В. В. Вплив практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2022.

Дисертація присвячена дослідженню в українській науці конституційного права впливу практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні. У роботі здійснено комплексний теоретичний та практичний аналіз впливу практики Венеційської комісії, виокремлено форми впливу та охарактеризовано його наслідки на політико-правові процеси в Україні. Теоретичне значення цього дослідження полягає в тому, що вперше зроблено спробу проаналізувати вплив практики Європейської комісії «За демократію через право», дослідити правові аспекти співпраці з погляду конституційної доктрини та практики. У підсумку напрацьовано практичні рекомендації щодо основних шляхів удосконалення системи правління в Україні та покращення співпраці України з Європейською комісією «За демократію через право».

Обґрунтовано, що правовий статус Європейської комісії «За демократію через право» має свої особливості, які відрізняють її від інших органів Ради Європи. Особливий правовий статус Комісії проявляється в тому, що її діяльність поширюється на більшість держав світу, а компетенція охоплює питання розвитку конституційних національних правових систем з урахуванням європейських стандартів. Європейська комісія «За демократію через право» була утворена за допомогою часткової угоди як особливої форми співробітництва Ради Європи, що мало визначальний вплив на її майбутню роль

та поширення її впливу у світі. Завдяки трансформації часткової угоди в розширену учасниками Європейської комісії «За демократію через право» змогли стати країни всього світу та інші міжнародні організації. У роботі виокремлено чинники, що зумовили особливу роль Венеційської комісії, а саме: правові основи її утворення, принципи діяльності та компетенція.

Значення практики Європейської комісії «За демократію через право» в системі джерел права та її впливу на конституційний розвиток національних держав обумовлюється її політико-правовим характером. Характер впливу практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні визначається об'єктом свого спрямування (держава і суспільство; система національного права і національна правова система; конституціоналізм) та відповідною формою (пряма й опосередкована).

У дисертаційній роботі сформульовано дефініцію поняття практики Європейської комісії «За демократію через право» як зовнішньої форми об'єктивації її діяльності, що є сукупністю загальних та індивідуальних актів рекомендаційного характеру, які приймаються в односторонньому порядку і не потребують імплементації. Практика Венеційської комісії є «м'яким правом» за наявності таких ознак: загальний характер, дія спрямована на необмежене коло суб'єктів міжнародного права та не вичерпується одноразовим застосуванням; є політично обов'язкова. Загальний характер означає, що практика Венеційської комісії спрямована на регулювання певної сфери суспільних відносин, а не конкретних випадків. Реалізація практики забезпечується можливістю настання відповідальності, закріпленої у формальних джерелах міжнародного права, а також формує обов'язки держави, які випливають з її членства в Раді Європи.

Доведено, що вплив практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток європейських держав на основі спільних цінностей та цілей здійснюється лише через систему інституційних механізмів, тобто відбувається

у разі її використання міжнародними організаціями та їхніми органами, а також органами публічної влади національних держав. Венеційська комісія як орган Ради Європи завдяки використанню її практики впливає на поширення європейських стандартів конституціоналізму в Україні.

Діяльність Європейської комісії «За демократію через право» спрямована на поширення європейських стандартів конституціоналізму. Також Європейська комісія «За демократію через право» бере участь у проведенні реформ у державах-членах, зокрема й в Україні, сприяє їхньому конституційному розвитку та формує політику світового товариства. У роботі обґрунтовано, що вплив практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні здійснюється (а) у прямих формах шляхом закріплення рекомендацій Комісії в текстах нормативно-правових актів України; оцінки національного законодавства щодо його відповідності практиці Європейської комісії «За демократію через право», тлумачення приписів національного законодавства у світлі практики Комісії; встановлення факту відповідності припису національного законодавства практиці Венеційської комісії при застосуванні, використання рекомендацій державними органами за відсутності національного правового регулювання, (б) а також в опосередкованій формі шляхом її застосування органами міжнародних організацій під час підготовки і прийняття актів міжнародного права в конкретних випадках щодо України. Прямий вплив практики Європейської комісії «За демократію через право» відбувається з волі держави в таких правових формах її діяльності: правотворення, правотлумачення та правозастосування.

У дисертаційному дослідженні проведено класифікацію форм співпраці Європейської комісії «За демократію через право» та України, а саме: попередня форма співпраці та наступна. Попередня співпраця передбачає оцінювання проєктів законів, і є більш ефективною. Тимчасом при наступній співпраці Комісія надає рекомендації щодо ухвалених та чинних норм

національного законодавства. В останньому випадку результати дослідження Венеційської комісії можуть стати основою для майбутніх положень законопроектів та внесення змін до чинного законодавства.

Зроблено висновок, що практика Європейської комісії «За демократію через право» впливає на функціонування та розвиток конституціоналізму в державах не тільки безпосередньо, коли її застосовують національні органи (direct), але й опосередковано (indirect) через використання її посилення на неї статутними органами Ради Європи та Європейського Союзу. У роботі наведено конкретні приклади впливу практики Європейської комісії «За демократію через право» та визначено його характер.

Акцентовано увагу на тому, як саме впливає використання практики Європейської комісії «За демократію через право» щодо і в межах України. Так, наголошено, що ця практика (1) запобігає виникненню конституційних конфліктів, (2) відіграє ключову роль під час ухвалення рішень міжнародними, передусім європейськими, організаціями щодо України у зв'язку зі сучасними євроінтеграційними процесами. Такі наслідки будуть якісним показником успішного (позитивного) впливу діяльності Європейської комісії «За демократію через право». Зроблено висновок, що використання практики Венеційської комісії може мати і позитивний для розвитку конституціоналізму в Україні ефект, і навпаки – може бути використана іншими суб'єктами права задля шкоди національній та загальнополітичній ситуації в країні. У такому разі засади конституційного ладу України виступають межами втручання міжнародних організацій щодо України.

На основі аналізу закономірностей у практиці Венеційської комісії та тенденцій розвитку конституціоналізму в Україні розроблено пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України. Зокрема, запропоновано удосконалити низку зміни конституційних положень з метою оптимізації системи правління в Україні на шляху до утвердження українського

конституціоналізму. Окрім того, проведено оцінювання ефективності законодавчого регулювання співпраці Верховної Ради України та Європейської комісії «За демократію через право» і запропоновано зміни до законодавства України задля налагодження співпраці парламенту України з Європейською комісією «За демократію через право».

Ключові слова: вплив, практика Європейської комісії «За демократію через право», конституціоналізм, український конституціоналізм, Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія).

ABSTRACT

V. V. Dubas. Influence of the practice of the European Commission for Democracy through Law on the development of constitutionalism in Ukraine. – Qualifying scientific work as a manuscript.

The dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge law 08 "Law" in the specialty 081 "Law". – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2022.

The dissertation is devoted to the research in the Ukrainian science of constitutional law of the influence of the practice of the European Commission for Democracy through Law on the development of constitutionalism in Ukraine. The work carried out a comprehensive theoretical and practical analysis of the mechanism of influence of the practice of the Venice Commission, highlighted the forms of influence and characterized the influence of the practice of the Commission on the development of constitutionalism in Ukraine.

The theoretical significance of this study is that it will be the first attempt to analyze the impact of the European Commission's practice "For Democracy through Law", to explore the legal aspects of cooperation in terms of constitutional doctrine and practice. As a result, practical recommendations have been developed on the main

ways to improve the system of government in Ukraine and improve Ukraine's cooperation with the European Commission for Democracy through Law.

It is substantiated that the legal status of the European Commission for Democracy through Law has its own characteristics that distinguish it from other bodies of the Council of Europe. The special legal status of the Commission is manifested in the fact that its activities extend to most countries of the world, and its competence includes issues of the constitutional construction of national legal systems in accordance with European standards. The European Commission for Democracy through Law was set up by a partial agreement as a special form of cooperation of the Council of Europe, which has had a decisive impact on its future role and the spread of its influence in the world. Due to the transformation of the partial agreement into an extended one, the other countries around the world and other international organizations were able to become members of the European Commission for Democracy through Law. The paper highlights the factors that determined the special role of the Venice Commission, namely the legal basis for its formation, principles of activity and competence.

The significance of the practice of the Venice Commission in the system of sources of law and its influence on the constitutional development of nation states is that it is of a political and legal nature. The nature of the influence of the practice of the Venice Commission on the development of constitutionalism in Ukraine is determined by the object of its direction (the state and society; the system of national law and the national legal system; constitutionalism) and the corresponding form (direct and indirect).

The dissertation formulated the definition of the concept of the practice of The European Commission for Democracy through Law as an external form of objectification of its activities, which is a set of general and individual acts of a recommendatory nature, which are adopted unilaterally and do not need to be implemented. The practice of the Venice Commission is “soft law” if it has the

following features: general, the action is aimed at an unlimited range of subjects of international law and is not limited to a one-time application; is politically binding. The general nature means that the practice of the Venice Commission is aimed at regulating a certain area of public relations, rather than specific cases. The implementation of the practice is ensured by the possibility of the onset of responsibility, enshrined in the formal sources of international law, and also forms the obligations of the state arising from its membership in the Council of Europe.

It has been proved that the influence of the practice of the European Commission for Democracy through Law on the development of European states based on common values and goals is carried out only through a system of institutional mechanisms, i.e. occurs when it is used by international organizations and their bodies, as well as public authorities of national states. The Commission as a body of the Council of Europe, through the use of its practice, influences the spread of European standards of constitutionalism in Ukraine. The activity of the European Commission for Democracy through Law is aimed at disseminating European standards of constitutionalism. Also, the European Commission for Democracy through Law participates in reforms in member states, including Ukraine, contributes to their constitutional development and shapes the policy of the world society.

The paper substantiates that the influence of the practice of the Venice Commission on the development of constitutionalism in Ukraine is carried out (a) in direct forms by fixing the recommendations of the Commission in the texts of normative legal acts of Ukraine; assessment of national legislation in accordance with the practice of the European Commission for Democracy through Law, interpretation of the provisions of national legislation in the light of the practice of the Commission; establishing the fact that the prescription of national legislation complies with the practice of the Venice Commission when applying, using recommendations by state bodies in the absence of national legal regulation, (b) as well as indirectly through its application by bodies of international organizations in the preparation and adoption of

acts of international law in specific cases concerning Ukraine. The direct influence of the practice of the European Commission for Democracy through Law occurs at the will of the state in such legal forms of its activity: law-making, law interpretation and law enforcement.

The dissertation research classifies the forms of cooperation between the European Commission for Democracy through Law and Ukraine, namely: a preliminary and the following forms of cooperation. Preliminary cooperation is provided recommendations on draft laws and is more effective. While in the following cooperation, the Commission assessments of the adopted and current norms of national legislation. In the last case, the results of the Venice Commission's activity could be the basis for future provisions of the drafts law and amendments to current legislation.

It is concluded that the practice of the European Commission for Democracy through Law affects the functioning and development of constitutionalism in states not only directly when it is applied by national authorities (direct), but also indirectly (indirect) through the use and reference to it by the statutory bodies of the Council of Europe and European Union. The paper is presented specific examples of the impact of the practice of the European Commission for Democracy through Law and is defined its nature.

Emphasis is placed on how the use of the practice of the European Commission for Democracy through Law affects relative to and within Ukraine. Thus, it is noted that this practice (1) prevents the emergence of constitutional conflicts, (2) plays a key role in decision-making by international, primarily European, organizations regarding Ukraine in connection with modern European integration processes. Such consequences will be a qualitative indicator of the successful (positive) impact of the activities of the European Commission for Democracy through Law.

It is concluded that the use of the practice of the Venice Commission can also have a positive effect on the development of constitutionalism in Ukraine, and

vice versa - it can be used by other subjects of law to damage the national and general political situation in the country. In this case, the foundations of the constitutional order of Ukraine are in favour of the intervention of international organizations in relation to Ukraine.

Based on the analysis of regularities in the practice of the Venice Commission and trends in the development of constitutionalism in Ukraine, proposals have been developed to improve the current legislation of Ukraine. In particular, it was proposed to improve the constitutional provisions in order to optimize the system of government in Ukraine on the way to the establishment of Ukrainian constitutionalism. In addition, the effectiveness of legislative regulation of cooperation between the Verkhovna Rada of Ukraine and the European Commission for Democracy through Law was assessed and amendments to the legislation of Ukraine were proposed to establish cooperation between the Parliament of Ukraine and the European Commission for Democracy through Law.

Keywords: influence, practice of the European Commission for Democracy through Law, constitutionalism, Ukrainian constitutionalism, the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission).

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Публікації в періодичних наукових виданнях інших держав з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію здобувача:

1. Дубас В. В. Опосередкований вплив практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. No. 6, vol. 1. С. 71–80.

II. Статті в наукових виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України:

2. Дубас В. В. Європейські стандарти конституційної скарги (за позиціями Венеціанської комісії). *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 67–71.

3. Дубас В. В. Сучасна кодифікація виборчого законодавства в Україні: венеціанський вимір. *Часопис конституційного права*. 2018. № 2. С. 60–65.

4. Дубас В. В. Європейські стандарти сучасного парламентаризму (за позиціями Європейської комісії «За демократію через право»). *Часопис конституційного права*. 2019. № 2. С. 60–73.

III. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Особа В. В.¹ Аналіз основних принципів діяльності Європейської комісії «За демократію через право». *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матер. XXI звіт. наук.-практ. конф.* Львів, 2015. С. 167–170.

6. Особа В. В. Європейська комісія «За демократію через право»: незалежний експерт чи міжнародна сатисфакція. *Матер. XIV Міжнар. студент.-аспірант. наук. конф.* Львів, 2015. С. 43–45.

7. Особа В. В. Співпраця України та Венеціанської комісії Ради Європи: етапи становлення. *Закарпатські правові читання: матер. VII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених та студ.* Ужгород, 2015. С. 43–45.

8. Дубас В. В. Роль Європейської комісії «За демократію через право» у проведенні конституційних реформ. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матер. XXIII звіт. наук.-практ. конф.* Львів, 2017. С. 145–148.

9. Дубас В. В. Співробітництво України та Європейської комісії «За

¹ Дівоче прізвище дисертантки.

демократію через право»: сфери, форми та види. *Проблеми державотворення і захист прав людини в Україні: матер. XXVI звіт. наук.-практ. конф.* Львів, 2020. С. 89–91.

10. Дубас В. В. Усталена практика Венеціанської комісії в актах Конституційного Суду України. *Проблеми державотворення і захист прав людини в Україні: матер. XXVI звіт. наук.-практ. конф.* Львів, 2021. С. 105–108.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	14
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА ПОНЯТТЄВИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	23
1.1. Теоретичні та методологічні засади дослідження впливу практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні.....	23
1.2. Організаційно-правові передумови формування впливу діяльності Європейської комісії «За демократію через право» на український конституціоналізм.....	60
1.3. Європейська комісія «За демократію через право» як міжнародна експертна організація з конституційних питань: особливості утворення та принципи діяльності.....	75
1.4. Практика Європейської комісії «За демократію через право»: поняття і політико-правове значення.....	103
Висновки до розділу 1	127
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОМІСІЇ «ЗА ДЕМОКРАТІЮ ЧЕРЕЗ ПРАВО» ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ.....	130
2.1. Форми впливу практики Європейської комісії «За демократію через право» на конституційні перетворення в Україні:.....	130
2.1.1. Пряма форма впливу.....	130
2.1.2. Опосередкована форма впливу.....	143
2.2. Напрями конституційних перетворень за рекомендаціями Європейської комісії «За демократію через право».....	154
2.2.1. Основоположні права і свободи людини.....	156
2.2.2. Конституційна реформа.....	160
2.2.3. Форми прямого народовладдя.....	174
2.2.4. Функціонування органів державної влади.....	179
Висновки до розділу 2.....	195
ВИСНОВКИ.....	197
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	203
ДОДАТКИ.....	264

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЕКПЛ	– Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
ЄС	– Європейський Союз
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини
НАТО	– Організація Північно-Атлантичного договору
ОБСЄ	– Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
РЄ	– Рада Європи
ПАРЄ	– Парламентська асамблея Ради Європи
КМ РЄ	– Комітет міністрів Ради Європи
КМРВ Європи	– Комітет місцевих та регіональних влад Європи
СНД	– Співдружність незалежних держав
СОТ	– Світова організація торгівлі
ОБСЄ	– Організація з безпеки і співробітництва в Європі
БДПЛ	– Бюро демократичних інститутів та прав людини
КРЄС	– Консультативної ради європейських суддів
ЮНЕСКО	– Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури
АРК	– Автономна Республіка Крим
ВРУ	– Верховна Рада України
КСУ	– Конституційний Суд України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасний етап розвитку української державності характеризується впровадженням європейських стандартів у всі сфери публічно-правових відносин, що зумовлено євроінтеграційними прагненнями України. Задля розвитку демократії й утвердження принципів конституціоналізму зміни, які впроваджуються, мають відповідати європейським стандартам. Україна дедалі частіше вступає в нові форми співробітництва з міжнародними органами та організаціями, передовсім європейськими. Прикладом такої співпраці є орган Ради Європи – Європейська комісія «За демократію через право» (надалі – Венеційська комісія, Комісія), яка сьогодні відіграє вельми важливу роль у розв’язанні національних конституційно-правових проблем, будучи, по суті, незалежним міжнародним експертом з питань державного будівництва.

У процесі 10-річної співпраці України з Венеційською комісією остання проаналізувала значну кількість правових актів з питань проведення конституційних політико-правових реформ. Цінність таких рекомендацій полягає в тому, що Європейська комісія «За демократію через право», встановлюючи відповідність національних норм європейським стандартам, враховує особливості кожної держави, специфічні риси їхніх правових систем та реальні державотворчі процеси, України зокрема.

Попри те, що діяльність Венеційської комісії була предметом наукових розвідок вчених, питання впливу практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні поки що осмислено недостатньо. Зокрема, досі не здійснено комплексного дослідження ролі впливу Венеційської комісії та її практики на розвиток сучасного конституціоналізму в нашій державі.

Актуальність дослідження зумовлена також низкою нерозв’язаних наукових проблем. У рамках цього дослідження зроблено спробу віднайти відповіді на питання про ефективність впливу практики Венеційської комісії та

успішності проведених конституційних реформ для подальшого розвитку конституціоналізму в Україні.

Теоретичною основою дослідження є праці таких зарубіжних і українських вчених, як М. М. Баймуратов, О. М. Бориславська, С. П. Головатий, А. М. Денисова, В. Б. Ковальчук, В. М. Косович, А. Р. Крусян, І. І. Лукашук, О. В. Марцеляк, П. М. Рабінович, С. П. Рабінович, В. М. Репецький, Т. О. Свида, П. Б. Стецюк, В. М. Шаповал, С. В. Шевчук, Ф. Фукуяма, J. Russell, R. Cohn та інші.

Емпіричною основою дослідження є практика Європейської комісії «За демократію через право», зокрема прийняті висновки щодо України, а також міжнародно-правові акти, які регламентують діяльність Комісії, акти національного законодавства України, а також правозастосовні акти.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідної теми кафедри конституційного права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення розвитку української держави, конституційно-правових інститутів в умовах реформи децентралізації публічної влади» (номер державної реєстрації 0121U110203).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексна характеристика впливу практики Європейської комісії «За демократію через право» на процес розвитку конституціоналізму в Україні, його форм та наслідків. Для досягнення поставленої мети в роботі передбачено вирішення таких завдань:

- з'ясувати теоретико-методологічні засади дослідження впливу практики Венеційської комісії на конституційні перетворення в нашій державі;
- проаналізувати організаційно-правові передумови та етапи формування впливу практики Венеційської комісії на розбудову сучасного

українського конституціоналізму;

- виявити чинники, що зумовлюють особливості статусу та діяльності Комісії;
- визначити поняття та політико-правове значення практики Європейської комісії «За демократію через право»;
- дослідити форми впливу практики Європейської комісії «За демократію через право» на політико-правові процеси в Україні;
- виокремити напрями оптимізації системи правління в Україні;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення системи правління України та її співпраці з Венеційською комісією на підставі проаналізованої практики Комісії.

Об'єктом дослідження є відносини, що виникають у процесі взаємодії національної правової системи України з міжнародно-правовою системою Ради Європи.

Предметом дослідження є вплив практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні.

Методи дослідження. Задля виконання постановленої мети у процесі дослідження було використано комплекс загальнонаукових та спеціально-наукових методів, зокрема: діалектичний, методи аналізу і синтезу, узагальнення, системно-структурний, структурно-функціональний, метод систематизації, історико-правовий, формально-юридичний, порівняльно-правовий, статистичний та метод прогнозування, а також інші методи наукового дослідження.

Дослідження теоретичних та методологічних основ цієї наукової роботи здійснювалось за допомогою діалектичному методу пізнання, завдяки якому з'ясовано розуміння сутності впливу практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні (підрозділ 1.1). Історико-правовий метод використано для виокремлення правових основ та етапів формування впливу

практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні (підрозділ 1.2). Вказаний метод також використано в поєднанні з методом аналізу задля з'ясування особливостей утворення й діяльності Європейської комісії «За демократію через право», її ролі з позиції історичної обумовленості (підрозділ 1.3).

Перевага віддавалась формально-логічним методам наукового дослідження, зокрема аналізу, синтезу, методу абстрагування, узагальнення при виявленні основних ознак практики Європейської комісії «За демократію через право» та її впливу на розвиток конституціоналізму в Україні (підрозділ 1.1, 1.4). Системно-структурний та структурно-функціональний методи дали можливість дослідити значення та місце практики цього органу в системі джерел міжнародного права. За допомогою цих методів вдалося визначити сутність поняття практики Комісії та обґрунтувати умови, за наявності яких ця практика визнається актами міжнародного «м'якого права» (підрозділ 2.2).

Метод систематизації сприяв поділу практики Європейської комісії «За демократію через право» за напрямками: основоположні права і свободи людини, конституційна реформа, форми прямого народовладдя, функціонування демократичних інституцій, а також виявлення засобів прямого впливу практики Венеційської комісії в таких формах діяльності держави: правотворення, правотлумачення та правореалізації (підрозділи 2.1, 2.2). Застосування порівняльно-правового методу наукового пізнання дало можливість встановити взаємодію національної правової системи та міжнародної, обґрунтувати вплив практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні за допомогою засобів адаптації національної правової системи до міжнародної (підрозділи 1.1, 2.1). Цей метод було також застосовано для порівняння європейського й українського права, що дозволило зіставити законодавство України з європейськими стандартами конституціоналізму.

Формально-юридичний метод наукового пізнання використовувався

протягом усього процесу наукового дослідження, зокрема аналізу практики Венеційської комісії та опрацювання актів законодавчої і судової влади (підрозділ 2.1). Внаслідок чого сформульовано правові проблеми та пропозиції щодо їх розв'язання, враховуючи систему правління України. Завдяки цьому методу аргументовано в роботі пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства (підрозділ 2.1).

Методом прогнозування обґрунтовано напрями конституційних перетворень та вдосконалення системи задля утвердження конституціоналізму в Україні (підрозділ 2.2). Здійснено аналіз судової практики, використовуючи статистичні методи, проаналізовано емпіричну інформацію, яка розкриває проблематику теми дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що представлена робота є першим комплексним дослідженням впливу практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні, етапів його формування, форм та напрямів подальшого розвитку. Наукова новизна конкретизована в положеннях, що виносяться на захист. Так, у роботі

вперше:

– сформульовано поняття практики Європейської комісії «За демократію через право» як зовнішньої форми об'єктивації її діяльності, сукупності загальних та індивідуальних актів рекомендаційного характеру, що приймаються в односторонньому порядку і не потребують імплементації. Практика Комісії належить до «м'якого права» за умови наявності в неї таких ознак: загальний характер; дія спрямована на необмежене коло суб'єктів міжнародного права та не вичерпується одноразовим використанням; політична обов'язковість;

– обґрунтовано, що вплив практики Європейської комісії «За демократію через право» на національні конституційні перетворення здійснюється лише

через систему інституційних механізмів, тобто відбувається в разі її використання міжнародними організаціями та їхніми органами, а також національними органами публічної влади;

– виокремлено пряму (direct) та опосередковану (indirect) форми впливу практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні. Прямий вплив відбувається з волі держави в таких правових формах її діяльності як: 1) *правотворення* (шляхом прямого закріплення рекомендацій Венеційської комісії в текстах нормативно-правових актів України); 2) *правотлумачення*; 3) *правозастосування* (за допомогою використання рекомендацій органами публічної влади за відсутності відповідних норм національного законодавства). Вплив практики Європейської комісії «За демократію через право» відбувається в опосередкованій формі шляхом її використання міжнародними організаціями та їхніми органами при підготовці і прийнятті актів міжнародного права щодо України;

удосконалено розуміння:

– політико-правових наслідків впливу практики Європейської комісії «За демократію через право» як якісного показника її успішності в Україні. Такі наслідки виражаються в тому, що ця практика: 1) запобігає виникненню конституційних конфліктів; 2) відіграє ключову роль під час ухвалення рішень міжнародними, передусім європейськими, організаціями та їхніми органами щодо України у зв'язку зі сучасними євроінтеграційними процесами;

– можливості не тільки позитивних, а й негативних політико-правових наслідків використання практики Європейської комісії «За демократію через право». У такому разі засади конституційного ладу України виступають межами участі Європейської комісії «За демократію через право» у вирішенні питань політико-правового розвитку України;

набули подальшого розвитку положення щодо:

– чинників, що зумовлюють особливий статус Венеційської комісії, а

саме: зовнішні (правові основи утворення) та внутрішні (принципи діяльності та компетенція);

– видів співпраці Комісії та України, зокрема за часом: попередня форма співпраці (надання рекомендацій щодо законопроектів) та наступна (оцінці піддаються прийняті та чинні норми національного законодавства);

– удосконалення співробітництва України та Європейської комісії «За демократію через право», у зв'язку із цим запропоновано удосконалити положення щодо співпраці Верховної Ради України та Європейської комісії «За демократію через право» шляхом внесення змін до Постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання».

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що сформульовані висновки, положення та пропозиції можуть бути використані в науково-дослідній діяльності – у дисертації сформульовано проблеми функціонування та напрями розвитку конституціоналізму в Україні; у правотворчій діяльності – як теоретичний матеріал при розробці законопроектів про внесення змін до Конституції України, інших законопроектів та підзаконних правових актів, а також конкретні рекомендації щодо змін у чинному законодавстві можуть стати основою законодавчих ініціатив з питань удосконалення співпраці України з Європейською комісією «За демократію через право»; у правозастосовній діяльності використання одержаних результатів уможливить виробити загальні рекомендації застосування практики Європейській комісії «За демократію через право» національними правозастосовними органами; у навчальному процесі – при підготовці здобувачів вищої освіти за напрямом «Право», викладанні дисциплін конституційно-правового спрямування, а також при розробці навчальних посібників, підручників та інших напрацювань з навчального курсу «Конституційне право України».

Висновки та пропозиції, обґрунтовані в дисертації, використовувались у процесі роботи Комітету з питань інтеграції України до Європейського Союзу (Довідка про використання результатів дисертаційної роботи № 04-20/17-831954 від 10.02.2022).

Особистий внесок здобувача в одержанні наукових результатів. Дисертаційне дослідження виконано дисертанткою самостійно. На використанні джерела в роботі є відповідні посилання.

Апробація матеріалів дисертації. Дисертація обговорена на кафедрі конституційного права та на науковому семінарі юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Основні положення і результати дисертаційного дослідження було оприлюднено в доповідях на науково-практичних конференціях, а саме: XXI звітна науково-практична конференція «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 2015 р.); XIV Міжнародна студентсько-аспірантська наукова конференція (м. Львів, 2015 р.); VII Міжнародна науково-практична конференція молодих учених та студентів «Закарпатські правові читання» (м. Ужгород, 2015 р.); XXIII звітна науково-практична конференція «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 7–8 лютого 2017 р.); XXVI звітна науково-практична конференція «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 6–7 лютого 2020 р.); XXVI звітна науково-практична конференція «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 5–6 лютого 2021 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації висвітлено в 10 наукових публікаціях, які розкривають основний зміст дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, 2 розділів, які містять 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи 284 сторінки, зокрема основного тексту 189 сторінок. Список використаних джерел налічує 447 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА ПОНЯТТЄВИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Теоретичні та методологічні засади дослідження впливу практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні

Поширення європейських цінностей від самого початку створення Ради Європи (надалі – РЄ) йшло в ногу з перебігом демократичних процесів у Європі. Сьогодні побудова конституційно сильних систем врядування неможлива без визнання прав і свобод людини, утвердження верховенства права та розбудови демократичних засад. Одним із чинників демократизації та побудови конституційно сильних політичних систем є їхні соціально-економічні успіхи.

Водночас не всі держави Європи є демократичними та мають сформовані конституційні стабільні правові системами, а їхня розбудова є одним із першоважливих завдань РЄ. До таких держав варто зарахувати й Україну, оскільки в нас досі є проблеми з демократією, реалізацією принципів верховенства права, прав і свобод людини.

Вплив практики Європейська комісія «За демократію через право»² на розвиток конституціоналізму в Україні не був об'єктом наукового вивчення. Українські вчені досліджували його (вплив) лише у світлі розгляду окремих

² Венеційська комісія (Венеціанська комісія) – дорадчий орган Ради Європи з питань конституційного права. Офіційна назва – Європейська комісія «За демократію через право». Щодо назви, то у своєму дослідженні послуговуємося прикметником *венеційський*, який у тлумачних словниках часто подається як морфологічний синонім слова *венеціанський*, тобто обидва є правомірними. Однак ми схилиємося до думки сучасників, зокрема доктора філологічних наук, професора О. Пономарева, що «все-таки ліпше вживати *венеційський*. Це слово утворене від *Венеція* за допомогою українського суфікса *-ськ-* без ще одного запозиченого суфікса *-ан-*» [12].

питань, як-от виборів [57], верховенства права [38] тощо. А зарубіжні, аналізуючи поширення діяльності Комісії, хіба оглядово висвітлювали питання щодо України, не враховували особливостей її національних конституційних процесів. Тому концептуально-методологічне завдання цієї наукової роботи полягає в дослідженні впливу практики Венеційської комісії з урахуванням особливостей розвитку українського конституціоналізму. З огляду на це, виникає низка запитань, які потребують відповіді.

Для визначення теоретичних засад роботи важливо з'ясувати її понятійно-категоріальний апарат, щоби було однакове розуміння та уніфіковане використання основних термінів у рамках цього дослідження. Тож передусім варто з'ясувати зміст таких ключових понять, як практика Європейської комісії «За демократію через право», вплив, конституціоналізм.

Щодо поняття практики Європейської комісії «За демократію через право», то в цьому словосполученні головним словом є саме «практика», з'ясування її ознак та особливостей важливе для дослідження особливостей правового статусу самої Комісії, принципи діяльності якої зумовлюють значення актів, які вона ж і приймає.

До слова, у науці міжнародного права є досить ґрунтовні дослідження діяльності Венеційської комісії. Так, Т. О. Свида вивчала напрями і характер діяльності Венеційської комісії, її співпрацю з Україною, щоправда, у загальному контексті. Відносинам міжнародно-правового співробітництва України та Ради Європи в цілому присвячено значно більше наукових праць, причому і українських, і зарубіжних учених. Серед них, зокрема: М. М. Баймуратов, М. В. Буроменський, С. П. Головатий, І. І. Лукашук, С. П. Погребняк, В. М. Шаповал, С. В. Шевчук, J. Russell, R. Cohn та інші. Особливо ретельно внутрішнє право РЄ досліджували: Л. Г. Заблоцька, Х. С. Кузнецов, В. Є. Мармазов, А. Л. Федорова, Т. І. Шинкаренко. Однак значно менше уваги приділено поняттю практики Венеційської комісії, її змісту

та впливу. Тож є потреба в детальному комплексному аналізі сутності поняття практики Венеційської комісії, її особливостей та правового значення, про який буде йтись у наступному підрозділі цього розділу.

Ще одним ключовим поняттям цього дослідження є поняття «вплив». Не посягаючи на отримання загальноуніфікованого його визначення, все-таки варто з'ясувати етимологію цього терміна, а згодом – його зміст та характер у контексті діяльності Венеційської комісії. Вплив є досить досліджуваним явищем у теорії та філософії права, адже його аспекти розглядали у своїх працях, зокрема, А. М. Денисова, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, В. М. Косович, В. М. Кудрявцев, С. В. Мірошник, О. М. Мельник, І. С. Морозова, О. Ф. Скакун, Т. І. Тарахонич, М. Є. Черкас, А. Є. Шевченко, Ю. С. Шемшученко та інші.

Словник української мови визначає вплив як «дію, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета» [243, с. 751]. Беручи за основу це визначення, зрозуміло, що в рамках нашого дослідження йдеться про дію практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні. При цьому основна увага приділяється саме правовому впливу та його інструментам, де розуміння «правовий» пов'язане зі спільнокореневим словом «право» в його широкому розумінні.

Правовому впливу, його функціям та видам присвячені праці багатьох учених, зокрема В. М. Косовича, О. М. Мельника, О. Ф. Скакуна, Т. І. Тарахонич, М. Є. Черкаса та інших [82; 102; 241; 255; 273]. Так, В. М. Косович розмежовує правовий вплив і правове регулювання, обґрунтовуючи, що вони співвідносяться як загальне і конкретне. Правовий вплив має ширший предмет й охоплює економічні, політичні й соціальні відносини, які право не регулює. Також засоби правового регулювання є завжди засобами правового впливу. Засоби ж правового впливу не завжди є засобами правового регулювання (наприклад, правова культура законодавця) [82].

Правовий вплив як правова категорія був предметом дослідження

А. М. Денисової. Досліджуючи проблеми механізму правового впливу, вчена обґрунтувала своє бачення поняття «правовий вплив» як «одного із проявів дії права на широке коло суспільних відносин, свідомість та поведінку суб'єктів за допомогою системи об'єктивних (правових) та суб'єктивних (психологічних, ідеологічних, моральних тощо) елементів, які становлять механізм правового впливу та забезпечують його дієвість» [49, с. 2].

Водночас значущими для нашого дослідження є наукові тези, що вплив права має місце тоді, коли формальна (факт юридичного закріплення норми права у відповідному джерелі) і фактична (норма права реально впливає на суспільні відносини) складові дії права представлені в комплексі [83]. Аналогічної позиції дотримується й А. М. Денисова, яка довела, що правовий вплив за своєю природою є складовою частиною змісту дії «духу» права, що розкриває сутність правового впливу, і водночас завдяки правовому впливу можна стверджувати про результативність права. Власне, у цьому дослідженні ми й спробуємо охарактеризувати вплив практики Венеційської комісії на український конституціоналізм, який (вплив) охоплює і юридичне закріплення рекомендацій Комісії у відповідному джерелі національного права, і здійснення реального впливу через інші форми діяльності держави (правотлумачення, правореалізацію).

Правовий вплив, за результатами дослідження А. М. Денисової, можна поділити на різновиди за різними критеріями. Так, залежно від об'єктів правовий вплив поділяється на: вплив права на свідомість соціальних суб'єктів; вплив права на нормативну систему суспільної дійсності; вплив права на соціальні відносини, соціальні процеси, поведінку соціальних суб'єктів та їхню культуру. За критерієм характеру вплив може бути безпосередній та опосередкований (непрямий). Змістовно вплив права є інформаційно-психологічним, ціннісно-мотиваційним та нормативним [49, с. 26–28]. Різновидом нормативного впливу є правове регулювання, а його сутність, на

думку А. М. Денисової, «полягає в тому, що він спрямований на регламентацію поведінки та діяльності суб'єктів права, суспільних відносин, що входять до правового регулювання, а також на встановлення заходів захисту та відповідальності у випадку невиконання юридичних обов'язків і порушення суб'єктивних прав» [49, с. 28].

Якщо А. М. Денисова у своїй роботі мала справу з правовим впливом як впливом власне права, то, аналізуючи вплив практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні, можна висновувати, що йдеться про вплив права у його некласичному розумінні, а саме як «м'якого права». Тому класифікація впливу практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні буде дещо відмінною. Так, за формою впливу варто розглядати прямий та опосередкований вплив. Прямий вплив практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні відбувається з волі самої держави у процесі врахування рекомендацій Комісії. Такий вплив з огляду на сферу, у якій він відбувається, можна ще назвати внутрішнім (internal). Водночас цілком логічно виокремлювати й зовнішній вплив (external), за допомогою якого міжнародна спільнота намагається спрямовувати держави в напрямку розвитку демократії. Оскільки реалізація рекомендацій Венеційської комісії закріплюється актами міжнародного права інших міжнародних організацій та їхніх органів, то має місце непрямий (опосередкований) характер впливу. Критерієм класифікації цих форм є наявність волі держави-члена. Так, опосередкований вплив практики Комісії здійснюється не завдяки діяльності органів державної влади, а міжнародних організацій та органів. Ці форми впливу становлять сам механізм впливу практики Венеційської комісії на формування українського конституціоналізму. Приклади цих різновидів впливу докладніше розглянемо у другому розділі цього дослідження.

За характером вплив практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні може бути політичний, правовий і політико-

правовий. Політичний вплив може містити як інформаційну складову, так і стимулювальну. Метою такого впливу, як видається, є інформування суб'єктів права щодо наявності та змісту відповідної практики Венеційської комісії та формування в них правової мотивації до її використання. Правовий вплив спрямований насамперед на закріплення європейських стандартів конституціоналізму, застосування єдиного підходу їх розуміння та використання. Вплив практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні у прямій чи опосередкованій формі може бути як політичного, так і правового характеру.

Вплив має місце тоді, коли він спрямований на досягнення конкретного результату, що в наукових дослідженнях розглядається як «остаточна реалізація призначення права як засобу управління, що має як регулятивний, так і охоронний зміст» [49, с. 29]. Виокремлюють позитивний (настання позитивних наслідків, що пов'язані з правомірною поведінкою) та негативний правовий вплив (настання негативних наслідків, що пов'язані із вчиненням правопорушення) [49, с. 28–29]. Утім практика Венеційської комісії не може сама собою мати негативний вплив, оскільки безпосередньо не регулює суспільних відносин. Якщо розглядати використання практики з погляду її негативних наслідків, то консультативно-дорадчий статус цього органу не передбачає за змістом ні заборонних, ні зобов'язальних, ні уповноважувальних норм. Тож відхилення від сформульованих у практиці Венеційської комісії приписів не можуть розглядатись як правопорушення, за скоєння яких настають санкції, негативні наслідки. Вести мову про негативний характер впливу практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні з погляду настання негативних наслідків є некоректно. Водночас припускаємо, що наслідки використання практики Комісії можуть мати негативний характер. Докази такого негативного впливу спробуємо дослідити на прикладах у взаєминах України та Венеційської комісії.

Встановити характер впливу практики Венеційської комісії та його наслідки у разі суто легітимізування дій влади є доволі складним завданням. Одним із прикладів може бути, коли держава звертається до Комісії задля отримання експертизи чинних правових актів, а зміни не вносяться. Наприклад, уже прийнятий Закон України «Про очищення влади» був надісланий з метою отримання експертного дослідження до Венеційської комісії [347], рекомендації якої так і не були враховані. Так, після прийняття Венеційською комісією Проміжного висновку [344] щодо цього Закону, у парламенті було зареєстровано кілька законодавчих ініціатив задля його врахування³. Однак жодна з них прийнятою так і не була. На необхідності врахування змін до цього Закону, які були підготовлені у співпраці з Венеційською комісією, наголошено в Резолюції ПАРЄ № 2145 (2017) «Про функціонування демократичних інституцій в Україні» (§ 9 Резолюції) [439]. Аналогічна ситуація була і з рекомендаціями Комісії щодо Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» [356]. Відповідний проект закону, у Пояснювальній записці до якого йдеться про врахування позиції Венеційської комісії із цього приводу, не виносився на голосування, а згодом був знятий з розгляду [142]. Проте можна навести приклади, коли напрацювання нових проектів законів щодо раніше аналізованих питань відбувалось з урахуванням висновків Венеційської комісії, прийнятих раніше. До прикладу, підготовка та прийняття Виборчого кодексу України [55].

Аналізуючи чинні правові акти, завжди існує ризик того, що рекомендації Комісії, особливо лише схвальні, можуть використовуватись задля політичних аргументів та так званої «сатисфакції» відповідного регулювання перед суспільством та міжнародною спільнотою [120]. У цьому випадку можна

³ Ідеться про проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань очищення влади» (реєстраційний № 2695 від 21.04.2015) та альтернативні до нього законопроекти (№ 2695-1 від 05.05.2015, № 2695-2 від 07.05.2015 та № 2695-3 від 07.05.2015) [189].

говорити лише про потенційно негативний характер впливу практики Європейської комісії «За демократію через право». Тож цікавим з точки зору дослідження буде виявити факти реального негативного використання практики Венеційської комісії. Ба більше, постає питання меж допустимого втручання Венеційської комісії. Попри те, що питання діяльності Комісії уже були предметом низки наукових розвідок, межі впливу практики Комісії у цій сфері поки що осмислені недостатньо. Спробуємо віднайти відповідь, аналізуючи конкретні приклади використання практики Венеційської комісії, вплив якої може мати негативний характер.

Нещодавно Європейська комісія «За демократію через право» оцінила критично диференційний підхід до застосування інших мов на території нашої держави, запроваджений Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [149], зазначивши, що «аби його не сприймати за дискримінаційне будь-яке диференційоване ставлення до національних меншин, воно має бути належним чином виправдане» [367]. З огляду на те, що вплив у цьому випадку торкається сфери ідентичності нашої держави, Україна, визначаючи порядок використання інших мов на своїй території, вправі діяти на власний розсуд задля збереження своєї державності, захисту мови як однієї з цінних атрибутів держави. Таку позицію підтримує Конституційний Суд України, який у своєму Рішенні № 1-р/2021 від 14.07.2021 (справа № 1-179/2019(4094/19) зазначає: «Закарбований приписами частин першої, другої статті 10 Конституції України юридичний статус української мови як державної є водночас *засадничою конституційною цінністю*, питомою ознакою й ключовим чинником єдності (соборності) Української держави та невіддільною *частиною її конституційної ідентичності*» [222]. Отже, якщо практика стосується питань, пов'язаних з ідентичністю нашої держави, може мати (за наявності категоричних формулювань у рекомендаціях) місце реальний негативний характер впливу використання практики Венеційської комісії.

Інший приклад, який ілюструватиме реальний негативний вплив практики Венеційської комісії, стосується реформи судової влади в Україні. Венеційська комісія прийняла Терміновий спільний висновок щодо законопроектів «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя та діяльності дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя» (законопроект № 5068). Законопроект № 5068, який прийнятий 14.07.2021 та набув законної сили, передбачає перевірку на добросовісність членів Вищої ради правосуддя Етичною радою, перший склад якої формується з трьох осіб з-поміж суддів або суддів у відставці, запропонованих Радою суддів України, та трьох осіб, запропонованих міжнародними й іноземними організаціями [143].

Окрім цього, ключовими є положення, які закріплюють процедуру прийняття рішення Етичною радою щодо встановлення відповідності кандидата до складу Вищої ради правосуддя критеріям професійної етики та добросовісності. Згідно з приписами ст. 23-1 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» «рішення ухвалюється більшістю голосів від присутніх членів Етичної ради, *за умови, що воно підтримано двома голосами членів Етичної ради, запропонованих міжнародними та іноземними організаціями.* У разі однакової кількості голосів "за" і "проти" проводиться повторне голосування. У разі однакової кількості голосів "за" і "проти" під час повторного голосування *голоси членів Етичної ради, з яких принаймні двоє запропоновані міжнародними та іноземними організаціями, є вирішальними.* Європейська комісія «За демократію через право» у вищезазначеному Терміновому спільному висновку окреслила саме таку процедуру прийняття рішення, а саме: «Правила передбачають, що рішення Етичної ради вважаються ухваленими, якщо за них проголосували щонайменше чотири члени Етичної ради, серед яких принаймні двоє міжнародних експертів» (пп. 48 п. 5 Термінового висновку). А також «повторне голосування може потенційно вирішити ситуацію з рівною кількістю

голосів, у протилежному випадку волевиявлення групи, що має щонайменше два голоси міжнародних експертів, *має превалювати*» (пп. 49 п. 5 Термінового висновку). Щодо цієї норми про переважаючу силу двох голосів міжнародних експертів на випадок однакової кількості голосів, яка призведе до повного контролю ухвалення рішень в Етичній раді міжнародними експертами, Венеційська комісія в наступному пункті стверджує, що «конституційність правила є сумнівною, оскільки суперечить принципу суверенітету» [384]. Незважаючи на це, все ж Венеційська комісія та ГД-І вважають, що таке положення має залишитись, оскільки «це важливо не лише для встановлення довіри до судової влади в Україні, але й прийнятно з погляду національного суверенітету».

Юридичні наслідки такого рішення мають вирішальне значення щодо участі кандидатів на посаду члена Вищої ради правосуддя, оскільки приписи ч. 9 ст. 9 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» передбачають, що «у разі встановлення за результатами спеціальної перевірки відомостей про кандидата, які не відповідають встановленим законодавством вимогам для зайняття посади, та/або у разі невключення кандидата до списку кандидатів, рекомендованих Етичною радою для обрання на посаду члена Вищої ради правосуддя, такий кандидат *припиняє участь* у конкурсі на посаду члена Вищої ради правосуддя» [140].

Участь представників міжнародних організацій у доборі кадрів органів публічної влади в Україні стало уже трендом, який має сприяти підвищенню довіри українського суспільства до відповідного органу. При цьому закріплення вищеписаної норми в чинному законодавстві стало новелою, зважаючи на вирішальне значення голосів міжнародних експертів. Аналізуючи ці положення, видається, що таке втручання відбувається з перевищенням повноважень та має негативний характер, наслідки якого можуть бути непоправними для держави. Це підтверджується з огляду на кілька моментів. Розглянемо їх детальніше.

Передусім дії іноземних органів, органів влади іноземних держав, міжнародних організацій та їхніх представників не підкоряються українському законодавству. Крім того, делегування іноземних осіб, виключно рішенням яких може бути сформовано повністю підконтрольну міжнародним експертам Вищу раду правосуддя, як мінімум на 8 років, є втручанням у право України самостійно формувати органи державної влади.

Так, приписами ст. 1 Конституції України передбачено, що Україна є *суверенна і незалежна*, демократична, соціальна, правова держава. У ч. 2 ст. 5 Конституції України передбачено, що *народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування*.

Конституційний Суд України у Рішенні від 05.10.2005 № 6-рп/2005 зазначив, що влада народу здійснюється в межах території держави у спосіб і формах, встановлених Конституцією та законами України [218]. Згідно з ч. 1 ст. 38 Конституції України *громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування*. Основним Законом України гарантовано здійснення народом влади також через сформовані у встановленому Конституцією та законами України порядку органи законодавчої, виконавчої, судової влади та органи місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 5 Конституції України). При цьому утворення і діяльність громадських організацій, дії яких спрямована на порушення суверенітету держави, забороняються (ст. 37 Конституції України).

Вищенаведені положення Конституції України кореспондуються з міжнародно-правовими стандартами, що передбачені в Загальній декларації прав людини 1948 року (п. 1 та п. 2 ст. 21, які передбачають, що *кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників*; *кожна людина має право рівного доступу до державної служби у своїй країні*) та в Міжнародному пакті про громадянські і

політичні права 1966 року (ст. 25, відповідно до якої кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації і без необґрунтованих обмежень право і можливість: брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників; голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців; допускатися у своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби). Наявність вказаного механізму доступу до управління державними справами виключно громадянами України є гарантією народного суверенітету, основних засад демократії, забезпечення проведення державної політики в інтересах Українського народу.

Загалом участь іноземних експертів у конкурсних комісіях з добору державних службовців є вдалою практикою для України, зокрема конкурс до Верховного Суду у 2017 році, участь Громадської ради міжнародних експертів у доборі суддів Вищого антикорупційного суду у 2018–2019 роках. Проте норми щодо вирішальної участі міжнародних експертів у формуванні органів публічної влади суперечать основоположним конституційним принципам державотворення, оскільки жодна міжнародна й іноземна організація не належать до народу України, а тому не є носіями державної влади в Україні.

Отже, йдеться про те, що межами впливу Венеційської комісії виступають засади конституційного ладу України, передбачені Конституцією України. Розроблення законодавчих пропозицій має відбуватись відповідно до норм Конституції України. Межами впливу Венеційської комісії на конституційні перетворення в Україні виступають засади конституційного ладу України, передбачені Конституцією України, оскільки йдеться про засадничі конституційні цінності, які є елементами української конституційної ідентичності України.

Все ж варто зробити застереження, що Венеційська комісія є дорадчим органом РЄ, а її акти мають рекомендаційний характер. З огляду на це,

відповідальними за використання практики Комісії з інших мотивів, аніж у напрямку розвитку конституціоналізму, є лише національні органи публічної влади в Україні.

Втім, передусім важливо проаналізувати позитивний результат впливу практики Венеційської комісії – формування конституціоналізму в Україні. Результатом такого впливу будуть наслідки проведення конституційних реформ в Україні, що в цілому наближуватиме Україну до європейської моделі конституціоналізму. Тому видається перспективним підхід до розуміння впливу практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні через систему політико-правових елементів, які різняться між собою залежно від форми й об'єктів, на які спрямований вплив.

Дослідження впливу практики Комісії з погляду методології є складним науковим завданням. По-перше, встановити причино-наслідковий зв'язок між практикою Венеційської комісії та поліпшенням стану конституціоналізму в Україні можливо лише за умови, якщо не обмежуватись тільки формальними критеріями втілення рекомендацій у нормі національного права. По-друге, наявне плюралістичне розуміння ключових термінів, які становлять понятійно-категоріальний апарат цього дослідження (практика Венеційської комісії, конституціоналізм та вплив). По-третє, виконання цього дослідження є комплексним, оскільки відбувається на зрізі трьох наук: теорії держави і права, конституційного та міжнародного права. Об'єкт, що досліджується, мета і завдання, а також перелічені вище чинники зумовлюють методологію дослідження крізь призму концептуальних підходів за допомогою наукових методів задля отримання наукових результатів. Значення методології в тому, що завдяки їй вдасться отримати відповіді на поставлені завдання, досягти мети дослідження, систематизувати та визначити результати роботи. Науковці [119, с. 618–619; 263, с. 16] здебільшого розглядають три складники методології дослідження (концептуальні підходи, методи та прийоми дослідження) і

залежно від того, які світоглядні припущення керують дослідником, він може дійти неоднакових, навіть взаємозаперечних висновків.

На думку П. М. Рабіновича, «концептуальним підходом можна вважати побудовану на гранично загальних (філософських) категоріях світоглядну аксіоматичну ідею (засаду), яка постулює загальну стратегію дослідження, відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію результатів дослідження» [263, с. 15]. Без сумніву, проблема розвитку конституціоналізму в Україні лежить у площині природно-правового типу праворозуміння, тож методологія цього конституційно-правового дослідження будується на цьому підході. Виходячи із цієї тези, український конституціоналізм розглядаємо як об'єкт впливу з боку Венеційської комісії, він є науковою ідеологією, основою на природно-правовому типі праворозуміння. Водночас застосування обраного підходу до розуміння права впливає і на визначення поняття практики Комісії як джерела права в його матеріальному сенсі та не зводиться суто до формально обов'язкових норм, встановлених державою чи іншими суб'єктами правотворчості.

Мета кожного концептуального підходу полягає в тому, щоб бути інтегрованим у конкретніші дослідницькі методи. Так, П. М. Рабінович зазначає, що до складу методології входять, зокрема, філософсько-світоглядні підходи (матеріалістичний чи ідеалістичний, діалектичний чи метафізичний, визнання чи заперечення об'єктивних соціальних, зокрема державно-правових, закономірностей та можливості їхнього пізнання, здобуття істинних знань щодо них); загальнонаукові методи, які використовують в усіх або в більшості наук (наприклад, структурний, функціональний методи, сходження від абстрактного до конкретного, формально-логічні процедури, скажімо, аналіз, синтез тощо); групові методи, які застосовують лише в певній групі наук, наприклад, тільки в суспільствознавстві (скажімо, метод конкретно-соціологічного дослідження); спеціальні методи, які прийняті для дослідження предмета лише однієї науки

(наприклад, у юриспруденції – це способи уявлення (тлумачення) норм права, своєрідні прийоми узагальнення юридичної практики), та засоби дослідження. Під останніми вчений розуміє способи виявлення, фіксування, збирання, систематизації інформації про право-державні факти, явища – емпіричні засоби і способи пояснення фактів, виявлення зв'язків між ними, побудови понять, концепцій, прогнозів тощо – теоретичні засоби [196, с. 213].

Одним із фундаментальних філософських методів дослідження, які використано в роботі, є діалектичний. Як слушно зазначено в літературі, діалектичний процес постає як розвиток, у якому постійно виникає нове. Розвиток є висхідним рухом від менш досконалого до більш досконалого в логічному аспекті [209, с. 204]. Тому діалектичний підхід до вивчення впливу практики Венеційської комісії вимагає розглядати його в русі з урахуванням тих чинників та умов, які впливають на його сутність, призначення й особливості. Застосування діалектичного методу допомогло продемонструвати особливості впливу практики Венеційської комісії, закономірності співпраці Комісії та України. Призначення діалектичного методу в тому, щоб пояснити об'єктивний світ як такий, що змінюється, розвивається на основі властивих йому суперечностей [92, с. 29]. Власне принципи конституціоналізму постійно розвиваються та змістовно наповнюються внаслідок їхнього застосування.

У рамках діалектичного методу застосовується підхід, який передбачає розгляд усіх елементів національної конституційної системи в розвитку та взаємодії, а також у зв'язку з міжнародним правопорядком. Цей підхід варто застосовувати в поєднанні з гносеологічним, за допомогою якого встановлюється фактичний зміст категорій цього дослідження (практика Венеційської комісії, конституціоналізм, вплив). Водночас розуміння принципів конституціоналізму відбувається в рамках аксіологічного підходу. Із погляду цього підходу, Конституція є інструментом ціннісного наповнення правової

системи держави. Цінність цього документа, як наголошується в науці, полягає в тому, що «вона є унікальним документом, в якому виражається система цінностей і програма життя суспільства, держави, яка володіє якостями загальності і обов'язковості. Конституція закріплює і гарантує загальноправові цінності, цінності, які мають фундаментальне значення для суспільства, держави, народу, для кожної особистості» [43, с. 56–57]. Саме система принципів українського конституціоналізму дозволяє виявити його ідентичність, показати межі та характер впливу практики Європейської комісії «За демократію через право».

Достеменно дати відповідь на запитання чи, а головне як впливає практика Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні, можна лише знайшовши факти впливу та його наслідки (результат). У такому разі певними маркерами впливу є закріплення та реалізація принципів європейського конституціоналізму в Україні. Однак ми не можемо обмежитись тільки кількісними одиницями доказування цього явища (наприклад, кількість норм національного права). Важливо визначити якісний показник реалізації принципів конституціоналізму – їх реалізацію в Україні. Саме тому аналіз впливу значною мірою спирається на комплексну оцінку: з одного боку – форм впливу практики Венеційської комісії, а з іншого – результатів такого впливу. Тільки симбіоз цих двох складових впливу дасть змогу визначити його якісну ознаку, тобто ефективність впливу практики Венеційської комісії на поставлені цілі – розвиток українського конституціоналізму. Результатами діяльності Венеційської комісії є її практика, а результатом впливу практики Венеційської комісії буде її дія (використання) в Україні задля формування конституціоналізму. Тому в рамках цього дослідження використано також діяльнісний методологічний підхід, суть якого полягає у вивченні категорії практики як форми діяльності Венеційської комісії. С. Д. Гусарев зазначає, що цей підхід дає змогу сконцентрувати увагу

дослідника не лише на проблемі діяльності відповідного суб'єкта, а власне взаємодії його діяльності та співвідношенні з іншими явищами [46].

Під час дослідження було використано також аналіз і синтез, індукцію й дедукцію, які взаємопов'язані та розглядаються як загальні методи мислення. Дослідження практики Венеційської комісії та її вплив неможливі без застосування загальнонаукових методів, які є взаємозалежні, серед них є кілька основних, а решта – підпорядковуються їм та мають допоміжний характер [47, с. 72]. Також у роботі використовувались системно-структурний та структурно-функціональний, статистичний методи, метод систематизації та прогнозування як загальнонаукові методи. З-поміж спеціально-юридичних методи методів застосовано такі: історико-правовий, формально-юридичний та порівняльно-правовий.

Метою та предметом дисертаційного дослідження обумовлено використання порівняльно-правового методу. Смыслотвірним елементом для предмета дослідження, як вважає О. В. Кресін, виступає порівняльно-правовий методологічний підхід, похідний від філософії компаративізму. Дослідник теоретичних засад порівняльно-правових досліджень відзначає, що філософія компаративізму має справу з ідеями про право з різними праворозуміннями. Але вона їх розглядає й оцінює як плюралістичні та релятивні, локалізовані в часі та просторі [85, с. 127]. У літературі наголошено, що порівняння – один з найпоширеніших методів пізнання, який дає змогу встановити подібність і розбіжність предметів та явищ дійсності. У результаті порівняння встановлюється те загальне, яке властиве двом або кільком об'єктам, а виявлення загального, що повторюється в явищах, як відомо, є сходинкою на шляху до пізнання законів і закономірностей [81, с. 68].

Якщо розглядати методологію дослідження лише як сукупність дослідницьких підходів, а також методів і прийомів наукового пізнання, то на цьому місці аналіз мав би перерватися. Це зумовлено тим, що система

класичних методів та прийомів дослідження не дає змоги повною мірою дослідити вплив практики Венеційської комісії. На наш погляд, обрана тема дослідження «підказує» специфічну методологію наукового вивчення, оскільки практика Комісії, будучи актами міжнародного права, є засобом впливу на розвиток національного конституціоналізму. А принципи конституціоналізму закріплені в актах національного права та реалізуються в межах національної правової системи. Тому йдеться про дослідження впливу практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в рамках взаємодії двох правових систем: міжнародно-правової та національної з використанням спеціальних методів. З огляду на це, вплив практики Венеційської комісії здійснюється, найімовірніше, за допомогою визначених правових методів взаємодії міжнародного та національного законодавства.

У науці виділяють різні терміно-поняття, що позначають взаємодію правових систем, а саме: апроксимація, гармонізація, адаптація та уніфікація [251]. А в науці міжнародного права виділяють також поняття імплементації та правової акультурації [267, с. 25]. Таке різноманіття термінів, як пояснює Я. В. Чернопищук, зумовлено як похибками під час перекладу правових актів ЄС, так і неавтентичністю перекладу через відсутність таких термінів у правових системах деяких країн-членів [274, с. 67]. Не встановлюючи точних критеріїв відмінностей, варто виокремити той метод впливу практики Венеційської комісії, завдяки якому цей вплив і відбувається.

І так, до першої групи методів зближення законодавства належать власне апроксимація, гармонізація, адаптація та уніфікація. Загалом, усі чотири способи використовуються для зближення однієї правової системи з іншою. Як зазначають науковці, неточності перекладу спричинили використання різних термінів на позначення одного й того самого поняття у праві. Як наслідок, у франкомовному тексті правових актів, як правило, використовують термін «зближення» (франц. rapprochement, нім. angleichung), в англomовному варіанті

вже вживається термін «апроксимація» (англ. approximation) [274, с. 67]. Обом термінам в українському перекладі відповідатиме термін «адаптація». Відповідно, поняття «зближення», «апроксимація» та «адаптація» розглядаються як синоніми.

Термін «адаптація» на законодавчому рівні поки не визначений. У юридичному доктринальному розумінні адаптація законодавства – це процес цілеспрямованого зближення й узгодження нормативно-правових приписів задля досягнення несуперечливості законодавства, усунення юридичних колізій, дотримання міжнародних, європейських та національних правових стандартів [2].

Поняття «адаптація» змістовно відрізняється від поняття «імплементация». Із цього приводу Н. Б. Галецька зауважує, що «імплементация передбачає цілеспрямовану організаційно-правову діяльність держави, вчинювану індивідуально, спільно з іншими державами чи в межах міжнародних організацій та міжнародних судових органів, з метою своєчасної, повної і всебічної реалізації прийнятих державою у відповідності до міжнародного права зобов'язань, адаптація ж передбачає пристосування правових систем з метою зближення, досягнення узгодженої взаємодії» [34, с. 47].

Імплементация міжнародного права у внутрішнє право є найбільш очевидним методом його впливу. При цьому в літературі зазначається, що імплементация полягає в цілеспрямованому зближенні правових систем Ради Європи та України шляхом усунення суперечностей між ними та формування мінімальних правових стандартів через утворення спільних правових принципів [97, с. 209–210].

Таке розуміння імплементации відповідає національним формам імплементации міжнародних договорів, закріпленим у ст. 9 Конституції України. Слушною є позиція П. М. Рабіновича та Н. М. Раданович, що «ті міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких дала Верховна Рада України у вигляді

ратифікації або приєднання, стають джерелами національного права, а ті міжнародні договори, які не проходять процедури одержання такої згоди, відповідно, джерелами національного права не стають» [198, с. 56].

Тож імплементація здійснюється шляхом ратифікації або приєднання відповідно до зобов'язань за міжнародними договорами, тобто норм *jus cogens*⁴. З огляду на те, що практика Венеційської комісії має рекомендаційний характер, вести мову про імплементацію практики Комісії національними державами, як видається, є некоректним.

Щодо співвідношення термінів «адаптація», «уніфікація», «гармонізація», то цілком правильно зауважує Л. А. Луць, що правова адаптація – це процес взаємного пристосування правових систем з метою зближення, досягнення їх узгодженої взаємодії. А ефективність адаптаційного механізму залежить від правильного вибору відповідних способів інтеграції, важливими серед яких є гармонізація та уніфікація [99].

Поняття «уніфікація» та «гармонізація» варто розмежовувати за критерієм мети регулювання: метою уніфікації є однакове застосування норми права, а гармонізації – встановлення єдиного результату дії норми права [284, с. 100]. Інтеграційні процеси вимагають уніфікованої законодавчої бази, однак гармонізація апелює більше до правозастосування, аніж правотворення, та спрямована на досягнення максимально можливої відповідності норм, але не однаковості. Своєю чергою і гармонізація, і уніфікація є частинами адаптаційного механізму (адаптації загалом).

Крім того, ми вже згадували про взаємодію правових систем шляхом правової акультурації. На думку Т. С. Пархоменко, акультурація виражається у формі асиміляції (повна втрата одним народом своєї мови і культури за

⁴ Статус норм *jus cogens* встановлений Віденською конвенцією про право міжнародних договорів, згідно із ст. 53 якої «імперативна норма загального міжнародного права є нормою, яка приймається та визнається міжнародною спільнотою держав загалом як норма, відхилення від якої неприпустиме, та яка може бути змінена тільки наступною нормою загального міжнародного права, що має такий самий характер».

контакту з іншим) та інтеграції (процес взаємозближення) [128]. Визнаючи поняття «правова акультурація», науковці цілком слушно зазначають, що «здається виправданим використовувати в якості найбільш широкого універсального терміно-поняття позначення “правова акультурація”, під яким мати на увазі будь-яке запозичення елементів одних правових систем в інші. При цьому йдеться про взаємний впливу двох правових систем, які співіснують у часі одночасно. У випадку запозичення елементів минулих правових систем більш пізніми системами має місце “рецепція права”» [267]. Власне, сьогодні відбуваються процеси правової акультурації української правової системи завдяки інтеграції, де надважливим завданням є збереження власної національної ідентичності.

Видається доречним та юридично коректним у контексті українських реалій застосовувати термін «адаптація» стосовно практики Венеційської комісії. Так, у Законі України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» № 1629-IV від 18.03.2004 визначається, що адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу[150]. Додатковим аргументом того, що має місце узгодження, тобто адаптація національної моделі конституціоналізму з європейською є саме підсистема права, в якій Комісія дає свої рекомендації. Здебільшого це стосується публічного права, зокрема такої чутливої сфери як конституційно-правова галузь, де повна уніфікація є неможливою та, як видається, не зможе досягти своєї мети.

Здійснюючи аналіз впливу на розвиток конституціоналізму в Україні не загалом РС, чи ЄС, а власне діяльності Венеційської комісії, варто наголосити, що її практика впливає на законодавство України на підставі принципу «добросовісності (англ. good faith), сумлінного ставлення до своїх зобов'язань (англ. due diligence)» [269, с. 117]. Доктрина дружнього ставлення до

міжнародного права, цінностей глобального та європейського конституціоналізму міститься і в рішеннях Конституційного Суду України. Так, у кількох рішеннях зазначається, що «оскільки стаття 29 Конституції України кореспондується зі статтею 5 Конвенції про основоположні права та свободи людини та громадянина, то відповідно до принципу дружнього ставлення до міжнародного права практика тлумачення та застосування вказаної статті Конвенції Європейським судом з прав людини має враховуватися при розгляді певної справи» [220].

Науковці, виділяючи об'єкти впливу, вбачають суттєву розбіжність між впливом на демократичні перетворення та адаптацією національного законодавства [246, с. 37]. Адаптація законодавства – це необхідний процес задля узгодження національної правової системи з міжнародною. Проте наявність узгодженого законодавства не те дає ще підстав для висновку, що відбулись реальні демократичні перетворення. Тож наслідки впливу практики Комісії будуть різними. Тому вплив на демократичні перетворення конкретної держави матиме більш глибокі наслідки, які торкаються змін у суспільстві загалом.

Отже, вплив практики Венеційської комісії здійснюється за допомогою правових засобів дії цієї практики на національну конституційну правову систему. До таких засобів належать уніфікація і гармонізація як складові частини адаптації з метою наближення національного конституціоналізму до європейського. Тому до методології цього дослідження варто зарахувати також методи, завдяки яким відбувається вплив практики Комісії на розвиток конституціоналізму в Україні, ідеться про загальноправові техніки адаптації (уніфікацію та гармонізацію).

Процес адаптації передбачає не тільки зближення, узгодження законодавства та імплементацію (ратифікацію норми міжнародного права чи приєднання), а реальне функціонування європейського конституціоналізму.

Така діяльність відповідає загальнонауковому широкому розумінню конституціоналізму як «сміслової триєдності» [277, с. 5], за умови якої правова система, що побудована на конституційних принципах (1), втілена в нормі права (2) та успішно реалізується (3) в житті суспільства. Як видається, цей третій рівень розвитку українського конституціоналізму передбачає реалізацію відповідних принципів та є найскладніший. Особливість процесу полягає в тому, що він практично неможливий без попередніх двох, а реалізація правового принципу завжди пов'язана зі з'ясуванням змісту цього принципу. Тому вага практики Венеційської комісії на третьому етапі значно зростає, оскільки узагальнений нею досвід європейських країн виступає джерелом встановлення сутності принципів європейського конституціоналізму.

Наприклад, в одній із доповідей Венеційська комісія, аналізуючи правові системи європейських держав у пошуках спільних елементів, характерних і для «верховенства права», і для «правової держави», зазначила, що пропонується щонайменше шість елементів, яких потрібно дотримуватися не тільки формально, але й по суті (п. 44 Доповіді про верховенство закону від 25–26.03.2011) [390].

З огляду на об'єкт нашого дослідження (вплив на розвиток українського конституціоналізму), вивчення впливу практики Венеційської комісії здійснюється з урахуванням його результатів. Тут варто зазначити, що загалом недостатньо лише закріплювати в законодавстві приписи рекомендацій Венеційської комісії, не менш важливо втілювати ті ідеї в життя, беручи до уваги те, що адаптація як загальнонаукова категорія має стосунок і до правотворчості, правотлумачення, і до правозастосування [276, с. 404]. Завдяки уніфікації можна відстежити нормативно-правове закріплення практики Венеційської комісії в національному праві, а поняття «гармонізація» апелює до використання європейських принципів конституціоналізму, сформованих у практиці Венеційської комісії.

Тому цілком обґрунтованим видається висновок про те, що механізм впливу європейського права на національне не тільки сприяє їхньому зближенню, а й забезпечує уніфікацію правового регулювання, гармонізацію правових систем, їх збалансованість у межах відповідного правового простору. Особливо важливим є формування правового механізму взаємодії правової системи України, оскільки її сьогодення пов'язане з проблемами зближення з європейськими міжнародно-правовими системами, зокрема приведення національного законодавства у відповідність до європейського.

Раніше зазначалось, що залежно від об'єкта, на який спрямований вплив, структура механізму впливу буде різнитись, тож і наслідки й характер впливу відрізнятимуться. Беручи за основу саме критерій характеру впливу (політичний, правовий, політико-правовий), можна виокремити такі об'єкти впливу практики Венеційської комісії: *держава*, де вплив має міжнародно-правовий та політичний характер, і *суспільство*, в межах якого вплив використовується як інструмент легітимності проведення реформ та має загальну ментальну спрямованість. Розрізнення вищезазначених двох об'єктів впливу відповідає таким двом: *національна система права* та *національна правова система*, у рамках яких вплив набуває формалізованого характеру й послуговується нормативними засобами. Водночас п'ятим об'єктом, на який здійснюється політико-правовий вплив, є *український конституціоналізм*.

Впливаючи на державу, Венеційська комісія у своїх рекомендаціях може «торкатись» різних питань, зокрема й політично-чутливих проблем внутрішнього державного будівництва. Так, система принципів конституційної інженерії кожної держави різниться між собою. Зважаючи на те, що українська правова система є частиною загальної європейської правової сім'ї, то сукупність засад конституціоналізму практично аналогічна іншим європейським державам. Наприклад, спільними є принципи прав людини, верховенства права, поділу влади, демократії [18]. Однак у рамках нашої держави конституціоналізм

європейської моделі має свої особливості, що відображаються на існуванні окремих принципів українського конституціоналізму [87].

Також впливу піддається українське суспільство. Практика Венеційської комісії на рівні сприйняття може стати засобом для маніпуляцій. Ідеться про те, що здобутками Комісії доволі часто послуговуються національні інституції для того, щоб легітимізувати правову норму, тобто забезпечити її сприйняття суспільством. У такому разі вплив може мати негативний характер, внаслідок чого задля легітимізації своїх дій представники влади, користуючись не повною мірою обізнаністю громадян, спекують авторитетом Венеційської комісії. Така ситуація свідчить про те, що вплив практики Комісії на суспільство відбувається стихійно, нібито сам собою, та неможливо встановити чіткий зв'язок між прийнятою рекомендацією та конкретним наслідком. Оскільки в ситуації, коли національні органи звертаються до Венеційської комісії суто з міркувань отримання політичних аргументів, передбачити мотиви використання практики Комісії складно. До прикладу, залучення Венеційської комісії до розгляду Закону про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну або політичну вагу в суспільному житті (олігархів) [386].

Окрім виділених об'єктів, вплив практики Венеційської комісії, безумовно, здійснюється в певних сферах, завдяки чому можна виокремити його основні стадії.

У науковій літературі доведено, що генезис конституціоналізму передбачає три періоди (з відповідними етапами): встановлення (передісторію), розвиток (історію) і системне формування [87, с. 9]. Цілком виправданим є застосування наведеної періодизації до формування впливу українського конституціоналізму з певними особливостями. Так, доктрина конституціоналізму зводиться передусім до його розуміння крізь призму трьох основних рівнів: перший – формування вихідних засад функціонування

правової системи в Україні, внаслідок чого об'єктивуються принципи українського конституціоналізму. Цей рівень охоплює принципи європейської конституційної спадщини та специфічні принципи, які характерні тільки для українського суспільства, що склалися внаслідок традицій та звичаїв. Варто наголосити, що цей рівень розвивається із суспільством, зі становленням політичної нації та формується з державністю як політичним утворенням. На другій стадії конституціоналізм розвивається шляхом покращення національного законодавства. На цьому етапі міжнародні організації беруть участь у формуванні, удосконаленні правових приписів за допомогою інструментів нормотворчості, зокрема використання рекомендацій Венеційської комісії. На останньому рівні конституціоналізм системно формується. Зрозуміло, що вплив має певну стадійність і тільки на останньому етапі йдеться про досягнення певних результатів впливу, а саме – системне формування українського конституціоналізму.

Виокремлення останнього об'єкта зумовлено не формальним текстуальним відображенням рекомендацій Венеційської комісії в джерелах права України, а використанням її практики. Той конституційний лад держави в широкому розумінні, який наявний в Україні, виступає об'єктом впливу практики Венеційської комісії. Водночас бажаним результатом впливу практики Венеційської комісії є наближення до європейської моделі конституціоналізму як конституційного ідеалу.

Вказане зумовлює дослідницьку потребу окреслити загальне розуміння явища конституціоналізму в Україні та взірцевої моделі, до якої він наближається внаслідок впливу практики Венеційської комісії. Тому перш ніж перейти до аналізу процесу формування впливу практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні, оглядово зупинимось на розумінні конституціоналізму та його взірцевої моделі для України.

Політико-правове явище «конституціоналізм» часто було предметом наукових розвідок О. М. Бориславської, А. З. Георгіци, В. М. Кампа, А. Р. Крусян, О. М. Мироненка, М. П. Орзіха, І. Є. Словської, Н. В. Стецюк, П. Б. Стецюка, В. М. Шаповала, С. В. Шевчука, Ю. С. Шемшученка. Популярність дослідження поняття «конституціоналізм» зумовлена постійними пошуками науковців відповіді на запитання про його складові, під час реалізації яких держава буде конституційною й успішною.

Загалом у сучасній конституційній науці поняття конституціоналізму розглядають у філософському, політичному та правовому аспектах. Багатоаспектність цього поняття проявляється в тому, що його можна охарактеризувати з різних сторін – теоретичної (через конституційні ідеї та теорії), практичної (через конституційну свідомість населення), нормативної (через конституційні норми, акти й інститути), організаційної (через конституційний порядок) [77]. До практичної складової варто додати практику функціонування правління, обмеженого конституцією, що склалася в державі.

У філософському аспекті конституціоналізм розглядають у широкому і вузькому значенні. У широкому розумінні конституціоналізм еволюціонує, починаючи від міфологічних форм світобачення до раціонально-логічних форм мислення, до ознак теоретичного знання, виникнення політико-правової науки. А у вузькому сенсі конституціоналізм визначається як комплекс політико-правових ідей і практики державного будівництва буржуазії, яка орієнтувалася на створення інституційно-правових умов функціонування держав, у яких забезпечувалося б верховенство народу, виняткове правління законів, широкі права і свободи особи, демократична виборча система [278, с. 5–8].

Як наголошується в науковій літературі, конституціоналізм як феномен має складну політико-соціально-правову природу та в широкому розумінні є механізмом, що забезпечує належний розвиток взаємовідносин між людиною, суспільством і державою, у яких реально забезпечені права та свободи людини і

громадянина, суспільство є вільним, а державна влада обмежена конституційними засобами [16].

Аналізуючи конституціоналізм у політико-правовому вимірі, варто зазначити, що цей термін походить від латинського «constitutio» (становлення, устрій) та є складним явищем у галузі публічного права. Тому не випадково в науковій літературі є численні трактування його поняття, історії, теорії, ідеології у практиці конституційного будівництва держави, які часом є не тільки дискусійними, а й взаємозаперечними, діаметрально протилежними за змістом [44, с. 97].

У науці права простежується плюралізм підходів до визначення понять «конституціоналізм» та «український конституціоналізм», оскільки обидва поняття були неодноразово предметами досліджень [11; 19; 87; 236; 278;]. Відмінності в інтерпретації науковцями концепції конституціоналізму в основному зумовлені: а) потребою постійно оновлювати розуміння цього явища; б) використанням ученими, які належать до різних галузей суспільних наук, різної методології [61, с. 204].

У рамках нашого дослідження конституціоналізм розглядаємо як взірцеву модель конституційної системи обмеженого правління, метою якої є забезпечення права та свободи людини і громадянина. І хоча з'ясування сутності конституціоналізму не є предметом цієї наукової роботи, проте задля загального розуміння цього явища, на яке впливає практика Венеційської комісії, варто коротко проаналізувати основні концепції конституціоналізму. Саме окреслення рис моделі конституціоналізму, до якої наближається український конституціоналізм, допоможе з'ясувати сучасний стан розвитку конституціоналізму в Україні.

Загалом, як зауважує О. М. Бориславська, у конституційно-правовій доктрині сформувалися три основні концепції конституціоналізму: формальна, матеріальна та інституційна, які заклали основи для існування відповідних

моделей конституціоналізму – американської, англійської та європейської [21, с. 68].

Класичною моделлю конституціоналізму вважається американська, яка ґрунтується на Конституції США та авторитетній юриспруденції, втілованій у діяльності Верховного суду США [236, с. 31]. Американська модель постала на основі ідеології лібералізму, доктрині верховенства і стабільності писаної конституції, потребує інтерпретаційної діяльності Верховного суду, який наповнює її норми новим змістом, «оживляє» її (від терміна «жива конституція») [14, с. 94].

Аналізуючи американську модель конституціоналізму, варто відзначити, що ефективний досвід США в питанні організації судової системи та здійснення судочинства спрямований на всебічний захист прав особи в державі. Вказане, на думку О. М. Ригіної, підтверджується насамперед тим, що реагувати на випадки порушення конституційних прав особи, зокрема якщо права особи порушував будь-який нормативно-правовий акт, повинен кожен суд [208, с. 339]. Отже, здійснювати конституційний контроль у цій країні може кожен суд, який, поряд із Верховним судом, вирішує питання конституційності.

М. В. Савчин зауважує, що американський досвід був запозичений країнами Латинської Америки, однак практика засвідчила непридатність американської моделі для латиноамериканського ґрунту, що призвело до появи авторитарних режимів у цих країнах та нестабільності конституційних систем [236, с. 32]. Вважаємо, що жодна модель конституціоналізму не може існувати в недемократичних режимах. На підтвердження цієї думки можна навести приклад Радянського Союзу, у якому, як відомо, були прийняті конституції, але, як слушно зазначають науковці, «якщо говорити про радянську модель конституціоналізму, то тільки як про фіктивну модель» [87, с. 60; 73, с. 6].

На противагу американському конституціоналізму британський конституціоналізм відображає ідею суверенітету законодавчого органу при

визнанні автономної правотворчої ролі судової влади. Конкуренція ідей конституціоналізму і парламентаризму є специфічним феноменом в англо-американській правовій традиції, який вирізняє два її напрями [236, с. 32].

Наступна модель конституціоналізму – європейська, або континентальна. Ідеологічною основою європейської моделі конституціоналізму є ліберальна демократія, головною ідеєю якої є запровадження такого типу урядування, за якого основоположні права людини і громадянина та вимоги верховенства права обмежують сферу демократичного ухвалення рішень. Фактично, йдеться про формування конституційної системи правління, де правління волею більшості не є абсолютним, а обмежене індивідуальними правами людини, необхідністю їх забезпечення та гарантування. Доктринальною основою європейської моделі конституціоналізму є інша концепція обмеженого правління, ніж та, що характерна для американського конституціоналізму. Її змістом є обмежене правління задля стримування урядової тиранії (а не для гарантування індивідуальної свободи, як в американському конституціоналізмі) [15, с. 65].

Щодо європейської моделі конституціоналізму, то варто звернути увагу на висновок С. П. Рабіновича, зроблений у рецензії на монографію В. В. Джуня «Соціологія конституційного права», що поняття «справжній конституціоналізм» та «європейський конституціоналізм» виявляються тотожними [201, с. 229]. Таке твердження зумовлене запропонованим В. В. Джуном поділом політичної культури на два типи – конституційну і деспотичну, які відповідають архетипам Заходу і Сходу. Їхнє протиставлення лежить в основі розрізнення, з одного боку, новоєвропейської, а з іншого – азійської та євразійської цивілізаційних матриць [51, с. 8].

Конституціоналізм, сформований на основі європейської політичної та правової культури понад два століття тому, нині став загальноцивілізаційним надбанням, виявляючи спільні ознаки в країнах усіх континентів. Однак

історична доля народу, політичні та правові традиції, статус народу та формування його державності зумовлюють особливості національних моделей конституціоналізму [235, с. 21].

Національні особливості конституціоналізму зумовлені історичними, географічними та іншими особливостями розвитку певної держави. Водночас у доктрині конституційного права цілком справедливо обґрунтовується, що український конституціоналізм тяжіє до європейської моделі конституціоналізму. По-перше, ідеологія ліберальної демократії, що є основою цієї моделі, не тільки ближча для українського суспільства, ніж класичний лібералізм та його наступниця – лібертатна концепція, а й уже частково відображена в Конституції України. По-друге, тоталітарне минуле України сформувало етатистські традиції, подібні до багатьох європейських держав, що спонукають їх до запровадження механізмів стримування урядової тиранії. По-третє, досвід країн Східної Європи, що вже пройшли шлях становлення конституційних систем за європейським зразком, свідчить про його прийнятність для постсоціалістичних держав. Зрештою, Україна належить до романо-германської правової сім'ї з відповідним співвідношенням джерел права та функціями судової влади [21, с. 66].

Україна наприкінці ХХ ст., ставши членом Ради Європи, фактично визначилась із моделлю конституціоналізму, взявши на себе обов'язки щодо імплементації європейських стандартів. Бажання України сформувати і розвивати саме цю модель конституціоналізму підтверджується і підписанням Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

При цьому варто зазначити, що ідеї конституціоналізму не є новими для нашої держави, а український конституціоналізм формувався серед інших національних систем конституціоналізму у світі. Його характер зумовлений історичними особливостями формування української державності та традиціями нашого народу. Крім того, треба погодитися з А. І. Годяком, що

конституціоналізм в Україні є невід'ємним елементом сучасної правової культури, він належить до тих фундаментальних цінностей, які людство удосконалює впродовж усієї своєї історії [37, с. 50].

Конституціоналізм в Україні має давні витоки, адже одним із фундаментальних документів втілення українського конституціоналізму є Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького 1710 року Пилипа Орлика. Розробленню цього документа сприяв розвиток тогочасних конституційних ідей, конституційних актів, договорів, а також практика їх реалізації в козацько-гетьманській державі [45, с. 48]. П. Б. Стецюк зазначає, що текст цього документа певною мірою нагадує перші європейські конституції. У цій конституції наявна спроба організації публічної влади за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову, певне визнання за місцевими територіальними громадами права на самоврядування і навіть окремі «натяки» на соціальну сутність держави [250, с. 53].

Однак активна фаза формування українського конституціоналізму припадає на період після проголошення незалежності України 1991 року (правовою передумовою якого стало прийняття в 1990 р. Декларації про державний суверенітет України). Наступною знаковою подією для нашої держави було прийняття Конституції України, у положеннях якої втілилися загальноєвропейські конституційні цінності.

Конституція України 1996 року закріплює нормативно-правову модель сучасного конституціоналізму в Україні. Однак процес практичної її реалізації свідчить про необхідність і надалі здійснювати конституційну і політичну реформи. А здійснення політичної реформи неможливе без її конституційного забезпечення, що передбачає можливість внесення змін і доповнень до Конституції України [89, с. 193].

Особливе значення для конституціоналізму відіграють принципи, які становлять його зміст. Крізь призму принципів формула українського

конституціоналізму визначена в рішенні Конституційного Суду України (надалі – КСУ) від 13.06.2019, а саме: «конституційні приписи, перебуваючи у взаємозв'язку, відображають фундаментальне положення конституціоналізму щодо необхідності обмеження державної влади з метою забезпечення прав і свобод людини та зобов'язують наділених державною владою суб'єктів діяти виключно відповідно до установлених Конституцією України цілей їх утворення» [219]. Аналогічної позиції КСУ дотримується і в наступних своїх рішеннях (висновках) [30; 223; 224].

У Конституції України простежуємо такі принципи українського конституціоналізму: пріоритетності права та свобод людини, верховенства права, демократії, народного суверенітету, поділу державної влади, визнання та гарантованості місцевого самоврядування. На формування цієї системи принципів конституціоналізму в Україні певною мірою вплинув успішний досвід європейських держав. Водночас давня історія формування своєї державності, власні конституційні традиції України лежать в основі української ідентичності. Саме українська конституційна ідентичність є основою для існування українського конституціоналізму, де риси його побудови та розвитку набувають своїх особливостей.

Українське державотворення, а заразом і розбудова конституціоналізму в Україні, спирається на багатовікову історію здійснення українською нацією права на самовизначення. Абсолютно правильно зазначає суддя КСУ П. Б. Стецюк, що за своєю суттю, за аналізом конституційно-правових положень сучасна українська держава є державою національною [249]. По-перше, у Преамбулі Конституції України наголошено: Основний Закон держави прийнято, «спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійснення українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення». По-друге, державною мовою в Україні є українська мова (ст. 10). По-третє, державними символами України є символи української нації:

Державний Прапор України – синьо-жовтий стяг; Знак Княжої Держави Володимира Великого (Тризуб) як малий Державний Герб України, тоді як великий Державний Герб України має бути встановлений з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорозького; Державним Гімном України є «національний гімн на музику М. Вербицького» (ст. 20). У Конституції України, поруч із визнанням сувереном держави «Українського народу – громадян України всіх національностей», вжито поняття «українська нація» на позначення етнічних українців, які становлять основу «Українського народу» [234]. У науковій літературі принцип українського конституціоналізму, який відображає властиву лише йому національну рису, сформульований як принцип національної ідентичності [87, с. 68].

На вищезазначених конституційних положеннях ґрунтується сучасний український конституціоналізм. Ці конституційні цінності є, по суті, тими юридичними засобами й механізмами, які використовуються для обмеження державної влади на користь громадянського суспільства [87]. Водночас принципи українського конституціоналізму слугують не лише інструментами обмеження державної влади, але й кордонами української конституційної ідентичності.

Попри це, на розвиток і формування українського конституціоналізму істотно впливає діяльність європейських міжнародних організацій, зокрема РЄ. Роль РЄ полягає насамперед у поширенні принципів верховенства права, демократії та прав людини. Вступаючи до РЄ, Україна взяла на себе зобов'язання співпрацювати з нею та виконувати цілі Статуту РЄ. Заразом нині в наукових публікаціях, присвячених питанням європейського конституціоналізму, йдеться здебільшого про європейську модель конституціоналізму, точніше її принцип та/чи стандарти. Водночас цілком обґрунтовано постає питання, чи можна вести мову про «стандарти європейської моделі конституціоналізму» (європейські стандарти) та

співвідношення з поняттям «принципи європейської моделі конституціоналізму» (європейські принципи).

Зрозуміло, що в обох випадках йдеться про європейську концепцію конституціоналізму і джерелом її формування є кращі практики врядування державами Європейського континенту. Як слушно зауважує О. М. Бориславська, «європейська модель конституціоналізму є унікальним явищем, адже, по-перше, територіально вона поширюється на понад сорок держав континентальної Європи. По-друге, значну роль у формуванні та розвитку цієї моделі відіграла Рада Європи, система стандартів якої суттєво вплинула на зміст європейської моделі конституціоналізму, а також Європейський Союз, що вимагає певної уніфікованості підходів у питаннях демократії та прав людини» [18, с. 8].

Очевидно, що для з'ясування загального розуміння вищезазначених наукових конструкцій потрібно встановити співвідношення між їхніми основними поняттями – «принцип» та «стандарт».

Принцип вважається підвалиною, фундаментом будь-якої соціальної системи (зокрема правової), вимоги якого поширювалися на всі явища, що належали до цієї системи [59, с. 197]. П. М. Рабінович зазначає, що принципи права – це керівні засади (ідеї), які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування й розвитку людини та суспільства і визначають зміст і спрямованість правового регулювання [196, с. 99].

Під стандартом розуміють взірць очікуваної якості, «утверджену модель, яка виступає основою для процесу оцінки» [240]. Колектив авторів «Юридичної енциклопедії» (заг. ред. Ю. С. Шемшученка) розглядає поняття «стандарт» як документ, який приймають в установленому порядку шляхом консенсусу задля встановлення загальних принципів, правил або характеристик, які стосуються діяльності чи її результатів, з метою оптимізації та впорядкованості в певній галузі [283].

Аналогічна позиція і в українського законодавця, відображена в Законі України «Про стандартизацію»: «стандарт – нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері» (ст. 1) [164]. А європейський стандарт розглядається в законодавстві України як регіональний стандарт, прийнятий європейською організацією стандартизації [164].

Наведені визначення передбачають визнання стандарту в певній галузі права за умови наявності щонайменше уніфікованого правового акта. Безумовно, стандарт за зовнішньою формою вираження є актом і таке розуміння стандарту цілком логічне й узгоджується з метою його нормативного використання. Однак задля досягнення мети нашого дослідження поняття «стандарт» варто розглядати ширше, оскільки європейські стандарти формуються європейськими організаціями внаслідок співпраці держав-членів. Зміст стандарту може закріплюватись кількома різними документами й міститись у практиці Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ, Євросуд, Суд) [130, с. 82; 131], актах «м'якого права» тощо.

Зрозуміло, що кожна сфера права має свій перелік стандартів, проте базове розуміння «європейських стандартів конституціоналізму» можна вивести з визначення «міжнародних стандартів прав людини», яке запропонував П. М. Рабінович. Він вважає, що «міжнародні стандарти прав людини – це закріплені у міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оціночних, терміно-понять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини, зумовлювані досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх

забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного чи політичного характеру» [199]. Отже, стандартами є формально закріплені в одному чи в кількох міжнародних актах уніфіковані й універсальні принципи та норми, що визначають мінімально необхідний зміст та обсяг прав людини. Власне, стандарти текстуально відображаються у формі принципів та норм. З огляду на це, конструкція «європейські стандарти конституціоналізму» є ширшою за обсягом й охоплює «європейські принципи конституціоналізму».

Однак йдеться про існування лише європейських стандартів конституціоналізму, а не національних. Адже національні моделі конституціоналізму будуються на системі різноманітних принципів, які фіксуються в національному законодавстві, в інших джерелах права та розкриваються при офіційному тлумаченні норм конституції [116, с. 22]. Саме спільні національні принципи та практики національних урядів у цілому наповнюють європейську модель конституціоналізму. Тож йдеться про найбільш універсальні, абстрактні, оціночні європейські стандарти конституціоналізму, систематизацію й уніфікацію яких здійснюють європейські організації, зокрема РЄ.

Отже, європейські стандарти конституціоналізму – це спільні для європейських держав принципи та норми, які систематизовані й текстуально закріплюють мінімальний обсяг, зміст конституціоналізму в актах європейських міжнародних організацій та їхніх органів і становлять основу європейської моделі конституціоналізму.

До таких стандартів належать: принцип демократії, принцип утвердження прав людини та принцип верховенства права. Відзначаючи важливу роль цих принципів, у науковій літературі їх називають тріадою європейських цінностей, які мають дещо відмінне європейське значення, ніж його трактують у національній науці [39, с. 159].

Тому вироблення єдиних підходів у тлумаченні та реалізації принципу верховенства права, демократії та прав людини в національних конституційних системах є одним із завдань органів РЄ: Парламентської асамблеї РЄ (надалі – ПАРЄ), Комітету міністрів РЄ (надалі – КМРЄ), Венеційської комісії тощо. А співпраця РЄ з національними державами у правовій та політичній сфері, безумовно, впливає на суспільні трансформації та формування конституціоналізму в державах-членах. Тому логічно виникає потреба окреслити формування впливу РЄ та її органів на розвиток конституціоналізму в Україні.

1.2. Організаційно-правові передумови формування впливу діяльності Європейської комісії «За демократію через право» на український конституціоналізм

Рада Європи для України є такою регіональною міжнародною організацією, в якій відбувається найбільш масштабна регіональна договірно-правова уніфікація. З часу подання Україною заявки на членство в РЄ відносини між нашою державою та цією організацією активізувались. Україна поступово ставала стороною конвенцій цієї організації: Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними громадами та владою (приєдн. 14.07.1993), Європейська конвенція про інформацію щодо іноземного законодавства (приєдн. 14.07.1993), Європейська культурна конвенція (ратиф. 24.02.1994), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ратиф. 17.07.1997), Рамкова конвенція про захист національних меншин (ратиф. 09.12.1997), а також різноманітні конвенції в галузі боротьби зі злочинністю.

14 липня 1992 р. Україна подала заявку, а згодом отримала статус «спеціального запрошеного гостя» в Парламентській асамблеї Ради Європи. На

підставі цього Парламентська асамблея РЄ ретельно вивчала конституційну ситуацію в державі, її рівень економіки, стан розвитку зовнішніх відносин та інші важливі питання, які розкривають стан стабільності держави. За результатами проведеного аналізу ПАРЄ 26 вересня 1995 р. прийняла Рекомендацію щодо вступу України до Ради Європи [207]. ПАРЄ проаналізувала процес становлення державності України з часу прийняття Декларації про державний суверенітет від 16.07.1990, проведення всеукраїнського референдуму 1991 року та інших важливих подій для України як незалежної держави, а також вказала на окремі аспекти для удосконалення національного законодавства.

Рада Європи визнала покращення конституційної ситуації в державі, і Україна стала тридцять сьомим членом РЄ. 31 жовтня 1995 р. Україна прийняла Закон «Про приєднання України до Статуту Ради Європи» [159], підтверджуючи свої наміри про єднання з усіма європейськими державами заради збереження спільних цінностей та благ. А вже 9 листопада 1995 р. відбулась урочиста церемонія вступу України до РЄ [67, с. 24–25].

Вступ України до РЄ мав надзвичайно важливе значення не тільки для подальшого розвитку демократичних цінностей, а й для майбутнього запровадження європейських стандартів у правову систему України. Членство України в організації було підтвердженням того, що вона спроможна надалі підтримувати демократію в державі й поширювати європейські стандарти конституціоналізму.

Своєю чергою Україна бере активну участь у діяльності РЄ. Під час головування в РЄ Україна мала можливість висловлювати власну позицію щодо шляхів вирішення пріоритетних питань європейського розвитку. Головними пріоритетами під час головування України були захист прав дитини, прав людини, верховенство права та посилення місцевого самоврядування [88, с. 193].

На сьогодні лишилися три генеральні напрями діяльності (опори) Ради Європи: демократія, верховенство права та захист прав людини й основоположних свобод [7, с. 16]. Загалом основною метою РЄ є: забезпечення більш тісних відносин між європейськими державами; сприяння подальшій демократизації Європи; захист прав людини; координація діяльності РЄ з іншими європейськими державами. Тож, як слушно зазначає Т. С. Данильченко, РЄ має значний вплив у таких сферах, як права людини, соціальні питання, освіта, культура [48, с. 193].

РЄ є авторитетною і найбільш представницькою політичною міждержавною організацією континенту. Сьогодні в РЄ налічується 47 членів, 28 з яких – це країни ЄС [162]. До системи РЄ входять міжнародні інститути різної юридичної природи і правового статусу, які покликані здійснювати мету і завдання всієї складної організації. При цьому РЄ виступає в ролі головного координаційного центру, що спрямовує діяльність усієї системи [239, с. 147–152; 238, с. 108].

До інституційної системи РЄ входять: 1) статутні органи РЄ; 2) спеціалізовані установи РЄ; 3) зовнішні, зокрема спільні представництва (офіси) РЄ, за допомогою яких організація здійснює свою компетенцію задля досягнення статутної мети [7, с. 17].

Чіткої визначеної класифікації чи переліку цих органів у певному документі немає. Водночас вчені-міжнародники виокремлюють у цій структурі статутні органи (Комітет міністрів та Парламентська асамблея), основні органи (зокрема, Конгрес місцевих та регіональних влад Європи, Комісар з прав людини), конвенційні органи (Європейський суд з прав людини), інституції, створені частковими угодами (Банк розвитку Ради Європи, Європейська комісія «За демократію через право»), допоміжні або робочі органи та консультативні й експертні структури (Консультативна Рада Європейських прокурорів, Консультативна Рада європейських суддів, Комітет експертів з питань

тероризму, Комітет експертів з оцінки заходів боротьби з відмиванням брудних коштів та фінансуванням тероризму тощо) [133, с. 24].

Аналіз правового статусу органів РЄ виходить за межі предмета нашого дослідження. Проте формування впливу практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні відбувалось комплексно в межах всієї організації РЄ. Ключові органи РЄ, співпрацюючи з Україною, сприяли виконанню її завдань: ратифікувати низку договорів РЄ, провести адаптацію національного законодавства до європейського. Пропонуємо розглянути лише окремі приклади участі основних органів РЄ в конституційних процесах в Україні. Надалі перейдемо до правових засад формування впливу практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні.

Головними статутними органами РЄ є Комітет міністрів та Парламентська асамблея. Роботу цих двох органів забезпечує Секретаріат Ради Європи (ст. 10 Статуту РЄ [248]). КМРЄ діє від імені РЄ та представляє безпосередньо виконавчу владу держав-членів РЄ. КМРЄ надає повноваження комісіям урядових експертів щодо підготовки рекомендацій та конвенцій. КМРЄ розглядає за рекомендацією ПАРЄ або за своєю власною ініціативою заходи, яких потрібно вжити для досягнення мети Ради Європи, враховуючи питання про укладення конвенцій або угод та прийняття урядами спільної політики щодо конкретних питань (ст. 15 Статуту РЄ).

КМРЄ має право здійснювати контроль у сфері застосування державами-членами конвенцій та угод, сторонами яких вони є. Щодо правозахисних документів такий контроль є досить суворим, оскільки найголовніші серед цих документів мають власний механізм контролю. Окрім цього, КМРЄ здійснює нагляд за імплементацією державами-учасницями конвенцій та угод, за дотриманням державами рішень Європейського суду з прав людини [281, с. 144].

Що стосується України, варто зауважити, що з початку російської агресії КМРЄ ухвалив низку рішень, у яких підтвердив незалежність та суверенітет

України та засудив дії Російської Федерації щодо порушення територіальної цілісності України [112, с. 125]. Однак такі рішення, на жаль, є декларативними, адже і Автономна Республіка Крим (надалі – АРК), і частина Східної України досі є тимчасово окупованими та непідконтрольними територіями України.

КМРС тісно співпрацює з головним дорадчим органом РЄ – ПАРЕ, яка є одним з найбільших представницьких органів парламентських форумів, у межах якого обговорюють актуальні для Європи та світу питання [88, с. 193]. ПАРЕ є представником політичних партій, які існують в державах-членах РЄ. Одним з найважливіших напрямів діяльності Парламентської асамблеї РЄ є допомога державам у створенні, розвитку та вдосконаленні парламентських інститутів [279, с. 53]. Результати роботи ПАРЕ відіграють важливу роль у визначенні напрямів діяльності КМРС, а також урядового співробітництва в рамках РЄ. Крім того, члени ПАРЕ доводять свої рішення до відома своїх національних парламентів і тим самим можуть впливати на національні уряди [63, с. 14].

ПАРЕ уповноважена обговорювати будь-які питання, які відповідно до Статуту входять до компетенції РЄ, ухвалювати консультативні висновки, рекомендації, резолюції і накази, що адресуються і КМРС, і безпосередньо урядам держав-членів. Своєю чергою документи ПАРЕ не мають обов'язкової сили, але їх застосовують у своїй діяльності Комітет міністрів, національні уряди, парламенти, партії [281, с. 144–145].

Крім того, Парламентська асамблея сприяє створенню демократичного простору та спостерігає за проведенням виборів. Наприклад, у Резолюції щодо підвищення демократичності виборів ПАРЕ закликала держави-члени РЄ виконати низку завдань, щоб сприяти участі громадян у виборчих процесах, зокрема: ведення списків виборців так, щоб забезпечити реєстрацію якомога більшої їх кількості; забезпечення вільного вибору виборців шляхом скасування занадто строгих умов реєстрації кандидатів і сприяння в такий спосіб багатоманітності політичних партій, що беруть участь у виборах; відкриття

списків кандидатів на пропорційних виборах; зміцнення внутріпартійної демократії шляхом прийняття відповідного законодавства тощо [400; 17, с. 43]. Ці рекомендації український законодавець певною мірою врахував при прийнятті нового Виборчого кодексу України [25]. На необхідності ухвалення цього кодифікованого акта наголошувалось і в Резолюції ПАРЄ 1755 (2010) «Функціонування демократичних інститутів в Україні» [206; 125, с. 164].

Резолюції та рекомендації ПАРЄ сприяли якісному продовженню конституційних реформ в Україні. Наприклад, у Резолюції від 26.04.2001 «Щодо дотримання обов'язків та зобов'язань Україною» ПАРЄ закликала органи влади України повністю імплементувати реформу Генеральної прокуратури, відповідно до принципів і стандартів РЄ, маючи на меті скасування наглядових функцій прокуратури (новий Закон України «Про прокуратуру» ухвалений лише 14.10.2014), які не відповідають Конституції України і загрожують підризом незалежності доволі слабкої судової влади [123]. Хоча Україні знадобилося понад 10 років, щоб виконати цю рекомендацію РЄ, це приклад конкретної двосторонньої взаємодії нашої держави з цією міжнародною організацією [63, с. 15–16].

У 2014 році ПАРЄ неодноразово вказувала на своє занепокоєння щодо агресії Російської Федерації проти України та суворо засуджувала і засуджує дії в АРК. Ця позиція обумовила прийняття ПАРЄ Резолюції 1988 (2014) [205], у якій Парламентська асамблея повністю визнала легітимність нової публічної влади в Україні. Відповідно до цієї Резолюції нова політична ситуація, яка склалася внаслідок подій на Майдані в період 18–21 лютого 2014 р., і зміна публічної влади відкрили можливості для демократичного розвитку України. Цей напрям можливостей на сьогодні досить важливо використовувати для встановлення ефективної демократичної та інклюзивної системи управління державою, яка стане гарантією й одним із важливих способів зміцнення єдності країни. Для того щоб повною мірою відновити верховенство права, ПАРЄ

закликала здійснити негайне роззброєння незаконних збройних формувань та окремих осіб в Україні, а владу – до подальших заходів щодо захисту громадян України від корупції у всіх громадських структурах (пункт 4 Резолюції).

Відповідно до п. 16 вищезазначеної Резолюції ПАРЄ «так званий референдум, який був організований в АРК 16.03.2014, є неконституційним. А повідомлення про явку та його результати є неправдоподібними. Результат цього референдуму і незаконна анексія Криму, у зв'язку із цим, не мають юридичної сили і не визнаються Радою Європи» [279, с. 165].

ПАРЄ безпосередньо створює стандарти РЄ. І хоча ПАРЄ наділена певними контрольними функціями, вона все-таки є політичним органом, оскільки ці функції певною мірою обмежені. ПАРЄ наділена правом позбавлення права голосу в Асамблеї на певний строк, а також звернення до КМРЄ з приводу виключення країни-порушника з Ради Європи.

Багаторічне співробітництво ПАРЄ та України може свідчити не тільки про повільне виконання Україною вимог РЄ, а й про відсутність у ПАРЄ та в РЄ ефективних механізмів спонукання до виконання взятих при вступі зобов'язань. Водночас членство України сприяє розв'язанню багатьох проблем, що виникають під час демократичного розвитку країни. У наш час, як слушно зазначає М. І. Шварцева, незважаючи на повільне виконання нашою державою своїх зобов'язань перед РЄ та загальний незадовільний розвиток демократії в Україні, багаторічна співпраця нашої держави з ПАРЄ свідчить про рішуче прагнення цієї організації продовжувати двосторонню співпрацю з Україною [279, с. 168].

Окрім статутних органів, Україна співпрацює з іншими основними органами РЄ у визначених напрямках. Так, задля зміцнення місцевого самоврядування 1994 року було утворено Конгрес місцевих та регіональних влад РЄ, до складу якого входять представники муніципалітетів та регіонів, які обираються прямим голосуванням. Організаційно-правовою формою діяльності

Конгресу є форум, на якому обговорюють проблеми місцевих органів влади, відбувається обмін досвідом та представленням органам виконавчої влади своїх поглядів з певного питання (у вигляді резолюцій).

Конгрес виконує рекомендаційну функцію відносно КМРЄ (надає йому пропозиції щодо розвитку демократії на місцевому рівні) і ПАРЄ, а також сприяє співробітництву між регіональною та місцевою владою [172, с. 14]. Конгрес місцевих та регіональних влад РЄ має право консультувати КМРЄ та ПАРЄ з питань, що пов'язані з місцевою й регіональною політикою (у вигляді рекомендацій). Він також наділений правом відслідковувати стан місцевої та регіональної демократії в країнах-членах РЄ та державах, що є кандидатами на вступ до РЄ.

Важливим інструментом впливу Конгресу місцевих і регіональних влад РЄ на дотримання принципів демократії в Україні є періодичний моніторинг дотримання принципів Хартії, що завершується формулюванням рекомендацій. Перші Рекомендації про місцеву та регіональну демократію в Україні були сформульовані 1998 року й орієнтували українську владу на необхідність дотримання «кращого балансу між вимогами центрального та місцевого самоврядування в управлінні в Києві та Севастополі» з метою надання можливості обирати голів міст та власну адміністрацію, підпорядковану і підзвітну громадам, що відповідає ст. 3 Європейської хартії місцевого самоврядування. Зауважимо, що після кількох тижнів невизначеності щодо прямих виборів голів міських рад у Києві та Севастополі вони були скасовані рішенням КСУ, який фактично позбавив громадян цих міст частини демократичних прав, пов'язаних з демократією на рівні місцевого самоврядування [112, с. 131].

На початку XXI ст. Україна підписала Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади. Цей міжнародно-правовий акт надає змогу посилити

можливість забезпечення права громадян на безпосередню участь в управлінні державними справами в Україні та, як і Європейська хартія місцевого самоврядування, стане основою для подальших дій уряду України у сфері ефективного врядування [281, с. 311–312].

Важливою інституцією РЄ, яка впливає на розвиток конституціоналізму в Україні, є також Комісар РЄ з прав людини (започатковано у травні 1999 року за ініціативою уряду Фінляндії на 104-й сесії КМРС). На сьогодні існує теорія, що зростання та універсалізація прав і свобод людини і громадянина, їх гарантії на національному та міжнародному рівнях сприяли поширенню ідей наднаціонального інституту омбудсмена, а згодом і їх створення в ЄС (омбудсмен ЄС) та в Раді Європи (Комісар з прав людини Ради Європи) [107, с. 43; 274, с. 43]. Щодо ототожнення Комісара з прав людини з омбудсменом, то варто зауважити, що попри схожість між ними на перший погляд, все-таки вони істотно різняться. Так, Є. В. Попко із цього приводу доречно зазначає, що Комісар не займається окремими випадками й не відповідає на звернення, скеровані особисто до нього [133, с. 45].

У наш час Комісар з прав людини РЄ сприяє встановленню європейських стандартів, здійснює моніторинг щодо прийнятих державами-членами РЄ зобов'язань. Безпосередня його діяльність не є зобов'язальною, а його моніторингова діяльність не збігається з контрольною функцією, яку реалізують інші органи РЄ. До реалізації превентивної функції цього важливого інституту можна зарахувати, на думку дослідника, моніторинг Комісара – у тій частині, де він сприяє утриманню суб'єктами від здійснення порушень на місцях. Певною мірою превентивна функція реалізується завдяки функції привернення уваги [64, с. 82]. У багатьох випадках втручання Комісара в ситуації зі системним порушенням прав людини приводить до безпосереднього діалогу з представниками уряду, внаслідок чого стають можливими ефективні заходи, спрямовані на поновлення порушених прав, без застосування інших механізмів [64, с. 83].

Варто погодитися, що стосовно впливу на нормотворчість держав-членів РЄ діяльність Комісара в більшості випадків є допоміжною та координуючою до процесів розгляду відповідних заяв Європейським судом з прав людини, обговорень ПАРЄ, моніторингової діяльності інших органів Ради Європи [64, с. 152].

Загалом РЄ розглядає питання, що мають важливе значення для її членів, зокрема питання попередження злочинності, зловживання наркотиками, охорони довкілля, біоетики та міграції. Рада Європи розробила понад 160 міжнародних договорів, угод і конвенцій, які замінили буквально десятки тисяч двосторонніх договорів між різними європейськими державами.

Щодо обов'язкових конвенцій, то такими вважаються договори, приєднання до яких є обов'язковим для держав-членів Ради Європи. Такими є Статут Ради Європи, а також Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [281, с. 145]. О. М. Бориславська справедливо зауважує, що сама собою згадана Конвенція є лише документом, втілення в життя якого є заслугою головно Європейського суду з прав людини [19, с. 166–167]. ЄСПЛ не безпідставно в сучасній юридичній науці називають «контрольним органом» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Після набуття 1 листопада 1998 р. чинності Протоколом № 11 (відповідно до якого ЄСПЛ отримав обов'язкову юрисдикцію над усіма скаргами щодо порушення передбачених Конвенцією прав людини за умови вичерпання усіх національних засобів захисту) кількість поданих скарг та розглянутих справ значно зросла [418]. Така тенденція стала приводом для твердження з боку українських вчених, що рішення ЄСПЛ визначають напрями розвитку європейської моделі конституціоналізму [19, с. 166–167].

Українські науковці традиційно наголошують на вагомому значенні рішень ЄСПЛ і для українського законодавства, і для правозастосовної

практики. Діяльність ЄСПЛ, який функціонує на підставі міжнародних договорів, укладених в рамках Європи, має непрямий вплив на імплементаційну діяльність держав. І цей вплив проявляється в правозастосовній і правотлумачній діяльності ЄСПЛ. Н. Б. Галецька робить висновок, що в разі визнання юрисдикції міжнародного правозастосовного органу держава здійснює національну імплементацію не лише міжнародних договорів, а й міжнародної правозастосовної практики такого органу [35, с. 102]. Так, правотлумачні висновки, зроблені ЄСПЛ в одній справі, можуть і часто стають підґрунтям для прийняття подібного рішення в іншій справі.

Верховенство Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод над національним правом безпосередньо не проголошується ні в самій Конвенції 1950 року, ні в прецедентах її контрольного органу – ЄСПЛ. Із цього приводу загалом у науці права відзначають субсидіарний характер рішень ЄСПЛ стосовно рішень національних судів. Це питання є дискусійним та потребує окремого наукового дослідження. Проте вплив ЄСПЛ на національні правові системи, зокрема українську, неможливо заперечувати. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [139], рішення ЄСПЛ є обов'язковими для виконання Україною відповідно до ст. 46 Конвенції. Крім того, відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», під час розгляду справ суди застосовують Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права.

Водночас треба зауважити, що практика ЄСПЛ має також суттєвий позитивний вплив на правопорядок та правосвідомість в нашій державі, на підвищення ефективності захисту прав людини і на розвиток юриспруденції [23, с. 313].

Однак попри такий значний позитивний вплив практики ЄСПЛ на розвиток конституціоналізму України, слід звернути увагу на велику кількість

заяв, які надходять до ЄСПЛ з України. Це вказує на низьку ефективність захисту прав людини нашими державними органами та на їх нездатність забезпечити громадянам права і свободи, які гарантовані законодавством України.

З часом значення та роль Ради Європи підвищувались, а структура цієї організації ускладнювалась новими органами. Так, відповідно до ст. 17 Статуту РЄ для досягнення окремих цілей, які КМРЄ вважає необхідними, він може створювати консультативні та технічні комітети або комісії. У травні 1990 року, до прикладу, КМРЄ прийняв рішення щодо створення Європейської комісії «За демократію через право» на два роки перехідного періоду. У цей же час багато держав-членів заявило про свій намір взяти участь у роботі Комісії. Тож за рішенням 18 держав було утворено Венеційську комісію, яка дуже швидко набула авторитету і почала відігравати помітну роль в утвердженні європейських принципів [238, с. 78–79].

Проте Україна, ставши членом РЄ, ще не набула статусу члена Європейської комісії «За демократію через право». Незважаючи на цей факт, Венеційська комісія вже в той час сприяла проведенню конституційної реформи в Україні. Протягом 1995–1996 років Комісія прийняла висновок щодо представленого проєкту нової Конституції України. Комісія виявила окремі неточності й недоліки в цьому законопроєкті, які Україна мала виправити. Загалом цей акт показував значний прогрес України і був визнаний як основа для становлення України як плюралістичної, демократичної держави [413].

Проте початок співпраці Комісії та України розпочався значно раніше. Проєкт нової Конституції України Венеційська комісія отримала 1992 року, про що свідчить реєстраційний номер на документі [299]. І 1993 року окремі члени Венеційської комісії надали письмові коментарі щодо проєктів нової Конституції України. Тому можна стверджувати про початок формування впливу діяльності Венеційської комісії на конституційні процеси в Україні.

Згодом на запит ПАРЕ Комісія прийняла висновок про конституційну ситуацію в Україні після підписання конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України 1995 року [78]. На думку експертів, цей договір був компромісом, а створення тимчасового порядку – розумним рішенням української влади [300]. Укладення договору та дотримання його положень, на думку експертів Комісії, є прикладом спроби досягти цивілізованого, правового розв’язку проблеми.

Наступним кроком України в напрямку розвитку відносин з Комісією було набуття Україною статусу офіційного члена. 22 листопада 1996 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про приєднання України до Часткової Угоди про Європейську Комісію “За демократію через право”» [160]. Цей Закон заклав правову основу співпраці України та Венеційської комісії.

Отже, співпраця між Венеційською комісією та Україною розпочалась до набуття нашою державою членства. Про це свідчить і отримані від України на розгляд Венеційської комісії перші правові акти (1992), коментарі експертів (надані 1993-го), і перші висновки Комісії щодо проекту Конституції України (11.03.1996). Можна сказати, що з набуттям членства в Раді Європи Україна розпочала новий етап взаємовідносин Україна–Європа. З огляду на це, відносини між Венеційською комісією та Україною можна поділити на два періоди: перший етап охоплює період з 1992 року до дати, коли Україна набула статус офіційного члена Венеційської комісії, тобто 1996 року, і, відповідно, другий етап – з моменту набуття членства (кінець 1996 року) донині.

Після офіційного приєднання Україною до Статуту Венеційської комісії наша держава мала визначитись зі своїм представником. За період співпраці членами у Венеційській комісії від України були С. Р. Станік (1997–2001, 2001–2005), С. П. Головатий (2005–2009), М. І. Ставнічук (2009–2013), С. В. Ківалов (2013–2017) та С. П. Головатий (2017–2021, 2021 р. – досі). На сьогодні Венеційська комісія прийняла 104 висновки щодо України з різних питань та

загалом понад 200 документів (коментарі, зауваження, меморандуми), які стали емпіричною основою для нашого дослідження (додаток 1).

До 2005 року Комісія прийняла найбільше висновків, які стосувались питань конституційного реформування та інших аспектів законодавчої діяльності держави. Як приклад, висновок Комісії щодо конституційних аспектів смертної кари в Україні [377], щодо Закону України «Про вибори народних депутатів України» [381], щодо проекту Закону України «Про судову систему в Україні» [378], щодо проектів законів про внесення змін до Закону України «Про національні меншини в Україні» [308]. Крім того, Комісія прийняла низку висновків, які стосуються порядку внесення змін до Конституції України, окремих аспектів проведення конституційного референдуму та діяльності політичних партій.

У період від 2005-го до 2009 року Венеційська комісія зосередила свою роботу на реформуванні Конституції України, основ функціонування Конституційного Суду України. Комісія висловила свої позиції у Висновку щодо проекту Закону України «Про статус судів та судоустрій України» [318], проаналізувала проєкт Закону України «Про парламентську опозицію в Україні» [321], проєкт Закону України «Про внесення змін до законодавства щодо статусу депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих рад в Україні» [320].

З розвитком відносин Комісія розширила напрями співпраці з Україною. Так, висновки Комісії торкалися не тільки конституційних, адміністративних та законодавчих реформ, а й проблем реалізації окремих прав і свобод людини. У 2006 р. Комісія разом з ОБСЄ прийняла Спільний висновок щодо проекту Закону України «Про свободу мирних зібрань» [331]. Вважаємо, що з реалізацією конституційного права громадян на мирні зібрання в Україні існує чимало проблем, тому ефективно й дієве законодавство у цій сфері послужило б хорошою основою для реалізації цього права.

Зважаючи на факт того, що Комісія щоразу більше консультує Україну щодо проведення реформ у різних напрямках, можна стверджувати, що між Комісією та Україною склались тісні взаємовідносини. Окрім цього, Україна є об'єктом постійного моніторингу з боку РЄ. ПАРЄ неодноразово зверталась до Венеційської комісії з проханням оцінити проєкт закону чи ситуацію в Україні. Наприклад, у зв'язку зі скасуванням змін до Конституції України, що були прийняті 2004 року, було вирішено відправити делегацію Венеційської комісії до України. За результатами цього візиту Комісія оцінила конституційну ситуацію та прийняла 17–18 грудня 2010 р. однойменний Висновок [333]. У ньому Комісія проаналізувала конституційний лад держави за Конституцією України 1996 року та після внесення змін до неї у 2004-му. На підставі цього висловила сумнів у легітимності влади, яка здійснювала свої повноваження відповідно до Конституції України 2004 року, та рекомендувала Україні удосконалити систему стримувань і противаг, акцентувала увагу на тому, що зміни до Основного Закону мають прийматись кваліфікованою більшістю голосів депутатів парламенту. Останніми роками Венеційська комісія приділяє дедалі більше уваги питанням демократії та функціонуванню демократичних інститутів в Україні. А вплив відбувається завдяки її діяльності шляхом прийняття відповідних актів.

Отже, одним із засобів діяльності РЄ є ухвалення конвенцій, угод. Проте, оскільки органи РЄ не приймають актів, що мають обов'язкову юридичну силу, то їхня ратифікація державами-членами є необхідною. Відтак загальноєвропейські конвенції й угоди стають основою внесення відповідних змін до національних законодавств задля їх гармонізації та повинні виконуватись державами-членами.

Водночас сьогодні вагому роль у діяльності РЄ відіграють інструменти так званого «м'якого права» (soft law). Йдеться, зокрема, про рекомендації органів РЄ, адресовані державам-членам. Стандарти зі сфери «м'якого права»

або інспірують виникнення стандартів (у цьому випадку їх значення має перехідний характер), або їх доповнюють (тоді їх значення має постійний характер). Сукупність стандартів дає змогу сприймати РЄ в категоріях «загального блага» європейської спільноти [403, с. 15].

Загалом, акти органів РЄ, як і міжнародне право в цілому, впливають на процес створення та застосування нормативно-правових приписів у національних правових системах. Вони можуть бути зразком для національного правового регулювання або ж державні органи, приймаючи відповідний нормативно-правовий акт, повинні враховувати його міжнародно-правові наслідки. Дослідження власне впливу практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні є можливим за умови з'ясування сутності та правового значення практики Комісії. Тому ці питання, а також особливості статусу Венеційської комісії розглядатимемо в наступному розділі цієї роботи.

1.3. Європейська комісія «За демократію через право» як міжнародна експертна організація з конституційних питань: особливості утворення та принципи діяльності

З часу, коли Україна стала членом РЄ, то відносини співпраці посилювались. Україна активно приєднувалась та ратифіковувала європейські угоди й конвенції, а також вступала у нові форми співробітництва в рамках РЄ, зокрема приєдналася до Статуту Європейської комісії «За демократію через право» 1996 року, яка є експертним дорадчим органом РЄ з конституційних питань.

Загалом, Статут РЄ закріплює винятки зі сфери співробітництва, тобто окремі питання, що стосуються держав-членів, не розглядаються в РЄ [248]. Наприклад, питання національної оборони, що не є компетенцією Ради Європи

відповідно до п. d ст. 1 Статуту РЄ. Крім того, питання конституційного ладу та державного будівництва досить тривалий час були внутрішніми справами кожної держави, куди міжнародна спільнота не втручалась. Проте ХХІ ст. – це час, коли європейські держави вважають себе конституційними зі спільними цінностями і взяли курс на гармонізацію свого законодавства. Адаптація національного законодавства та впровадження стандартів Європи стало основним їхнім завданням. Тож окремі держави потребували консультацій з боку РЄ щодо реформування державного правління. Таким органом і була Європейська комісія «За демократію через право».

Ставлення до діяльності Венеційської комісії та її впливу на конституційні процеси національних держав, до ролі у формуванні стандартів європейського конституціоналізму може бути різним. В одних країнах Комісія не має значного впливу, оскільки не бере активної участі в національних процесах держав (наприклад, держави, які найпізніше приєдналися до Європейського Союзу: Комісія прийняла 10 висновків для Хорватії, для Румунії – 15 висновків, для Болгарії – 23 висновки; а також країни, що приєдналися до ЄС 2004 року: Комісія прийняла 3 висновки для Латвії, 1 висновок для Литви та 2 для Естонії; для Польщі – 6, Словаччини – 5, Словенії – 1 та жодного для Чехії; для Угорщини – 24, Мальти – 6 та для Кіпру – 1)⁵. Для інших, навпаки, Венеційська комісія стала так званою «рукою швидкої допомоги» та її роль значно перебільшується (для Молдови – 47, Киргизстану – 38, Чорногорії – 31). Щодо України прийнято 104 висновки Комісії, зокрема проміжні та остаточні, які стосуються одного й того самого предмета дослідження.

Зростання ролі Комісії в українському суспільстві не варто пов'язувати з її частими згадками в українських ЗМІ. Популярність цього органу зумовлена передусім його незалежними експертними дослідженнями та активними євроінтеграційними процесами в Україні. Водночас, для визначення впливу

⁵ Дані взято з офіційного вебсайту Європейської комісії «За демократію через право» [443].

Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні, треба з'ясувати її статус, особливості функціонування, сферу її діяльності, а також систему політичних та правових засобів, завдяки яким відбувається вплив.

З'ясування правового статусу Європейської комісії «За демократію через право» дасть змогу встановити її місце в системі міжнародно-правових органів та організацій. А головне – правове значення її практики в системі джерел міжнародного права та вплив на будівництво конституційних національних правових систем.

Спершу варто зробити кілька застережень та з'ясувати основні терміни, якими послуговуватимемось у цьому розділі. Зокрема, це термін «правовий статус», щодо змісту якого в доктрині існує плюралізм думок. Така ситуація, ймовірно, зумовлена міждисциплінарним характером цього поняття та його застосуванням у праві. З огляду на докладне висвітлення в науковій літературі змісту поняття «правовий статус», методологічно обґрунтовано лише коротко з'ясувати елементи поняття «правовий статус», що дозволить нам окреслити особливість правового статусу і чинники, що зумовлюють його характер.

Етимологічно слово «статус» латинського походження, означає становище осіб або організацій, установ тощо; становище індивіда або групи осіб щодо інших індивідів або груп у соціальній системі; встановлене нормами права положення його суб'єктів, сукупність їхніх прав й обов'язків [242, с. 565]. У філософії права термін «статус» характеризується як правове становище фізичної та юридичної осіб. До прикладу, у науковій літературі зазначається, що Ганс Кельзен, пишучи про чисте правочення у своєму однойменному творі, визначає права та обов'язки юридичних осіб як елементи їхнього правового статусу, що пов'язані завжди з фізичними особами, наголошуючи: «Обов'язки та права юридичної особи є завжди лише обов'язками та правами окремих людей, оскільки обов'язки та права стосуються людської поведінки» [1, с. 231].

Юридична енциклопедія визначає поняття «правовий статус» через

сукупність прав й обов'язків фізичних та юридичних осіб [283]. Щодо розуміння аналізованого терміна в теорії права, то її представники визначають поняття «правовий статус» через сукупність певних елементів. До таких елементів належать: статусні правові норми і правові відносини, суб'єктивні права, свободи і юридичні обов'язки, громадянство, правові принципи і юридичні гарантії, законні інтереси, правосуб'єктність та юридична відповідальність (А. М. Колодій, А. Ю. Олійник) [75, с. 129]; права й обов'язки, законні інтереси, правосуб'єктність, громадянство, юридична відповідальність та правові принципи (А. В. Малько) [103, с. 127]; сукупність прав та обов'язків, які визнає за ним законодавство (Г. Г. Арутюнян) [8, с. 465].

Щодо юридичних осіб публічного права окремі дослідники пропонують визначати правовий статус через їхню компетенцію, тобто зафіксовані в чинному законодавстві їхні права й обов'язки. У доктрині конституційного права існує думка, що, характеризуючи правовий статус органу, доцільно використовувати термін «компетенція» [256, с. 29]. Не заперечуючи наукового доробку дослідження поняття правового статусу органу, важко погодитись з тим, що правовий статус органу слід визначати через його компетенцію. Адже досліджуючи це поняття тільки крізь призму компетенції органу, залишаємо поза увагою такі елементи, як його формування, склад, гарантії діяльності тощо. Однак, що в такому разі йдеться про статус у вузькому значенні слова і не розкриває сутності відповідного органу. Натомість для повного дослідження становища Європейської комісії «За демократію через право» все-таки варто брати за основу широке розуміння терміна «правовий статус».

Відповідно до завдань нашого дослідження пропонуємо термін «правовий статус» визначати через сукупність сутнісних елементів та чинників, що дозволяють виявити особливості відповідного органу. Водночас треба звернути увагу на те, що під час дослідження сутності поняття «правовий статус» важливо враховувати об'єкт, якого це поняття стосується. Правовий статус

Європейської комісії «За демократію через право» слід формулювати з урахування не тільки доктринальних підходів теорії права, а й беручи до уваги науковий доробок вчених-міжнародників. Крім того, визначається саме сутність та елементи правового статусу Європейської комісії «За демократію через право», а не міжнародно-правовий чи конституційно-правовий статус тощо. Така позиція повністю узгоджується із цілями дослідження, оскільки поняття «правовий статус» охоплює всі його види за галузями. Так, Н. О. Богданова визначає, що конституційний та конституційно-правовий статус є складовими частинами структури правового (юридичного) статусу, який якнайширше характеризує відповідного суб'єкта права [13, с. 4–5]. Також В. С. Кобрин, розглядаючи проблему співвідношення понять «конституційний статус» та «правовий статус», зауважує, що «однозначно останнє буде ширшим, адже міститиме не лише конституційний, але й інші статуси (адміністративний, цивільний тощо)» [68].

Вчені-міжнародники, досліджуючи міжнародні організації, виокремлюють низку елементів їхнього правового статусу. До прикладу, М. О. Баймуратов, аналізуючи правовий статус міжнародних організацій (ООН, РЄ, ЄС, ОБСЄ, НАТО тощо), називає такі елементи: історія та правові основи створення відповідного органу; завдання, цілі та принципи; склад та формування; структура, напрями діяльності [9, с. 215–255]. Інші ж визначають, що для суб'єкта міжнародного права важлива здатність не тільки володіти правами й обов'язками, а й реалізовувати свій міжнародно-правовий статус, який, крім прав та обов'язків, містить свободи суб'єкта, його законні інтереси тощо [22, с. 303–304].

У такому разі йдеться про міжнародно-правову правосуб'єктність як елемент правового статусу міжнародних організацій [22, с. 304]. Статус міжнародної організації визначається тим, чи вона може представляти свої інтереси в міжнародному праві або звертатися з позовом до Міжнародного суду

[6, с. 42]. Міжнародну правосуб'єктність М. О. Баймуратов виокремлює як основну ознаку суб'єкта міжнародного публічного права. Вона виявляється, як правило, у наявності прав та обов'язків, установлених звичаєвими і договірними нормами міжнародного права [9, с. 68]. Виходячи з розуміння терміна «міжнародна правосуб'єктність», припускаємо, що, визначаючи правовий статус органів міжнародних організацій, недоцільно вести мову про міжнародну правосуб'єктність органів міжнародних організацій, оскільки вони не є самостійними учасниками міжнародно-правових відносин. Тож правовий статус таких органів зумовлений та безпосередньо впливає зі статусу самої міжнародної організації.

Європейська комісія «За демократію через право», більш відома як Венеційська комісія (через місце її заснування та проведення засідань у м. Венеція), є дорадчий органом РЄ Європи з питань конституційного права. Сьогодні Комісія співпрацює з більшістю держав світу та однією з найбільших «платформ», де розглядають конституційні питання національних держав. Значення практики Комісії безпосередньо впливає з її правового статусу. Тому задля ілюстрації особливого правового статусу спробуємо виокремити чинники, що зумовлюють його особливий статус.

Безумовно, правовий статус Венеційської комісії та її роль у розвитку європейського права зумовлені особливостями її формування. Заснуванню Європейської комісії «За демократію через право» передували історичні події, пов'язані з крахом комуністичної ідеології та зміною напрямку розвитку держав. Історично утворення Комісії напряму пов'язують із падінням Берлінської стіни [58, с. 69]. Проте, вважаємо, утворення Комісії було необхідним результатом низки історичних подій задля досягнення мети, що ставить перед собою РЄ. У декларації «Про майбутню роль Ради Європи», прийнятій 5 травня 1989 р. [156], зазначено, що пріоритетною метою діяльності Ради Європи є сприяння співпраці в Європі, а Рада вітає реформи, які проводяться в деяких країнах

Східної Європи, вірить у перспективи співробітництва з ними та висловлює сподівання щодо розвитку справжньої демократії по всій Європі [156]. Ці положення декларації свідчать про готовність Ради Європи співпрацювати і вести як теоретичний, так і практичний діалог з європейськими державами для зміцнення плюралістичної демократії в Європі. Отже, приймаючи цю декларацію, РЄ взяла на себе зобов'язання утверджувати демократію, вести конструктивний діалог щодо поліпшення конституційної ситуації європейських держав.

Діяльність РЄ була спрямована на розвиток «міцного союзу» між державами-членами, зміцнення їхніх зв'язків для досягнення статутної мети. У процесі гармонізації законодавства РЄ ставила перед собою конкретні завдання, а саме: розвинути й укріпити європейський простір; посилити зв'язки серед держав-членів РЄ для просування спільних інтересів; сприяти розвитку національних правових систем задля усунення проблем у їхньому законодавстві.

Саме ці завдання було покладено на Європейську комісію «За демократію через право». Вона, будучи органом РЄ, стала засобом «швидкого реагування» у відносинах Заходу і Сходу. Комісія була спочатку задумана як інструмент надзвичайної конституційної інженерії в епоху революційних змін. Проте згодом сфера її діяльності значно розширилась і набула зовсім іншого відтінку. За запитом зацікавлених держав Комісія вправі надавати свої поради та пропонувати ідеї щодо проєктів реформ у державах.

Повертаючись до створення Венеційської комісії, саму ідею висунув свого часу суддя Конституційного суду, колишній міністр закордонних справ Італії Антоніо Ла Пергола, який пізніше її очолив. 19–20 січня 1990 р. у Венеції відбулася конференція, на якій було вирішено утворити Європейську комісію «За демократію через право» з випробувальним терміном два роки.

Згодом, 10 травня 1990 р. КМРС на своїй 85-й сесії прийняв

Резолюцію (90) 6 «Про утворення Європейської комісії “За демократію через право”» [414] за допомогою часткової угоди (*partial agreement*) з 18 державами-членами Ради Європи. Це єдиний орган, який був заснований частковою угодою, при цьому всі члени Ради Європи стали членами Венеційської комісії. Як наголошується в науковій літературі, ця організація відіграла ключову роль у прийнятті східноєвропейськими державами конституцій, які відповідають європейським конституційним стандартам [58, с. 69].

Варто відзначити, що утворення Європейської комісії «За демократію через право» за допомогою часткової угоди як особливої форми співробітництва в рамках Ради Європи має визначальний вплив на її майбутню роль та поширення впливу у світі. Докладніше проаналізуємо згадані акти.

Згідно зі Статутом РЄ (ст. 20) резолюції можуть ухвалюватися одностайним рішенням голосуючих представників держав та більшістю голосів. Так, зважаючи на це положення Статуту РЄ, КМРЄ постановив, що пропозиції, які були прийняті певною частиною голосів представників, вважатимуться прийнятими лише для тих, хто голосував за прийняття такої пропозиції. Додаткові витрати, понесенні РЄ у зв'язку з прийняттям такої пропозиції, покладаються на тих представників, які голосували за її прийняття. У Резолюції про часткові угоди, яка прийнята Комітетом міністрів РЄ 2 серпня 1951 р., зазначається, що в деяких випадках держави-члени РЄ можуть утримуватись від участі в напрямку дій, запропонованому іншими членами РЄ [427].

Відповідно до положень Статуту, Резолюції (51) 62 та (93) 28 РЄ [432], Комітет міністрів прийняв рішення, які закріпили принцип простої більшості. Це унеможливило створення РЄ органів за допомогою часткових угод, особливістю яких є те, що учасниками угоди можуть бути не лише окремі держави-члени РЄ, а й держави, які не є членами РЄ. Крім того, у праві РЄ існує третій вид таких угод – розширенні угоди (*Enlarged Agreement*). Остання ж Резолюція (93) 28 передбачила такий вид часткових угод як часткові розширені

угоди (Enlarged Partial Agreement). Це домовленість між усіма державами-членами РЄ та однією чи більшою кількістю держав, які не є членами РЄ, державами з інших континентів та іншими міжнародними організаціями.

Так, Резолюція РЄ (93) 28 у п. II встановлює, що Комітет міністрів РЄ більшістю голосів представників, що передбачено в п. d ст. 20 Статуту РЄ, може дозволити деяким державам-членам проводити заходи або низку заходів у рамках РЄ. Також Комітет міністрів у складі представників держав-членів, що підписали часткову угоду, може запропонувати будь-якій державі, яка не є членом РЄ, приєднатись до цієї угоди чи до певного виду діяльності, який передбачений нею. У разі отримання згоди держави, яка не є членом РЄ, часткова угода перетворюється на часткову розширену угоду. І врешті-решт КМРЄ може запропонувати державі, яка не є членом РЄ, приєднатися до всіх держав-членів РЄ задля здійснення певного виду (видів) діяльності. В останньому випадку часткова угода трансформується в розширену угоду.

5 травня 1989 р. Комітет міністрів РЄ на своїй 84-й сесії прийняв Резолюцію «Про майбутню роль Ради Європи у Європейському будівництві», яка в п. 22 закріплює можливість використання часткових угод за умови, коли це буде необхідно та доцільно [428].

Як бачимо, існують різні види такого типу угод – часткові, частково розширені та розширені угоди. Вони виступають особливими формами співробітництва в рамках РЄ. Наявність таких угод дала змогу РЄ уникати конфліктів у разі неприйняття її пропозицій окремими державами. Часткові угоди стали ключем виходу РЄ із ситуацій, коли держава-член Ради Європи не зацікавлена у прийнятті певного рішення, яке викликає інтерес в іншого кола держав-членів РЄ.

У науковій літературі, традиційно, існує кілька підходів щодо тлумачення поняття «часткові угоди» [5, с. 231, 242]. Проте слушно відзначається, що «вони є гнучкими механізмами залучення країн та міжнародних організацій з метою

вирішення конкретних проблем. Такі угоди є надзвичайно перспективною формою співпраці між різними суб'єктами міжнародного права» [245, с. 147].

Спрощена форма прийняття часткових угод дала змогу більш швидко та якісно налагоджувати співпрацю. Це зумовило її популярність та привело до укладення великої кількості таких угод. Для прикладу, частковою угодою було засновано Європейський банк реконструкції та розвитку (Council of Europe Development Bank), розширеною – Європейський центр глобальної взаємозалежності та солідарності «Північ–Південь» (European Centre for Global Interdependence and Solidarity (North–South Center)), а також Європейський центр сучасних мов (Грац-центр) (European Centre for Modern Languages (Graz Centre)). І частковою розширеною угодою було засновано: Групу держав проти корупції (ГРЕКО) (Group of States against Corruption (GRECO)) і, звісно, Європейську комісію «За демократію через право» (European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)).

Органи, які утворені частковими угодами, мають певні особливості. Так, більшість з них мають певну фінансову незалежність (власний бюджет) і можуть встановлювати певні умови для потенційних учасників. Проте такі додаткові умови мають бути затверджені КМРС [90, с. 49]. Також держави об'єднуються добровільно, можуть приєднуватися до них та денонсувати їх, як правило, в порядку повідомлення. Державам дозволяється створювати самостійні структури, регулювати їхню діяльність, розробляти правила, процедури, цілі, завдання, запроваджувати будь-які форми взаємодії [280, с. 40–41]. Незважаючи на таку невелику автономію, вони вважаються органами РС, які діють в межах свого Статуту, і КМРС може змінювати організаційні питання діяльності таких органів.

Тому серед позитивних аспектів часткових угод можна вказати: це угоди, які укладаються лише зацікавленими учасниками, що забезпечує досягнення кращих результатів; угоди, що сприяють розвитку співробітництва між

державами-членами РЄ; угоди, що дають можливість брати участь державам, які не є членами РЄ; витрати, що передбачаються такими угодами, несуть лише її учасники.

Комісія проіснувала у формі часткової угоди з 1990-го по 2002 рік, тобто 12 років. На початку її створення, як нам уже відомо, було 18 держав-членів⁶. Проте з часом учасників ставало більше. І до 2002-го коло учасників налічувало 44 повноправні члени і 2 учасники з асоційованим статусом, а також 11 спостерігачів. Отже, членами Комісії ставали не тільки держави-члени Ради Європи, а й інші держави. Фактично, виходячи з того, що до часткової угоди приєдналися усі держави-члени РЄ, вона більше не була частковою. Юридично часткова угода трансформувалась у розширену. На практиці багато держав, які не були членами РЄ, були зацікавлені у співпраці з Комісією.

Відтак на підставі юридичних особливостей розширеної угоди (під юридичними особливостями маються на увазі особливості сторін угоди та фінансування Комісії) та фактичних обставин Комітет міністрів Ради Європи прийняв Резолюцію (2002) 3. У ній зазначається, що «представники в Комітеті міністрів держав-членів часткової угоди, які утворили Європейську комісію “За демократію через право”... вітаючи інтерес, проявлений багатьма державами, які не є членами Ради Європи, та бажаючи дати цим державам можливість взяти участь в роботі Комісії на паритетних засадах; будучи переконані, що незалежний характер Комісії та її гнучкі методи роботи є ключем до її успіху і повинні бути захищені; прагнучи до подальшого розвитку положення про Комісію у світлі накопиченого досвіду, вирішують, що Європейська комісія “За демократію через право” відтепер буде регулюватись положеннями розширеної угоди...» [429].

Як наслідок, після перегляду Статуту 2002 року, Комісія почала

⁶ Серед них представники в Комітеті міністрів від Австрії, Бельгії, Кіпру, Данії, Фінляндії, Франції, Греції, Ірландії, Італії, Люксембургу, Мальти, Норвегії, Португалії, Сан-Марино, Іспанії, Швеції, Швейцарії та Туреччини.

функціонувати на підставі розширеної угоди. Відповідно, вона розширила свою діяльність, а також це дало можливість країнам цілого світу приєднатись до неї [58, с. 69]. Станом на сьогодні, окрім 47 держав-членів РЄ, Венеційська комісія ще співпрацює з 15 державами світу, серед яких: Алжир, Бразилія, Канада, Чилі, Перу, Коста-Ріка, Ізраїль, Казахстан, Киргизстан, Республіка Корея, Республіка Косово, Мексика, Марокко, Туніс та США. А ще 10 держав мають інший статус: спостерігача, асоційованого члена чи спеціальний статус [442].

Цікаво, що Венеційська комісія за кількістю членів та їхньою географією випередила РЄ, у межах якої вона створена та функціонує. РЄ налічує зараз 47 держав-членів і проводить політику сусідства для розширення своїх меж і поширення демократії, дотримання прав і свобод людини та верховенства права по всьому світу [258]. Варто відзначити, що кількість держав-членів органу чи організації має вагоме значення в питанні наявності міжнародної правосуб'єктності, про яку згадувалось раніше. Очевидно, що завдяки гнучким методам регулювання діяльність Комісії поширюється по всьому світу. Як правильно відзначають вчені-міжнародники, «...в консультативному висновку від 11 квітня 1999 року Міжнародний суд ООН, з'ясовуючи питання: чи володіє ООН міжнародною правосуб'єктністю, торкнувся ще одного питання, відповідь на яке була підхоплена вченими: чи впливає кількість членів міжнародної організації на її правосуб'єктність? Суд відповів так: "П'ятдесят держав, складаючи значну більшість членів міжнародного спілкування, мають можливість відповідно до міжнародного права створювати організацію, що володіє об'єктивною міжнародною правосуб'єктністю, а не лише правосуб'єктністю, яку визнають тільки вони". Підтвердженням тому є укладання міжнародною організацією угоди з державами, які не є її членами» [22, с. 320]. Безумовно, питання наявності міжнародної правосуб'єктності в Європейській комісії «За демократію через право» потребує окремих наукових розвідок та обґрунтувань, однак до аргументів на її користь можна зарахувати

той факт, що сьогодні Венеційська комісія налічує уже 62 держави-члени, що становить третину країн всього світу.

За роки свого існування Європейська комісія «За демократію через право» набула великої популярності. Принципи її діяльності допомогли їй стати незалежним та професійним органом з питань конституційного реформування. З часом Комісія перетворилась на незалежний форум для обговорення правових ідей, який швидко здобув міжнародне визнання. Комісія не тільки надає невідкладну допомогу з конституційних питань, але й сприяє поширенню європейських стандартів та запобігає виникненню конфліктів у правотворчій діяльності держав [58, с. 70]. Водночас трапляється і критика її діяльності, спричинена різними підходами в оцінюванні Комісією подібних ситуацій у різних державах, про що йтиметься у третьому розділі цієї роботи.

Підсумовуючи, варто зазначити, що Венеційська комісія є спеціально створеним органом РЄ, який надає незалежні консультації щодо зближення національного законодавства держав зі стандартами Ради Європи. На підставі аналізу було встановлено, що Європейська комісія «За демократію через право» була утворена частковою угодою, але згодом (завдяки своїй діяльності) трансформувалась до розширеної. Відтак сьогодні Комісія налічує 62 держави-члени (серед яких є і Україна) та співпрацює з іншими міжнародними організаціями. Часткова, часткова розширена і розширена угоди є правовими формами співробітництва Ради Європи. Вони мають низку переваг, що й зумовило їх популярність та поширеність. Зараз Комісія є незалежним форумом для обговорення правових питань. Вона надає не лише допомогу країнам у прийнятті їхніх конституцій, але й приділяє увагу розробці законодавства, яке було б ефективним та практичним у своїй дії, що в системі є формами діяльності Венеційської комісії.

Далі варто зупинитись на аналізі *правових основ діяльності Комісії, формуванні її структури*, адже ці питання впливають на особливий статус

Комісії. Свою діяльність Європейська комісія «За демократію через право» здійснює на підставі основного установчого документа – Статуту [302], процедурні аспекти роботи містяться в Регламенті [430] та в Інструкції щодо методів роботи Венеційської комісії [332].

Принцип *професійності членів* Комісії є пріоритетним у її діяльності. Відповідно до ст. 2 переглянутого Статуту, кандидатура для призначення членом від держави повинна мати значні досягнення завдяки досвіду роботи в демократичних інститутах або внеску у зміцнення права та політичних наук, а також бути спроможною і готовою працювати в Комісії [302]. Крім того, положеннями Статуту передбачено, що для кваліфікованої підготовки рекомендацій Комісія вправі залучати окремих експертів та спеціалістів, які не є членами Комісії (ст. 2 Статуту).

Регламент же Комісії у ст. 3а закріплює *принцип незалежності та неупередженості представників держав* [430]. Цей принцип забезпечується низкою статутних та регламентних норм і містить дві складові: незалежність та неупередженість.

Щодо принципу незалежності Венеційської комісії, то, встановлюючи зміст цього принципу в контексті п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини сформулював такі показники незалежності: 1) спосіб призначення; 2) тривалість строку повноважень; 3) наявність гарантій проти зовнішнього впливу; 4) наявність зовнішніх атрибутів незалежності [405].

Європейська комісія «За демократію через право» складається з незалежних експертів, по одному від кожної держави-учасниці угоди. Процедура обрання кандидатури члена чи заступника члена Венеційської комісії від конкретної держави є індивідуальною для кожної окремо. Загальні правила описано у Статуті Комісії та її Регламенті.

Справедливо було б відзначити, що процедура відбору членів та

заступників членів у Венеційській комісії не врегульована чинним українським законодавством. Як склалась практика і вже було зазначено раніше, в Україні член та його заступники у Венеційській комісії, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 106 Конституції України [79], призначаються на підставі Указу Президента (як-от: Указ Президента «Про призначення С. Головатого членом Європейської комісії “За демократію через право” (Венеціанська комісія)» № 65/2017 від 16.03.2017 [161]). Треба зауважити, що ст. 106 Конституції України наводить вичерпний перелік повноважень Президента України і формально не закріплює повноваження щодо призначення члена Венеційської комісії.

Відсутність чіткої регламентації процедури відбору члена Венеційської комісії призводить до того, що добір кандидата має більше політичний, аніж юридичний характер. Відсутність чітких критеріїв та процедури відбору експертів-членів Венеційської комісії суперечить принципам та ідеалам, на яких вона була створена, побудована та функціонує. Зокрема, йдеться про те, що ключовими установчими документами Європейської комісії «За демократію через право» не передбачено жодних конкретних вимог до кандидата в члени і нема положень, які можуть визначати процедуру й умови проведення конкурсу з добору кандидатів для обрання членами Венеційської комісії. А це може підірвати авторитет Комісії як незалежного органу у сфері конституційного будівництва.

Водночас, незважаючи на те, що Статутом Комісії не передбачено жодних конкретних вимог до такої особи, правовій та демократичній державі варто все-таки керуватись законодавчо визначеними критеріями при вирішенні кадрових питань міжнародного значення. Наприклад, добір кандидатів для обрання суддею Європейського суду з прав людини від України детально врегульовано в Положенні про проведення конкурсу із добору кандидатів для обрання суддею Європейського суду з прав людини від України [132] від 19.02.2021. Це положення визначає процедуру й умови проведення конкурсу з добору

кандидатів для обрання суддею ЄСПЛ від України, а також вимоги до таких кандидатів. Процедура відбору члена Венеційської комісії від України може бути аналогічна, як і для обрання судді Європейського суду з прав людини від України, зважаючи на низку причин. По-перше, Статутом Комісії не обмежено кількість призначень однієї і тієї особи, що свідчить про важливість відбору незалежної, неупередженої та висококваліфікованої особи. По-друге, практика Венеційської комісії бере участь у встановленні Україною міжнародно-правових зв'язків, що є важливим для розвитку нашої держави. Тим більше, зважаючи на роль практики Венеційської комісії у формуванні українського конституціоналізму.

Україна стоїть на порозі великих конституційних змін, про це свідчать євроінтеграційні процеси, що відбуваються в нашій державі. Тому РЄ, а точніше ПАРЕ та Венеційська комісія виявляють особливий інтерес до змін та проведених реформ. Необхідність високоосвіченої людини від України в Комісії впливає на сприйняття чи несприйняття РЄ конституційних реформ у державі, особливостей конституційного процесу та шляхи його здійснення. Тому Україні треба дуже уважно підійти до питання підбору кандидатур на цю важливу посаду, беручи до уваги її почесну місію. Водночас, врегулювання процедури відбору члена Венеційської комісії повинно мати на меті мінімізувати політичну складову в цьому питанні, що, очевидно, впливає на формування міжнародно-правового іміджу нашої держави.

Однак член Венеційської комісії та його заступники не є єдиними посадовими особами, на яких покладається підтримка зв'язку України з цим органом. Так, сприяння взаємодії Верховної Ради України та її органів з Венеційською комісією покладається на заступника Керівника Апарату Верховної Ради України. Відповідна норма була вперше закріплена і міститься в Розпорядженні Голови Верховної Ради України № 199 від 20.05.2020 «Про розподіл обов'язків між Керівником Апарату Верховної Ради України та

заступниками Керівника Апарату Верховної Ради України». На жаль, більш деталізованого розуміння механізму сприяння взаємодії законодавчого органу з Комісією чинне законодавство не містить.

При цьому виконання цієї функції заступником Керівника Апарату Верховної Ради України, як видається, є нелогічним та подекуди суперечливим. Оскільки Апарат Верховної Ради України, відповідно до свого Положення, є постійно діючим органом, який здійснює правове, наукове, організаційне, документальне, інформаційне, експертно-аналітичне, фінансове і матеріально-технічне забезпечення діяльності Верховної Ради України, її органів та народних депутатів України. А до напрямку у сфері зовнішньополітичної діяльності Апарату Верховної Ради можна зарахувати хіба що організацію прийомів у Верховній Раді України парламентських делегацій, політичних діячів та дипломатичних представників іноземних держав, представників міжнародних організацій та підготовку матеріалів і пропозицій з питань зовнішньополітичної діяльності Верховної Ради України (пп. 6 та пп. 7 п. 11 Положення).

Водночас цілком логічним є залучення до процесу співпраці державного органу, основною функцією якого є законодавча. Верховна Рада України є єдиним законотворчим органом у державі, на яку, попри цю важливу функцію, покладено також і провадження міжнародної діяльності. Конституція України у ст. 18 визначає, що «зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права». Суть цієї функції, а також роль парламенту розкривається крізь призму законодавчого визначення засад зовнішньої політики держави, зокрема й забезпечення євроатлантичної інтеграції. Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (ст. 11) до основних засад зовнішньої політики зараховано

забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі.

У структурі Верховної Ради України IX скликання відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» утворено Комітет з питань інтеграції України до Європейського Союзу. До предмету відання цього Комітету належить участь України в міжнародних інтеграційних процесах, пов'язаних з діяльністю Європейського Союзу, та забезпечення відповідності законодавства України зобов'язанням України у рамках Ради Європи. Важливим є те, що відповідний Комітет здійснює також оцінку відповідності законопроектів міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції.

Вказані повноваження є суміжними з компетенцією Венеційської комісії, оскільки, приймаючи індивідуальні акти у формі висновків, Венеційська комісія виконує цілі свого функціонування та здійснює правову експертизу національних правових норм на відповідність європейським стандартам та принципам Ради Європи. Отож співпраця Комітету з питань інтеграції України до Європейського Союзу та Венеційської комісії сприятиме адаптації законодавства України зобов'язанням України в рамках Ради Європи та законодавства Європейського Союзу. Крім того, відповідно до ст. 13 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» на парламентські комітети покладається здійснення організаційної функції, суть якої поряд з іншими правами визначається як участь відповідно до предметів їх відання в міжпарламентській діяльності, взаємодії з міжнародними організаціями (п. 8 ст. 13) і саме на Голову Комітету покладено функцію представництва Комітету з відповідними органами парламентів іноземних держав та міжнародними організаціями.

Тому, зважаючи на наведені норми, видається доцільно внести зміни до чинного законодавства, визначивши, що на Комітет з питань інтеграції України

до Європейського Союзу варто покласти завдання щодо сприяння взаємодії Верховної Ради України та її органів з Європейською комісією «За демократію через право» (Венеційська комісія). Персональний склад комітетів формується Верховною Радою України нового скликання шляхом обрання голів, перших заступників, заступників голів, секретарів та членів комітетів. Тож посаду Голови Комітету очолює народний депутат України чинного скликання, який повинен відповідати вимогам ст. 134 Виборчого кодексу України, зокрема: депутатом може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом п'яти останніх перед днем виборів років. Натомість ключовим критерієм особи, яка може бути членом Венеційської комісії від держави, є значні досягнення завдяки своєму досвіду роботи в демократичних інститутах або їх внеску у зміцнення права та політичних наук (ст. 2 переглянутого Статуту). А отже, призначення Голови Комітету з питань інтеграції України до Європейського Союзу як члена чи його заступника не узгоджуватиметься положеннями ст. 2 Статуту Венеційської комісії та залежатиме від політичної ситуації в державі (що розглядається як негативний аспект). Водночас залучення Голови Комітету з питань інтеграції України до Європейського Союзу сприятиме кращій взаємодії між Венеційською комісією та парламентом України загалом. У зв'язку із цим пропонуємо внести відповідні зміни й доповнення до Постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання». А саме: у Додатку до цієї Постанови в абз. 10 пункту десятого «Комітет з питань інтеграції України до Європейського Союзу» передбачити «співробітництво з інституціями Ради Європи, зокрема взаємодія з Європейською комісією «За демократію через право» (Венеційська комісія), з питань інтеграції до Європейського Союзу та адаптації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу та Ради Європи» (Додаток Б).

Продовжуючи аналіз принципів діяльності Венеційської комісії, варто наголосити, що положеннями Статусу передбачено відповідні гарантії задля запобіганню впливу на членів Комісії з боку держав, які вони представляють (внутрішній вплив) [119]. Наприклад, ч. 1 ст. 2 Статуту передбачає, що член Комісії повинен працювати індивідуально (дослівно – *serve in their individual capacity*) і не отримувати жодних інструкцій чи вказівок. Важливо з точки зору незалежності, що повноваження члена Комісії не можуть бути припинені з ініціативи самої держави, оскільки Регламентом передбачено для цього тільки три випадки: 1) після завершення 4-річного терміну до призначення нового члена; 2) за особистою заявою про звільнення; 3) на підставі рішення Бюро про неможливість виконувати членом своїх повноважень. При цьому члени та їхні заступники призначаються на чотири роки з можливістю бути призначеними повторно.

Важливими для забезпечення принципу незалежності є саме фінансові гарантії. Комісія має власний бюджет, який складається з внесків держав-членів. КМРС бере участь лише під час його затвердження. Статутними положеннями передбачено, що КМРС може приймати зміни до Статуту Комісії за умови проведення консультацій з Комісією (ч. 2 ст. 9 Статуту). Тобто відкинуто й можливість впливу на діяльність Венеційської комісії з боку РС (т. зв. зовнішній вплив), що сприяє незалежності її членів та Комісії загалом.

Неупередженість членів Венеційської комісії забезпечується відповідними нормами її Статуту. Так, положеннями ч. 8 ст. 2 Статуту Комісії передбачено участь спостерігачів залежно від порядку денного Комісії. Крім цього, ст. 5 Статуту гласить, що Комісія може запрошувати будь-яку кваліфіковану особу чи громадську організацію, що спеціалізується в конкретній галузі для участі в сесії та підготовці рекомендацій Комісії. Також закріплюється обов'язок представника повідомити Президента Комісії через її Секретаріат про наявність потенційного конфлікту інтересів у представника держави, і в разі підтвердження цього така особа не повинна брати участь у

голосуванні з цього питання. Представники держав не беруть участі в голосуванні у разі прийняття акта, що стосується держави, яка їх призначила або громадянами якої вони є (ст. 3а Регламенту). Також члени не можуть виступати доповідачами в питаннях, що стосуються держави, яка їх призначила або громадянами якої вони є [388].

Щодо структури, то Комісію очолює Президент, а також функціонує бюро, яке складається з президента, трьох віце-президентів та чотирьох інших членів. У ст. 4 Статуту описано процедуру обрання членів бюро на два роки [302]. Окрім традиційного бюро, в окремих випадках (ч. 1bis ст. 6 Регламенту) воно може засідати у формі розширеного бюро, до складу якого, окрім членів бюро, входять голови підкомісій.

Венеційська комісія кожні два роки змінює склад та голів підкомісій. Наразі у структурі Комісії функціонує 12 підкомісій, серед яких: підкомісія з основоположних прав; з питань конституційного правосуддя; з питань правосуддя; з питань демократичних інституцій, з питань міжнародного права [442] тощо. Окрім підкомісій, відповідно до ст. 17а та ст. 18 Регламенту Комісії, у її структурі також виокремлюють Вчену раду, Спільну раду з питань конституційного правосуддя та Рада демократичних виборів. Варто звернути увагу, що до складу відповідних рад можуть входити не тільки члени та їхні заступники від держав-учасників Венеційської комісії, але й інші органи Ради Європи. Так, до складу Ради з питань демократичних виборів входять представники ПАРЄ та Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи. Крім цього, для вирішення окремих питань члени Комісії створюють робочі групи, до складу яких, окрім самих членів Комісії – доповідачів, можуть входити зовнішні експерти як радники, представники інших міжнародних організацій та їхніх органів. За організаційні питання діяльності Венеційської комісії відповідає Секретаріат, до складу якого Комісія призначає Секретаря та його заступника.

Компетенція Комісія є однією із факторів, що визначають її особливий статус. Так, Європейська комісія «За демократію через право» визнається міжнародною експертною організацією з конституційних питань. Визначаючи компетенцію Комісії, не дискутуючи щодо розуміння поняття «компетенція», у дослідженні будемо опиратись на визначення цього терміна, яке запропонував В. Б. Авер'янов. На його думку, компетенція органів виконавчої влади – це юридичне відображення (опосередкування) покладених на них функцій у спеціальних (так званих компетенційних або статутних) нормативно-правових актах шляхом закріплення цілей, завдань і необхідного для їх реалізації комплексу прав та обов'язків, тобто державно-владних повноважень [3, с. 265].

Водночас треба враховувати, що йдеться про компетенцію Венеційської комісії, яка є органом міжнародної організації. У міжнародному публічному праві цей термін вживають у двох аспектах: перший – стосовно органів на підставі наявних у них повноважень для вчинення певних дій на міжнародній арені, наприклад, укладення міжнародних договорів міжвідомчого характеру. Інший аспект, про який, власне, і йдеться, – компетенція міжнародних організацій – вторинних суб'єктів міжнародного публічного права, створених на основі міжнародних договорів між державами [40, с. 59]. Тому цілком обґрунтованим є те, що компетенція Венеційської комісії визначається сферою та колом повноважень родової для неї організації, тобто Ради Європи. Тож компетенція Венеційської комісії залежить від статусу її в системі органів РЄ та закріплюється, як правило, у статутних і регламентних нормах міжнародно-правових документів. У зв'язку із цим компетенція Комісії містить такі складники: завдання, напрями (сфери) діяльності, права й обов'язки. Отже, компетенція Венеційської комісії – це встановлена нормами міжнародного права відповідно до поставлених завдань система прав та обов'язків (повноважень), що реалізуються задля виконання мети утворення цього органу.

Особливість компетенції Венеційської комісії в тому, що її зміст залежить від місця, яке вона займає в системі органів РЄ і визначається нею.

Аналізуючи інтерпретаційну діяльність Венеційської комісії, Т. Я. Хабрієва виокремлює такі юридично значущі, на її погляд, функції Комісії: модернізація національного законодавства; консолідація і гармонізація; генерація «м'якого права» [266, с. 118–119]. І хоча певною мірою зазначені види діяльності властиві Венеційській комісії, проте складно погодитись, що це є функціями Комісії. До прикладу, виокремлення такої функції як модернізація національного законодавства викликає чимало запитань. Не зовсім зрозуміло, як саме відбувається модернізація національного законодавства завдяки Венеційській комісії, що виступає критерієм модернізації національного законодавства, адже рівень розвитку суспільства кожної держави зокрема, як і самих держав, є різним. На наше переконання, виокремлення функцій будь-якого органу має відбуватись з урахуванням завдань, які покладаються на відповідний орган.

Так, основними завданнями Комісії є: зміцнення правових систем держав-учасниць; сприяння верховенству права та демократії; розгляд проблем, які виникають у роботі демократичних інституцій, та зміцнення й розвиток цих інституцій. Тому модернізація національного законодавства не може належати до функцій Комісії. Статутом Комісії визначено, що пріоритетну увагу вона приділяє: сферам, що стосуються конституційних, законодавчих й адміністративних принципів і методів, які служать ефективності демократичних інститутів і їх зміцненню, а також принципу верховенства права; основним правам і свободам, зокрема тим, що стосуються участі громадян у суспільному житті; ролі органів місцевого та регіонального самоврядування у зміцненні демократії [302].

Сфера діяльності Комісії значно збільшилась, оскільки вона (Комісія) приймає висновки на запит держави з будь-якого питання чи проблеми, що

потребують реформування й дослідження. При цьому Статут містить застереження, що у випадку, коли держава-член звертається до Комісії з питань, які стосуються іншої держави, Комісія повинна поінформувати відповідну державу й отримати від неї згоду на розгляд цього питання в КМРЄ [302]. До Комісії може звернутись КМРЄ, ПАРЄ, Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи, Генеральний Секретар РЄ, або інші органи міжнародних організацій, або органи, що є членами Венеційської комісії. Крім того, Комісія може й сама проводити дослідження за власною ініціативою та готувати проекти відповідних міжнародно-правових документів, які в підсумку можуть бути прийняті статутними органами РЄ.

Комісія спеціалізується на підготовці проектів конституцій та шляхів їх удосконалення, різних варіантів змін. Вона відіграла важливу роль, надаючи консультації державам Центральної і Східної Європи, гарантуючи при цьому відповідність їх нових конституцій демократичним стандартам РЄ [238, с. 65]. Також Комісія здійснює аналіз не тільки конституцій, а й інших національних законів, зокрема про конституційні суди, вибори, місцеве самоврядування, а також актів, які регулюють діяльність та розвиток демократичних інститутів у державі тощо. Предмет досліджень Венеційської комісії є різним, виходячи з її компетенції. Проте загалом Комісія надає рекомендації і щодо проектів актів, і аналізує чинні норми. Експертиза норм до набрання ними чинності надає можливість запобігти прийняттю норми, яка суперечить європейським стандартам. Такий вид співпраці є попереднім. Натомість, коли оцінці піддаються уже прийняті та чинні норми національного законодавства, то йдеться про наступний вид співпраці Комісії та держави-члена [121]. Отже, за часом здійснення співпраці Венеційської комісії та України може бути попередньою та наступною. На нашу думку, наступна співпраця є менш ефективною, проте може бути основою для подальшого удосконалення законодавства України.

Щодо форм роботи Комісії, то відповідно до Регламенту вона працює сесійно, збираючись чотири рази на рік, що скликаються Секретарем Комісії за поданням Президента. Рішення приймаються більшістю голосів членів Комісії. Варто звернути увагу, що сесії є закритими, однак якщо Комісія розглядає питання, що стосується конкретної держави-члена Венеційської комісії, то представники відповідної держави чи інші уповноважені особи можуть бути запрошені на відповідну сесію з правом виступу. Однак під час самого голосування на прохання Президента Комісії такі особи повинні залишити засідання сесії. Інші структурні органи Венеційської комісії, як-от підкомісії, ради, працюють у формі пленарних засідань, готуючи відповідні рекомендації. Графік засідань визначається Секретарем Комісії за поданням голів відповідних органів.

Крім юридично встановлених форм роботи, Венеційська комісія проводить семінари, воркшопи, конференції для поширення демократичних принципів у світі (до прикладу, Всесвітня конференція конституційного правосуддя, учасниками якої є представники 117 національних органів конституційної юрисдикції, або ж серія семінарів у сфері виборчого права).

Також Комісія підтримує відносини з конституційними судами різних держав, національними уповноваженими з прав людини, з інституціями-партнерами, наприклад, з ОБСЄ – у сфері виборчих законів та принципів проведення виборів, з ПАРЄ. Відповідно до Резолюції ПАРЄ з питань добропорядності при проведенні виборів, Венеційська комісія створила робочу групу для розробки проєкту, до складу якої ввійшли представники Асамблеї. Згодом, 2003 року, Асамблея ухвалила Резолюцію та відповідну Рекомендацію. На підтвердження продовження тісної співпраці Асамблея порекомендувала КМРЄ переробити кодекс на Європейську конвенцію. До групи експертів входили представники Асамблеї, Конгресу місцевих та регіональних органів влади Ради Європи та Венеційської комісії [203, с. 136–137]. Детальніше роль та

співпрацю Венеційської комісії з іншими органами РЄ та міжнародними організаціями аналізуватимемо дещо згодом, коли розкриватимемо одне із завдань дослідження – визначатимемо роль та юридичне значення практики Венеційської комісії для встановлення системних зв'язків її впливу на розвиток конституціоналізму в Україні.

Формами діяльності Комісії є прийняття рекомендаційних висновків, *amicus curiae*, зводів, кодексів, звітів, декларацій, інструкцій та інших досліджень. Усі ці акти належать до більш загального поняття – практика Венеційської комісії.

Практику Венеційської комісії варто поділити на дві частини: загальну і спеціальну. До загальної частини належать акти, прийняті на основі загальних досліджень та узагальнень, наприклад: інструкція, звід, кодекс, керівні принципи тощо. До другого виду актів спеціального характеру належать індивідуальні акти, які торкаються окремих питань конкретної держави та, як правило, називаються висновками (англ. *opinion*). Серед різноманіття актів Венеційської комісії висновки є основною формою діяльності Європейської комісії «За демократію через право». Висновки ж Венеційської комісії можна поділити за результатом підготовки на такі види: прийняті до відома висновки, «індосовані» (схвалені чи затверджені) висновки, прийняті як звичайні висновки або ж відкладені висновки.

Процес підготовки висновку детально визначений та може відрізнитись залежно від виду процедури, за якою ухвалюються висновки. У разі наявності запиту на отримання висновку загальна процедура підготовки передбачає такі етапи: створення робочої групи; підготовка попереднього проєкту висновку; візит до відповідної держави та проведення зустрічей; підготовка остаточного проєкту висновку та надання усім членам Комісії; за потреби проведення обговорення остаточного проєкту висновку та проведення консультацій з органами влади відповідної держави; обговорення й ухвалення висновку на

пленарному засіданні; надання висновку суб'єктові звернення; оприлюднення остаточного висновку Комісії на її офіційному вебсайті і останній етап – аналіз врахування висновку.

Однак в окремих випадках процедура прийняття висновку може відрізнятись. Тут ідеться, відповідно до ст. 14а Регламенту Комісії про «термінові висновки» (*urgent opinions*), які називались «попередніми висновками» (*preliminary opinions*) до внесених змін у зазначену статтю Регламенту Комісії на 116-му пленарному засіданні (19–20.10.2018, м. Венеція) (п. 24) [385]. Термінові висновки Венеційська комісія приймає у разі виникнення обставин, що зумовлюють негайне отримання рекомендації Венеційської комісії та потребують в подальшому прийняття рішення щодо них на пленарному засіданні Комісії. Особливості прийняття таких висновків регулюється Регламентом та іншими основними документами Венеційської комісії, наприклад, попередніми висновками Венеційської комісії [387], Протоколом щодо підготовки термінових висновків [389].

Звичайна процедура прийняття висновків відрізняється від процедури прийняття термінових висновків двома основними аспектами: по-перше, держава, чие питання розглядається, не має традиційної можливості коментувати проект висновку та брати участь в його обговоренні з членами Комісії на пленарному засіданні до прийняття висновку; по-друге, зазвичай зміни до термінового висновку під час його обговорення не вносяться. Такий висновок видається та публікується під відповідальність доповідачів, що обмежує можливості членів внести свої пропозиції й ретельно обговорити проблему, якої стосується висновок. Такі термінові висновки, відповідно до ст. 14а Регламенту, можуть бути, як ми вже згадували, прийняті до відома, індосовані (схвалені чи затверджені), прийняті як звичайні висновки або ж відкладені. При цьому обставини, що зумовили невідкладне отримання рекомендацій Венеційської комісії, мають значення для подальшого рішення

Комісії. Якщо умови невідкладності минули, а національне питання досі актуальне, то Комісія може прийняти висновок з відповідного питання на основі термінового висновку, змінюючи його. Якщо ж такі обставини, як і необхідність дослідження відповідного національного питання, не мають уже вагомому значення, Комісія індоосує (схвалює чи затверджує) терміновий висновок із врахуванням лише технічних чи редакційних правок.

Комісія вправі й перенести розгляд цього питання на наступне пленарне засідання, якщо потрібно дослідити нові вагомні обставини справи. У практиці Комісії були й такі випадки, коли предмет дослідження переставав бути актуальним, наприклад, проєкт закону, що аналізувався, був знятий з розгляду. У такому разі Комісія приймає рішення «взяти до відома» терміновий висновок. Наприклад, під час прийняття Попереднього висновку щодо законопроєкту про судоустрій і статус суддів України (102-ге пленарне засідання (20–21.03.2015, м. Венеція)) [346]. Це було пов'язано з тим, що законопроєкт, поданий Міністерством юстиції України, який був об'єктом попереднього висновку, вже не міг бути прийнятим. Тому Комісія взяла до відома попередній висновок та внесла відповідні елементи попереднього висновку у висновок щодо нового проєкту (п. 4 Висновку) [345].

Отже, правовий статус Європейської комісії «За демократію через право» має свої особливості, які відрізняють її від інших органів Ради Європи та визначають її місце в системі органів міжнародних організацій, права та обов'язки. До такої слід відносити: компетенцію, яка охоплює питання конституційного будівництва національних правових систем відповідно до стандартів Ради Європи; Комісія поширює свою діяльність на більшість країн світу. Такі особливості зумовлені зовнішніми чинниками, зокрема правовими основами її формування, та внутрішніми факторами (принципами діяльності та визначеною Статутом Комісії компетенцією). Крім цього, правовий статус обумовлює політико-правове значення практики Венеційської комісії в системі

джерел права та її вплив на конституційне будівництво національних правових систем. Тож можна стверджувати про зв'язок між факторами, що зумовлюють особливий правовий статус Венеційської комісії, та політико-правовим значенням прийнятих нею актів.

1.4. Практика Європейської комісії «За демократію через право»: поняття і політико-правове значення

Венеційська комісія у процесі своєї діяльності видає правові акти, які є різними за своїм змістом. Основні норми щодо прийняття актів Комісії передбачено Статутом Комісії, Регламентом та Інструкцією щодо методів роботи Венеційської комісії. На підставі цих норм Комісія видає рішення, висновки, звіти, розробляє проекти законів, керівних принципів та міжнародних договорів тощо (ч. 1 ст. 3 Статуту). Окрім цього, Комісія на підставі виданих актів, наукових досліджень та різноманітних рекомендацій видає зводи, кодекси, інструкції, положення тощо. Вищезазначені акти є різними формами зовнішньої об'єктивації діяльності Комісії, поділяються залежно від змісту самого акта та в сукупності становлять практику Європейської комісії «За демократію через право».

Основним критерієм розмежування цих актів є їхній предмет. Так, рішення стосуються переважно процедурних питань діяльності Комісії. Наприклад, відповідно до положень Регламенту, Комісія приймає рішення для інтерпретації свого висновку на іншу неофіційну мову. Комісія ухвалює рішення у разі необхідності проведення свого засідання в закритій формі, на якому мають бути присутні щонайменше п'ять членів. Водночас на запит ПАРЄ Венеційська комісія приймає акти у формі керівних принципів, проектів законів, міжнародних договорів, які беруться до уваги під час розробки відповідних документів як джерел міжнародного права. Крім того, Статут

закріплює положення, які дають можливість Комісії без шкоди для компетенції органів Ради Європи проводити дослідження за власною ініціативою, а за потреби й розробляти проекти керівних принципів, законів і міжнародних угод.

Перш ніж перейти до аналізу практики Венеційської комісії, варто визначити поняття «акт». Розуміння правового акта в доктрині права висвітлено досить добре. Зокрема, М. Цвік, О. Петришин під нормативно-правовим актом розуміють офіційний документ, прийнятий компетентними суб'єктами правотворчості, який встановлює, змінює або скасовує норми права [59, с. 191]. Також, для прикладу, поняття нормативно-правового акта визначав і П. М. Рабінович, який розглядає його як письмовий документ компетентного органу держави (або уповноваженого нею органу місцевого самоврядування), в якому закріплене нею формально обов'язкове правило поведінки загального характеру [197, с. 108]. Отже, акти Венеційської комісії не мають явного нормативно-правового характеру. Загалом Комісія приймає різні акти, і зрозуміло, що не всі вони є актами «м'якого права», наприклад, рішення про переклад свого висновку на іншу не офіційну мову діяльності Комісії або ж звіти про спільні засідання тощо. Такі акти мають політичний характер. Водночас є акти Комісії, які мають політико-правову природу. З огляду на це, поняття актів у цьому дослідженні розглядаємо як синонім до поняття «документи».

Комісія розробила спеціальний класифікатор документів за серіями. Серії головно вказують, чи документ був прийнятий, або перебуває на розгляді у відповідній підкомісії, або розглядається / прийнятий на пленарному засіданні. З 2002 року публічно прийняті тексти позначаються серією CDL-AD, до 2002 року використовувалось позначення серії CDL-INF⁷.

Основною формою діяльності Комісії, як ми згадували, є висновки. Відповідно до ст. 3 Статуту Комісії, у межах своїх повноважень Комісія може

⁷ Детальнішу інформацію про серії та їхні види можна знайти на офіційному вебсайті Комісії ([442]).

приймати висновки на запит держав [302]. Венеційська комісія ухвалює висновки більшістю голосів своїх членів лише за наявності кворуму, який становить більшість присутніх від складу Комісії. Висновки можуть бути переглянуті лише на вимогу члена Комісії, підтриману двома третинами голосів (ст. 15 Регламенту Комісії). Варто зазначити, що кожен член має лише один голос. Асоційовані члени та спостерігачі участі в голосуванні не беруть. Документи підлягають опублікуванню, за винятком випадків, коли вони належать до обмежених або конфіденційних. Документи, що належать до групи обмежених, підлягають опублікуванню через рік, а документи, зараховані до другої групи, можуть бути оприлюднені через десять років, якщо Комісія не прийме іншого рішення (ст. 9 Правил Процедури) [430].

Одним із питань, що виникає в процесі вирішення обумовлених метою цього дослідження завдань, є встановлення значення актів Венеційської комісії. Дослідження сутності й політико-правового значення має в сучасній юридичній літературі фрагментарний характер. Це пов'язано насамперед з особливою юридичною силою висновків Венеційської комісії, їхнім виконанням та інтерпретацією в кожній державі зокрема.

Складність цього завдання полягає в тому, що серед науковців досі немає однастайності у визначенні місця актів Венеційської комісії в системі джерел міжнародного права. Одні вчені погоджуються з тим, що висновки Комісії – це акти, які закріплюють норми рекомендаційного характеру, а більшість все-таки схиляється до того, що висновки – це приклад норм «м'якого права». А існує в доктрині й третій підхід, відповідно до якого загалом практику Венеційської комісії варто розділити на дві групи: акти «м'якого права» та акти, які містять рекомендаційні норми [91].

На думку вчених, основна відмінність рекомендаційних правових норм від норм «м'якого права» полягає в тому, що рекомендаційні норми строго закріплені в формалізованих джерелах міжнародного права. Вони хоч і не є

імперативними, проте мають явний правовий характер і є умовно обов'язковими [24]. Слід погодитись, що справді міжнародний договір як основне джерело міжнародного права може містити в собі і зобов'язальні, і рекомендаційні норми. Ті ж норми рекомендаційного характеру, які закріплені в інших актах, що формально не належать до джерел міжнародного права, є «м'яким правом», тобто, як стверджують науковці, не є юридичними по суті. Такий підхід є доволі дискусійним, а поєднання різних норм в одному правовому акті за допомогою різноманітних формулювань з точки зору юридичної техніки пояснюється застосуванням різних методів правового регулювання: імперативного та диспозитивного відповідно.

Доктрина «м'якого права» в науковій літературі тлумачиться по-різному [404], також немає універсального переліку певних ознак, за наявності яких юридичний припис можна було б зарахувати до категорії «м'якого права». Проте будь-яка теоретична категорія не може отримати повноцінного теоретичного дослідження без характеристики її основних ознак. Тому, проаналізувавши доктринальні підходи щодо сутності «м'якого права» та його ознак, спробуємо з'ясувати, чи є акти Венеційської комісії актами «м'якого права» і до якого виду джерел міжнародного права їх потрібно взагалі зараховувати.

Загалом, систему джерел міжнародного права становлять основні та допоміжні акти. Так, до основних належать: міжнародно-правовий договір, міжнародно-правовий звичай та загальні принципи права. До допоміжних джерел міжнародного права зараховують: акти міжнародних організацій, рішення міжнародних судових й арбітражних органів, доктрини спеціалістів у галузі міжнародного права, внутрішньодержавні закони і рішення національних судів та державна правова практика застосування міжнародного права [108, с. 8].

Такий поділ джерел міжнародного права є класичним або формально-логічним та повною мірою відповідає ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН.

Однак сучасна система джерел міжнародного права рухається в напрямку зміни розуміння сутності поняття «джерело міжнародного права». Держави дедалі рідше проявляють готовність брати на себе додаткові міжнародно-правові зобов'язання та відповідати за їх виконання. Водночас лише підтримка постійного діалогу та співробітництва між державами здатна забезпечити такі цілі сталого розвитку, як мир, справедливість, партнерство заради стійкого розвитку [271]. За таких умов першістю наділені інструменти диспозитивного методу правового регулювання, що втілюються в рекомендаційних нормах та знайшли своє вираження в доктрині «м'якого права» (*soft law*).

Існування «м'якого права» породжує багато дискусій серед дослідників, однак його поява в міжнародному праві зумовлена низкою причин. Виникнення «м'якого права» пов'язують з небажанням держав брати на себе додаткові зобов'язання, проте все-таки вони мають бажання зафіксувати рівень розвитку своїх відносин. Прикладом цього є формулювання, які вживаються в актах «м'якого права», а саме: «наскільки можливо», «усіма зусиллями», «у разі необхідності» тощо [9, с. 31–32]. Крім того, причиною виникнення цієї концепції є її гнучкість, яка дозволяє швидше врегулювати певними правовими засобами суспільні відносини та відповідно реагувати на їхній розвиток [445, р. 1].

Міжнародно-правове значення джерел «м'якого права», які хоча формально і не є обов'язковими, але дуже важливі, виражається через їхній вплив на тлумачення обов'язкових міжнародних договорів, а також тлумачення відповідних положень національного законодавства [232, с. 11]. Існує чимало прихильників цієї теорії, водночас вона зазнає й критики.

Окремі науковці розглядають цю доктрину як таку, що негативно впливає на стійкість та міцність міжнародно-правової системи [94, с. 114]. Подібної позиції дотримується П. Маланчук, вважаючи, що «м'яке право» має мало користі, порівняно із «твердим правом», тому його вплив досить незначний. При цьому, на його думку, «м'яке право» відіграє певну роль при встановленні

відмінностей між законом, який є сьогодні (*de lege lata*) та законом, який постане в майбутньому (*de lege ferende*), між наявним правом та його подальшим розвитком, коли принципи ще не визнані юридично, проте вже активно застосовуються на практиці [101, с. 94]. Тобто «м'яке право» є певним мостом, який допомагає поєднати теорію та практику застосування права, краще пристосовувати його до мінливої й динамічної реальності.

Водночас, як видається, доктрина «м'якого права» має більше переваг, ніж недоліків [33, с. 96]. Це доказують такими аргументами: по-перше, норми «м'якого права» не потребують ратифікаційних процедур, що дозволяє праву бути гнучким і пристосовуватись до особливостей регулювання відносин; по-друге, завдяки цій доктрині відбувається поступове наближення правових систем, що дає змогу максимально врахувати інтереси всіх суб'єктів; по-третє, така форма співпраці не передбачає неминучого настання відповідальності в разі порушення її норм, а використання «м'якого права» покладається на національні органи державної влади. М. В. Буроменський зазначає, що норми «м'якого права» є важливим етапом у процесі формування договірних або звичаєвих міжнародно-правових норм [114, с. 50–52].

Незважаючи на те, що «м'яке право» має різні значення, його інструменти заповнюють прогалини і пристосовують норми права до динамічних суспільних відносин. Тому це питання потребує більш глибокої наукової розробки в галузі міжнародного права. Щоб з'ясувати, чи варто практику Європейської комісії «За демократію через право» зараховувати до актів «м'якого права», коротко зупинімося на кількох теоретичних підходах щодо визначення змісту феномену «м'якого права». Виконання цього завдання шляхом виокремлення його сутнісних ознак дасть змогу встановити ознаки «м'якого права» і з'ясувати значення практики Венеційської комісії.

Одні дослідники «м'якого права» розглядають його як «передправо», у тому значенні, що воно в процесі свого застосування трансформується у «тверде

право» [443, с. 500; 296, с. 39, 68]. Зокрема, В. Г. Буткевич зазначає, що доктрину «м'якого право» слід розглядати як розробку та пропозицію нових теоретичних положень щодо юридично обов'язкових форм закріплення результатів міжнародного співробітництва в міжнародно-правовій практиці [22, с. 178–182]. Таку думку поділяє і В. В. Мицик, вважаючи, що «м'яке право» охоплює сукупність неправових, рекомендаційних норм, і визначає його як «передправо», тобто як розробку і пропозицію нових теоретичних положень відносно обов'язкових норм [113, с. 178–182].

Подібне тлумачення цієї концепції пропонує й В. М. Репецький. Він зазначає, що «м'яке право» – це відповідний механізм або документ, котрий не має обов'язкової сили (*vis obligandi*). Сам термін, на його думку, засвідчує, що такий механізм чи постанова не є «правом», проте його значення в загальній системі міжнародного правопорядку заслуговує на увагу [115, с. 104–105].

Інше розуміння ґрунтується на аргументах, що доводяться від протилежного. Згідно із цим підходом, «м'яке право» – це сукупність норм, які не наділені ознаками «твердого права». Таке тлумачення норм «м'якого право» характерне для західної, американської доктрини права. Представниками цього підходу є Д. Трубек, Дж. Бургес та інші. Вони поділяють норми міжнародного права на обов'язкові та необов'язкові. Згідно із цим підходом, норми «твердого права» – це модель у формі «чистої законності», що формально виражена та за характером має бути загальною й абстрактною. «М'яке право» – це правила, що виходять за межі цієї форми й охоплюють норми, які мають рекомендаційний характер.

Узагальнюючи, визначимо, що існує загалом кілька концепцій розуміння «м'якого права», його місця в системі міжнародного права: 1) виступає проміжною стадією формування норм міжнародного права («передправо»); 2) є формою підтвердження чинних міжнародно-правових норм; 3) є проявом тлумачення окремих міжнародно-правових норм («неправо»). Варто звернути

увагу, що кожна із цих концепцій характеризує функції таких актів. У будь-якому разі вони не покликані створювати нові правила поведінки, а лише спрямовані на реалізацію суб'єктивних прав та обов'язків учасників міжнародних правовідносин. Такого типу акти покликані вирішувати більш складні завдання, що постають перед міжнародною організацією в процесі її розвитку.

Як бачимо, при з'ясуванні сутності «м'якого права» немає чіткого критерію встановлення відмінності цього явища від інших, зокрема «твердого права», що і є причиною дискусій навколо нього. Через відсутність нормативності, як однієї з ознак та цінностей права, «м'яке право» розглядають або як «неправо» (прихильники юридичного позитивізму), або як «передправо» (прихильники інших типів праворозуміння). При цьому про нормативність ідеться в її найбільш загальному вираженні як системи правил поведінки загального характеру [98, с. 110]. Однак з таким підходом важко погодитись, оскільки поза увагою залишаються інші регулятори суспільних відносин, а не лише «м'яке право». До прикладу, міжнародно-правовий звичай, який також не володіє класичною нормативністю, проте є визнаним джерелом права. Зважаючи на це, «м'яке право» залишається правом, що не є формально визначеним, проте об'єктивується у формі рекомендаційних актів. При цьому «м'яке право» виконує всі властиві праву функції. Концепція «м'якого права» найбільш виправдана з погляду інтегративної юриспруденції, що дає змогу динамічно відобразити у праві нові явища.

Щодо функцій права, то вони, безумовно, властиві і «м'якому праву». Проаналізуємо це на прикладі регулятивної функції. Л. А. Луць вбачає прояв регулятивної функції в таких формах: статична або закріплювальна; творча або динамічна; стимулювальна [98, с. 124–127]. Тому, окрім регулювання, тобто прийняття норми міжнародного права *jus cogens*, ця функція проявляється також у розробці проєктів рекомендацій та міжнародних договорів.

І. І. Лукашук вказує на неможливість заперечувати, що «м'яке право» дозволяє визначити загальну спрямованість співпраці, цілі держав-учасниць тих чи інших договірних відносин, на підставі яких сторони повинні виконувати більш конкретні договірні положення [96, с. 124–127]. Так, Венеційська комісія, відповідно до ст. 3 її Статуту, з власної ініціативи у разі потреби може розробляти проекти законів, рекомендацій та міжнародних договорів.

Також, як видається, «м'яке право» є динамічним регулятором відносин (розвиває нові відносини), а його норми забезпечують розвиток бажаних відносин (стимулювальна форма регулятивної функції). Це підтверджується практикою застосування таких актів, які набувають значення суспільних регуляторів набагато скоріше і частіше, а головне, ефективніше, ніж традиційні джерела права. У ситуації, коли держави прагнуть набути статусу члена Європейського Союзу, вони імплементують право міжнародних організацій, яке наближує їхню правову систему до європейських стандартів прав людини, демократії тощо. До прикладу, в Указі Президента України № 276/2015 від 20.05.2015 «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки» визначається, що для підвищення ефективності правосуддя та оптимізації повноважень судів різних юрисдикцій слід запровадити інструменти і методологію для оцінки функціонування судової системи відповідно до стандартів Ради Європи (п. 5.4). А що стосується приведення повноважень та діяльності органів прокуратури до європейських стандартів, то, як зазначено в тому ж документі, потрібно провести оптимізацію повноважень прокуратури та обмеження сфери їх застосування відповідно до рекомендацій Ради Європи (п. 5.8) [166].

У доктрині права популярним є встановлення сутності поняття «м'яке право» залежно від форми джерела його закріплення. Таку позицію детально обґрунтував І. І. Лукашук. Він зазначає, що в науці та на практиці термін «м'яке право» застосовується у двох значеннях. У першому випадку йдеться про

особливий вид міжнародних правових норм, а у другому – про неправові міжнародні норми. «М'яке право», у першому випадку, не породжує конкретних прав та обов'язків, а закріплює загальну програму, яка повинна виконуватись сторонами. Більшість юристів вважає, що такі норми «м'якого права» є міжнародно-правовими. А до другого виду належать норми, які містяться в неправових актах, резолюціях міжнародних органів та організацій, комюніке. З огляду на це, І. І. Лукашук зазначає, що такі норми не є правовими, а радше морально-етичними [95, с. 102–104; 94, с. 114]. Цієї ж думки дотримується Х. Х. Хілгенберг, поділяючи норми «м'якого права» на: 1) міжнародні угоди, які укладені не як договори, а тому на них не поширюється правовий режим міжнародно-правових договорів; 2) резолюції міжнародних організацій [244, с. 76].

Встановлення сутності «м'якого права» через форму правового акта, який вміщує відповідні норми, натрапляємо й серед іноземних науковців. Р. Р. Бекстер зараховує до «м'якого права»: 1) *factum de contrahendo*, тобто положення міжнародних договорів, які потребують уточнення в наступних угодах; 2) «несамовиконувані» положення міжнародного договору, які потребують наступного погодження для наділення їх силою, а також програмні положення договорів, що не створюють правових обов'язків, які підлягають обов'язковому виконанню; 3) декларації, заключні акти, резолюції та інші форми вираження згоди, які певною мірою можуть впливати на поведінку держав та індивідів, навіть при тому, що їх норми не є формально обов'язковими [295].

Однак зарахування правового припису до категорії «м'якого права» залежно від виду форми джерела права, яке його закріплює, не видається виправданим, оскільки значення «м'якого права» знецінюється та ставить його в залежність від статусу органу, що приймає відповідне джерело. Зрозуміло, що характер і тип права зумовлюються безпосередньо статусом органу, що його

видає. Проте форма джерела, що закріплює юридичний припис, не може бути визначальною для його належності до «м'якого права». У такому разі обов'язковою є наявність мінімальної сукупності ознак правового акта, щоб визнати такий акт «м'яким правом». З огляду на це, основним завданням на цьому етапі дослідження є виокремити сутнісні ознаки норм «м'якого права», що виділяються в науковій літературі.

Досліджуючи норми «м'якого права», вчені солідарні в тому, що ознакою «м'якого права» є їхня юридична необов'язковість та рекомендаційний характер. Такої думки дотримується Д. С. Терлецький, вважаючи, що «м'яке право» характеризується необов'язковими нормами, проте яких дотримуються суб'єкти міжнародного права [257, с. 37]. Це питання торкається аспекту виконання актів «м'якого права», які не є юридично обов'язкові. Характеризуючи акти «м'якого» права, зазвичай звертають увагу на те, що виконання таких актів «...спирається виключно на їх авторитет і пов'язані з ними наміри сторін (наприклад, укласти в майбутньому міжнародну угоду або довести свою прихильність відображеним у документі ідеалам, або закріпити деякі стандарти)» [114, с. 52].

Така ознака характерна й актам Венеційської комісії. Як зазначає А. Федорова, Венеційська комісія не вимагає прямого виконання своїх рекомендацій, висновків. Вони слугують лише орієнтиром для держав [262, с. 138]. Акти Комісії містять норми *рекомендаційного характеру і не мають юридичної обов'язкової сили*.

Відсутність юридичного обов'язку виконання «м'якого права» пов'язують з відсутністю наслідків у разі недотримання з боку держави. При цьому, на відміну від імперативних норм, які у разі невиконання передбачають застосування заходів міжнародно-правової відповідальності, недотримання рекомендаційних норм позбавляє відповідні держави правової можливості користуватися певними благами (вигодами) міждержавного співробітництва.

Є. Д. Стрельцова відзначає, що «Г. В. Ігнатенко відносить такого роду наслідки до міжнародно-правових санкцій *sui generis*, тобто реалізація норм “м’якого” права спирається на деякі унікальні обставини, що зазвичай не мають правової форми, але мають міцну *політичну підтримку*» [252, с. 195].

Водночас специфічні негативні наслідки, які понесе держава, можуть бути не передбачені актами, що регулюють діяльність відповідного органу, чи безпосередньо актом «м’якого права», а закріплюватись іншими формальними джерелам міжнародного права. Тому можна стверджувати, що однією з ознак актів «м’якого права» виступає наявність специфічної відповідальності. Така відповідальність не є прямою, оскільки реалізується за посередництвом складного механізму, часто – із застосуванням низки заходів міжнародних організацій (наприклад, Ради Європи), їхніх органів (до прикладу, ЄСПЛ) чи світового співтовариства загалом (наприклад, резолюції ООН).

Як приклад такої відповідальності можна навести, що практика Венеційської комісії як інструмент «м’якого права» відіграє вагомий роль в ухваленні рішень РЄ. Хоча формально вона не є регулювальним механізмом, однак Комітет міністрів РЄ має право звернутися до держав-членів з питанням щодо розвитку ситуації після отримання рекомендацій (ст. 15 п. в Статуту). Більше того, у разі виявлення серйозного порушення статутних зобов’язань державою-учасницею РЄ КМРЄ має право на одну з таких дій: тимчасово позбавити її права представництва в РЄ; запропонувати державі-порушниці вийти з РЄ; ухвалити рішення про припинення членства такої держави в РЄ. Наприклад, результати конституційної кризи в Польщі. Комісар Ради Європи з прав людини у своїх актах, висловлюючи стурбованість щодо захисту прав усіх громадян Польщі внаслідок блокування Конституційного Трибуналу, закликав польську владу терміново знайти вирішення ситуації, дотримуючись відповідного висновку Венеційської комісії [287].

Тож акти Венеційської комісії можуть виступати основою для підтвердження факту «наявної загрози серйозного порушення будь-якою державою-членом цінностей» та застосування санкцій відповідно до ст. 7 Договору про ЄС [52]. У випадку з Польщею Європейський Союз розпочав санкційну процедуру, передбачену зазначеною нормою, щодо неї, що в результаті може призвести до позбавлення права голосу в Раді ЄС. Схожою була ситуація і з Угорщиною. Європарламент як інституція законодавчої влади Європейського Союзу в одній із прийнятих резолюцій щодо Угорщини [401] підтвердив, що ситуація в цій країні щодо «надмірної» концентрації повноважень правлячою політичною партією становить загрозу основоположним європейським цінностям, беручи до уваги відповідні висновки Венеційської комісії [334; 337]. Зважаючи на стан дотримання принципу верховенства права в Польщі (2015) й Угорщині (2011), Європейський Союз розпочав проти обох держав санкційну процедуру.

На підставі таких прикладів у міжнародному праві можна стверджувати, що наслідки недотримання актів Венеційської комісії безпосередньо не закріплені в її основних актах, не впливають з її практики. Однак у разі ігнорування практики Комісії зі сторони держави настає відповідальність, передбачена іншими джерелами міжнародного права (*jus cogens*).

Загалом, сам рекомендаційний характер таких актів не викликає сумніву, проте варто зважити на інший аспект обов'язковості норм «м'якого права». Зокрема, як зазначається в літературі, не слід плутати фактичну (політичну) обов'язковість рекомендаційних норм та їхню юридичну обов'язковість. Водночас що більше рекомендацій виконує держава, то більше вона виконує цілі співробітництва між державами-членами. Зрештою, виконувати чи ні рекомендації – право кожної держави, проте така діяльність держави позитивно впливає на її відносини зі світовим співтовариством. Ведучи мову про норми рекомендаційного характеру, вчені вважають, що вони є факультативно-

обов'язкові. Виходячи з цього, рекомендаційна норма може бути визначена як норма, виконання якої рекомендоване, але не обов'язкове, тобто фактична обов'язковість політичного змісту. При її виконанні виникають певні правовідносини між суб'єктами, що обумовлюється дотриманням певних обов'язків, які взяла на себе держава-учасник [259, с. 158; 24, с. 152–153].

Тож можна дискутувати про те, чи норми «м'якого права» формують позитивні і негативні обов'язки держави. Г. В. Христова вбачає суть концепції в тому, що «вони вимагають від національних органів влади вжити всіх прийнятних (розумних) та належних засобів (англ. *reasonable and appropriate measures*) для гарантування основоположних прав у кожному конкретному випадку, а ступінь їх виконання прямо пов'язаний з дотриманням державою принципів добросовісності (англ. *good faith*) та сумлінного ставлення до своїх зобов'язань (англ. *due diligence*)» [269, с. 117].

Тому держава, яка є учасником відповідного договору, має квазіправові (політичні) зобов'язання з імплементації рекомендаційних актів міжнародних compliance органів. І хоча за загальним правилом відповідні акти не можуть розглядатись як міжнародно-правові підстави уніфікації національного законодавства, однак саме такими резолюціями створюється переконливе морально-політичне підґрунтя для пояснення необхідності міжнародно-правової уніфікації [280; 397; 398; 429; 431].

Отже, держава має політичні зобов'язання дотримуватись актів «м'якого права», що передбачають формування обов'язків держави, які впливають з її членства в Раді Європи, а їх реалізація забезпечується можливістю настання відповідальності, закріпленої у формальних джерелах міжнародного права. Розглянемо, чи властива ознака політичної обов'язковості норм «м'якого права» практиці Венеційської комісії.

Наприклад, у Спільній заяві Ради асоціації між Україною та ЄС, яка контролює виконання Угоди про асоціацію, Україну закликають виконати

рекомендації Венеційської комісії стосовно освітнього закону [247]. Відповідний Висновок Комісії [367] стає підставою для уніфікації національного законодавства з освітніми стандартами Європи. У доктрині йдеться про те, що в такому випадку передумовами уніфікації такої норми права є правова інтеграція та інтернаціоналізація права [254, с. 108].

Щодо впровадження рекомендацій Венеційської комісії в Україні, то воно має саме загальноправову, політичну мотивацію, а не чіткі міжнародно-правові підстави, що впливали б з юридичного обов'язку держави імплементувати міжнародно-правові норми. Тож за відсутності обов'язковості застосовувати практику Венеційської комісії в Україні й не заборонено це робити, навіть надається таке право, за згодою сторін і за відсутності законодавчих обмежень.

Варто все-таки зробити застереження, що такі акти не є типовими правовими підставами для їх імплементації й уніфікації національного законодавства з європейськими нормами. У цьому полягає найбільша складність їх юридичної ідентифікації українськими державними органами, оскільки це нетипові міжнародні джерела, щодо яких не існує жодних нормативно-правових актів, які б визначали їхній правовий статус у внутрішньому правовому порядку України. Ані Конституція України, ані закони України чи підзаконні акти не регулюють співвідношення українського законодавства з *compliance* актами міжнародних органів.

І хоча українське законодавство в цілому визнає значення міжнародного права на основі принципу *lex voluntatis*, не може виникати питання про автономний характер актів та їх кодифікацію міжнародними неурядовими організаціями, навіть такими поважними, як Венеційська комісія. Подібні міжнародні акти без належного санкціонування з боку українського законодавця не можуть слугувати для нього правовою підставою для регулювання суспільних відносин. Це питання досі не врегульовано в Україні, як і реалізація таких рекомендацій.

У такому разі можна вести мову про набуття актами *compliance* органів ознак міжнародного «м'якого» права [194]. На думку вчених, за допомогою актів міжнародних органів та організацій відбувається «м'яке» тлумачення міжнародних договорів та забезпечується його застосування. Наприклад, Венеційська комісія не є конвенційним статутним органом Ради Європи, основною функцією якої є тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Проте шляхом тлумачення положень Конвенції формується відповідна практика Венеційської комісії застосування Конвенції з низкою позитивних обов'язків держави.

Варто враховувати, що Комісія здійснює свою діяльність у правовому просторі Ради Європи, тобто Комісія спонукає держави до вжиття конкретних заходів задля досягнення цілей створення РЄ. У загальному контексті це може бути ознакою «м'якого права» [65]. Щоправда, це не змінює юридичної сили актів Комісії – для держав вони лишаються авторитетними рекомендаціями. Тому досягнення їх реалізації можливе передусім за умови консенсусу держав-учасниць або з використанням інструментів впливу Ради Європи. Хоча надалі така практика стає основою для її застосування органами міжнародної правотворчості та відповідними судами міжнародних організацій. Використання актів «м'якого права» судами свідчить про те, що вони є юридично значущими нормами. Так, у ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН визначено джерела міжнародного права, які суд застосовує у своїй діяльності. Для сторін спору рішення має ознаки «твердого права», обов'язкового до виконання, для інших країн, навіть якщо вони не є учасниками Статуту Суду ООН, – «м'якого права». Прикладом цього може бути справа «Нікарагуа проти Сполучених Штатів Америки» (*Nicaragua v. USA*) 1986 року [102], яка слугує ілюстрацією важливої ролі м'якого права в еволюції міжнародного права [445].

В аспекті застосування актів «м'якого права» вбачаємо необхідність зазначити, що до таких актів слід зараховувати ті норми, які застосовують в

рамках цілого інституційного механізму міжнародного права. Аналіз специфіки актів «м'якого» міжнародного права та їхньої взаємодії з іншими джерелами міжнародного права дає підстави для висновку, що рекомендаційні акти стають «м'яким правом» лише за умови їх належності до цілісних та інституалізованих механізмів застосування міжнародно-правових норм. У такому разі відповідні норми «м'якого права» формують європейські стандарти. Як видається, у цій ознаці актів «м'якого права» проявляється його основна роль, обумовлена його застосуванням. Зокрема, до використання способу «м'якого права» звертаються, як правило, тоді, коли потрібних приписів немає у класичних джерелах права. Стандарти з царини «м'якого права» або інспірують виникнення стандартів (у такому разі їх значення має перехідний характер), або їх доповнюють (тоді їх значення має постійний характер).

І така ознака, беззаперечно, властива практиці Венеційської комісії. Так, до актів «м'якого права» слід зарахувати Звід правил належної практики виборів, прийнятий Венеційською комісією у 2002-му, Звіт про фінансування політичних партій, Висновок щодо заборони фінансових внесків політичним партіям із іноземних джерел [394] Ці акти суди використовують у своїх рішеннях. Хоча вони не є формально правовими актами в державах-членах, проте держави сприймають їх як право. Наприклад, у справі «Мельниченко проти України» від 19.10.2004 ЄСПЛ для підсилення аргументації свого рішення послався на положення Зводу правил належної практики виборів [211].

Більше того, практика Венеційської комісії стає обов'язковою в разі використання відповідного припису інституціями Європейського Союзу, що забезпечують дотримання європейського права. Для підтвердження можна навести приклад Висновку Європейської комісії, яка є вищим виконавчим органом Європейського Союзу, щодо ситуації з верховенством права в Польщі [396]. Відповідно до п. 74с цього Висновку Єврокомісія рекомендувала

польській владі повністю виконати рекомендації Венеційської комісії⁸, а за недотримання Польща може нести відповідальність, передбачену ст. 7 Договору про ЄС [52].

Загалом європейські стандарти, виокремлені на підставі позицій Венеційської комісії, формують європейську конституційну спадщину, що дає змогу сприймати її в категоріях «загального блага» європейської спільноти. А відповідно до ч. 3 ст. 6 Договору про Європейський Союз від 07.02.1992, основні права, те, як вони гарантовані Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, і як вони впливають із загальних для держав-членів конституційних традицій, входять до змісту права як загальні принципи [52]. Така позиція дає підстави для цілком логічного й обґрунтованого наукового припущення, що не самі собою акти Венеційської комісії є «м'яким правом», а відповідні узагальнення правових позицій Комісії, що сформульовані в її актах. Саме ці систематизовані узагальнені дослідження та їх тлумачення варто зараховувати до європейських стандартів, що в системі становлять європейську конституційну спадщину.

Узагальнюючи, «м'яке право» в міжнародно-правовій науці та практиці виконує вагомий роль під час підготовки міжнародно-правових норм, становлення норм звичаєвого права чи в разі визнання таких норм усталеними принципами права. І таку ж роль виконує практика Венеційської комісії. Проте навіть якщо практика Венеційської комісії є м'якою формою прояву права, то невирішеним досі є питання: до якого виду джерел міжнародного права її відносити треба зараховувати?

До актів «м'якого права» належать, беззаперечно, акти міжнародних органів та організацій, що сформували в доктрині міжнародного права категорію «право міжнародних організацій». У доктрині міжнародного права відзначається також, що право міжнародних організацій утворює сукупність

⁸ Ідеться про CDL-AD (2016)001 [358].

норм, які регулюють правовий статус, діяльність організації, взаємодію з іншими суб'єктами міжнародного права, участь у міжнародних відносинах [238, с. 98]. Виходячи з цього, право міжнародних організацій охоплює і обов'язкові, і рекомендаційні норми права. Останні ж можуть виступати як регуляторами міжнародних суспільних відносин, так й елементами (стадіями) у процесі формування обов'язкових норм міжнародного публічного права у традиційній формі міжнародного договору чи звичаю.

О. В. Задорожній же вважає, що акти міжнародних органів та організацій є допоміжними джерелами міжнародного права. До актів міжнародних органів зараховують Резолюції Генеральної Асамблеї ООН і Рішення Ради Безпеки, а також як джерело міжнародного права розглядають акти спеціалізованих установ ООН (конвенції і рекомендації Міжнародної організації праці, ЮНЕСКО тощо) [22, с. 178–182]. Отже, акти міжнародних органів належать до права міжнародних організацій, яка є підсистемою джерел міжнародного публічного права.

Проте, згідно з класичним поділом джерел міжнародного права, який передбачений ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, йдеться лише про акти міжнародних організацій (як-от: Рада Європи), а не їхніх органів. Виходячи з буквального наукового тлумачення цієї норми Статуту Міжнародного суду ООН, практику Венеційської комісії можна зарахувати хіба що до підсистеми права міжнародних організацій як її різновид. Але такий підхід надає другорядне значення практиці Венеційської комісії і дозволяє вести мову про неї як джерело міжнародного права лише в разі застосування практики Комісії материнської (РЄ) чи іншої міжнародної організації (ЄС, ООН тощо). Водночас, як було уже доведено, практика Венеційської комісії, стаючи «м'яким правом», може бути використана не тільки міжнародними організаціями, а й міжнародними судовими й арбітражними органами, державами-учасницями тощо.

Визначаючи місце в системі джерел міжнародного права, звернімо увагу, що в науковій літературі часто визначають Комісію експертним органом, який надає правову допомогу і не ухвалює політичних рішень [262, с. 138]. Окрім того, положеннями її Статуту визначається, що Комісія складається з незалежних експертів, по одному від кожної держави-учасниці угоди, ключовим критерієм їхнього призначення є значні досягнення завдяки своєму досвіду роботи в демократичних інститутах або внеску у зміцнення права та політичних науках (ст. 2 Переглянутого Статуту) [302].

На перший погляд видається логічним підхід зарахування практики Венеційської комісії до доктрини спеціалістів (експертів) у галузі міжнародного права, що виступає допоміжним джерелом міжнародного права. Проте постає питання, чи належить практика Венеційської комісії по суті та за формою до доктрини міжнародного права?

У зв'язку із цим, увагу варто звернути на праці М. Є. Мочульської, яка ґрунтовно досліджувала правову доктрину як джерело права. Так, вчена виділяє правові доктрини за критерієм сфери дії на доктрини міжнародного права та доктрини національного права. При цьому, як наголошується, міжнародне право офіційно визнає доктрину джерелом права (Статут Міжнародного суду ООН). Так, «застосування правової доктрини Міжнародним судом ООН передбачене ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, відповідно до якої суд зобов'язаний вирішувати передані йому спори на підставі міжнародного права та при цьому застосовує:... d) із застереженням, зазначеним у ст. 59, судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм» [117, с. 174–175].

Використання доктрини права як джерела міжнародного права закріплено не лише ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, а також положеннями примітки до ч. 1 ст. 5 Договору про Європейський Союз від 07.02.1992, зокрема: «У доктрині публічного права суб'єктами “наділеної компетенції” (франц.

competence d'atribution) також вважаються адміністративно-територіальні утворення всередині держави, які користуються автономією на підставі загальнонаціональної конституції та законів країни» [52].

Відзначаючи вплив правової доктрини на континентальне право, М. Є. Мочульська класифікує правову доктрину за формою виразу на *правові доктрини*, виражені в доктринальному тлумаченні правових норм; *правові доктрини*, виражені у визначеннях юридичних понять і категорій; *правові доктрини*, виражені в юридичних конструкціях; *правові доктрини*, виражені у правилах вирішення юридичних колізій; *правові доктрини*, виражені у правилах юридичної техніки; *правові доктрини*, виражені у правових презумпціях, правових аксіомах, правових догмах; *правові доктрини*, виражені у висновках наукових правових експертиз [117, с. 174–175]. Вчена вказує, що вплив здійснюється завдяки втіленню положень доктрини у вищезазначених формах. А відтак практика Венеційської комісії, по суті, є формою та може містити положення правової доктрини. Окрім цього, Комісія вправі використовувати правову доктрину, посилаючись на неї у своїй практиці.

Щодо практики Венеційської комісії, то, варто зауважити, вона для свого застосування потребує додаткового закріплення і тому володіє субсидіарним характером. А відтак, практика Венеційської комісії є допоміжним джерелом міжнародного права. Тим паче, що ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН не дає вичерпного переліку джерел міжнародного права, а лише закріплює ті з них, якими послуговується у своїй діяльності Міжнародний суд ООН.

Проаналізувавши різні точки зору, і українських, і зарубіжних науковців, ми дійшли висновку, що норми «м'якого права» наділені такими ознаками: 1) створюються суб'єктами міжнародного права; 2) регулюють питання, які не врегульовані класичним правом у сфері міжнародної політики держав; 3) не мають юридично обов'язкової сили, проте володіють політичною обов'язковістю; 4) є джерелом міжнародного права та істотно впливають на його формування.

Відтак варто виділити основні ознаки актів Венеційської комісії як актів «м'якого права»: це акти загального характеру, що спрямовані на регулювання певної сфери суспільних відносин, а не конкретних випадків; дія спрямована на необмежене коло суб'єктів міжнародного права та не вичерпується одноразовим застосуванням, тобто не є одноразовою; мають рекомендаційний характер, проте є політично обов'язкові, формуючи обов'язки держави, які впливають з її членства в Раді Європи, Венеційській комісії. Використання актів Венеційської комісії потребує додаткового закріплення в інших джерелах міжнародного права, тому вони мають субсидіарний характер. Такі акти виступають регуляторами суспільних відносин за згодою з державою та спрямовують розвиток держави. Незважаючи на те, що є політично обов'язковими, реалізація їх забезпечується специфічною санкцією у формі позбавлення можливостей користуватись певними благами міжнародно-правового співробітництва. Настання відповідальності за недотримання практики Європейської комісії «За демократію через право» є непрямим, тобто забезпечується нормами, закріпленими у формальних джерелах міжнародного права.

Практика Венеційської комісії у формі «м'якого права» дозволяє зберегти національну ідентичність, враховує особливості правової системи кожної держави, встановлює лише загальні вимоги, пріоритети для держави. Така форма діяльності вибрана насамперед на підставі принципу поваги до державного суверенітету. Завдяки цьому Комісія дотримується балансу між розвитком європейської правової системи та національними традиціями кожної держави.

Практика Венеційської комісії застосовується конституційними судами держав, виборчими комісіями, законодавчими та виконавчими органами при здійсненні ними своїх повноважень та сприяє утвердженню прав і свобод людини, забезпеченню верховенства права й розвитку демократії в національних державах.

Зважаючи на виділені ознаки та беручи до уваги норми, які закріплені у висновках Комісії, до актів «м'якого права» віднести варто зарахувати Звід правил належної практики виборів та Керівні принципи щодо виборів 2002 року, Доповідь про виборчі системи держав Європи у 2003 р., Керівні принципи і звіт про фінансування політичних партій 2001 року, Висновок щодо заборони фінансових внесків на користь політичних партій з іноземних джерел 2006 року, Дослідження доступу до конституційного правосуддя від 2010 року та Судовий конституційний контроль у державах світу: загальний огляд 1996 року тощо. Не вважаємо доцільним перераховувати всі такі акти, оскільки їх можна встановити на основі виділених ознак.

Венеційська комісія видає також акти індивідуального характеру, які треба зарахувати до рекомендаційних норм права. До них належать висновки Комісії, які приймаються за результатами аналізу щодо держави-члена на підставі її запиту. Їм властиві такі ознаки: прийняті міжнародними правовими органами та організаціями; не мають обов'язкової юридичної сили, проте істотно впливають, і політично, і морально, на міжнародну політику; в організаціях існує певна система контролю за учасниками, тобто різні експертні спостереження, моніторинги за ступенем виконання таких рекомендацій; закріплюють основні принципи та програму дій учасників; не потребують прийняття, ратифікації; приймаються в односторонньому порядку.

Можна говорити про певне зіставлення рекомендаційних норм та норм «м'якого права». Як бачимо, норми «м'якого права» впливають на різні сфери діяльності міжнародних органів та організацій і слугують типовими рекомендаціями для багатьох держав, чого не можна сказати про норми рекомендаційного характеру. Рекомендаційні ж норми є основою формування «м'якого права», які з огляду на своє застосування та узагальнення можуть стати нормами «м'якого права». Проте не всі норми, що втілені у практиці

Європейської комісії «За демократію через право», належать до «м'якого права», а лише ті, які володіють вищенаведеними ознаками «м'якого права».

Виділивши низку ознак, які властиві такому виду актів, спираючись на численні наукові дослідження, вважаємо, що практика Комісії – це зовнішня форма об'єктивації її діяльності, є сукупністю загальних та індивідуальних актів рекомендаційного характеру, що приймаються в односторонньому порядку і не потребують імплементації. Практика загального характеру, через своє застосування іншими інституціями, органами та організаціями міжнародного права, є «м'яким право» і належить до допоміжних джерел міжнародного права та впливає на нормотворчість на міжнародному рівні. В Україні, незважаючи на те, що потребує регулювання вплив актів «м'якого права» на правотворчість, вчені відзначають, що практика показує реальний вплив на законотворення, що розглянемо далі в цій роботі.

Особливе місце практики Венеційської комісії в системі джерел права та зарахування її до актів «м'якого права» зумовлені зміною місця актів міжнародного «м'якого права» в міжнародно-правовій системі, виходом за межі формально-юридичних підходів у розумінні їхньої юридичної природи, а також їхнім впливом. Яскравим прикладом того, що «м'яке право» здійснює вплив на міжнародний правопорядок, є Заключний акт НБСЄ 1975 року [115, с. 104–105]. Тому, виникає наукова необхідність дослідити вплив практики Венеційської комісії на правову систему України, формування українського конституціоналізму, про що йтиметься у третьому розділі цієї праці.

Висновки до розділу 1

Досліджуючи проблематику впливу практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні, варто наголосити, що теоретико-методологічне завдання полягає у з'ясування сутності ключових понять, а саме: «вплив», «практика Венеційської комісії» та «конституціоналізм в Україні».

Дослідницький підхід до впливу практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні ґрунтується на системі поглядів, що визначають тип праворозуміння та дають можливість визначити реальний вплив, його ефективність. Відтак, дослідження ґрунтується на природно-правовому типі праворозуміння, в рамках якого практика Венеційської комісії виступає джерелом права в його матеріальному сенсі. Особливість вибраної методології полягає в тому, що вплив практики Венеційської комісії відбувається шляхом взаємодії міжнародної та національної правових систем з використанням правових засобів дії цієї практики на національну конституційну правову систему задля наближення національного конституціоналізму до європейського.

Поняття «вплив» є складним науковим явищем, характер якого обумовлюється декількома чинниками, серед них: вид впливу, об'єкт, на який він спрямований, форма. Передумовами формування впливу практики Венеційської комісії став вступ України до Ради Європи, наслідком якого було те, що Україна стала частиною спільного європейського правового простору.

Український конституціоналізм безпосередньо пов'язаний із процесом державотворення та є його елементом. Він має визначені історичні витоки, перебуває на етапі свого формування в напрямку європейського конституціоналізму. Конституціоналізм в Україні ґрунтується на нормативно-

правовій основі, важливе місце в якій займає Конституція України. Традиційно до системи принципів українського конституціоналізму належать такі: принцип пріоритетності прав та свобод людини, принцип національної ідентичності, верховенства права, поділу державної влади, народного суверенітету, демократії, визнання та гарантованості місцевого самоврядування. Водночас для позитивного розвитку конституціоналізму недостатньо лише наявності конституції, а потрібно, щоб її положення могли бути реалізовані на практиці. Тому, основними завданнями України на сучасному етапі є подальше проведення реформ, результатом яких стане побудова конституційної системи обмеженого правління, де права і свободи людини будуть захищатись та реалізовуватись.

Членство України в РЄ не тільки підтверджує демократичний шлях розвитку нашої держави, а й сприяє ефективному розвитку європейської моделі конституціоналізму в Україні, імплементації європейських цінностей, визнанню та втіленню європейських стандартів прав людини. Вступаючи до відповідної міжнародної організації, Україна взяла на себе зобов'язання співпрацювати з нею та виконувати цілі Статуту Ради Європи. Рада Європи через систему свого інституційного механізму впливає на розвиток України на основі спільних цінностей та цілей, беручи участь у проведенні реформ, сприяє конституційному розвитку нашої держави та формує політику світового товариства. Одним із результатів впливу з боку РЄ на розвиток українського конституціоналізму можна вважати імплементацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що зобов'язує активно захищати права та свободи людини і громадянина.

Європейська комісія «За демократію через право» – це спеціально утворений 1990 року орган РЄ, який надає незалежні консультації, є експертною міжнародною організацією з конституційних питань та сприяє зближенню національної правової системи держав з європейськими стандартами в Європі.

Практика Комісії виступає інструментом поширення демократичних цінностей та цінностей РЄ. На підставі аналізу встановлено, що Європейська комісія «За демократію через право» була утворена частковою угодою, проте з огляду на свою діяльність трансформувалась до розширеної. Завдяки цьому Комісія налічує 62 держави-члени, серед яких є й Україна, та співпрацює з іншими міжнародними організаціями. Часткова, часткова розширена і розширена угоди є правовими формами співробітництва Ради Європи. Вони мають цілу низку переваг, що й зумовило їх популярність та поширеність. Серед позитивних аспектів часткових угод можна виділити такі: це угоди, які укладаються лише зацікавленими учасниками, що забезпечує досягнення кращих результатів; угоди, що сприяють розвитку співробітництва між державами-членами Ради Європи; угоди, що дають можливість брати участь державам, які не є членами Ради Європи; витрати, що передбачаються такими угодами, несуть лише її учасники.

Переоцінити роль і вплив практики Комісії на сучасному етапі існування суспільства важко. Її діяльність та наукові дослідження позитивно впливають на формування демократії, гуманізму та верховенства права. Це підтверджується тим, що держави, які перебувають на шляху розвитку конституціоналізму, часто звертаються до рекомендацій Комісії та враховують її практику. Це свідчить про певний авторитет цього органу на теренах Європи та важливе значення серед актів міжнародного «м'якого права».

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОМІСІЇ «ЗА ДЕМОКРАТІЮ ЧЕРЕЗ ПРАВО» ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ

2.1. Форми впливу практики Європейської комісії «За демократію через право» на конституційні перетворення в Україні

2.1.1. Пряма форма впливу

Для визначення впливу практики Венеційської комісії на конституціоналізм в Україні вкрай необхідно проаналізувати різні форми впливу практики Комісії на політико-правові процеси в Україні. У попередньому розділі вдалось виокремити дві основні форми впливу практики Венеційської комісії, зокрема: прямий та опосередкований. А, завданням цього Розділу дослідити ці форми.

Перший – це, власне, прямий (direct) вплив, аналіз якого дозволить сформулювати результати, наслідки впливу практики Венеційської комісії та виокремити проблеми України на шляху до свого конституціоналізму. Пряма форма впливу Венеційської комісії виражається в тому, що її практика слугує допоміжним джерелом регулювання суспільних відносин. Незважаючи на її рекомендаційний характер, суб'єкти владних повноважень використовують їх у правотворчій та правозастосовній практиці за відсутності належного нормативного регулювання певних суспільно-правових відносин національним законодавством.

Український парламент неодноразово звертався до Венеційської комісії щодо отримання консультативного висновку на законопроекти. Водночас сам факт звернення не може бути вдалим прикладом впливу, оскільки представники

державної влади в Україні намагаються якнайефективніше використати експертні дослідження Венеційської комісії, чи то для виявлення й запобігання можливим правовим конфліктам, чи то для «сатисфакції» відповідного закону перед суспільством і міжнародною спільнотою. Останнє може бути вигідно використано політичним керівництвом держави для запевнення українського народу в його євроінтеграційних намірах та реформаторському спрямуванні.

У такому разі одним із способів встановлення «справжніх» намірів влади є стадія запиту до Венеційської комісії. Варто наголосити, що залучення Комісії після прийняття закону і набуття ним чинності, як видається, є мало ефективним. Оскільки обговорення законопроекту проводиться з метою його доопрацювання, зокрема і врахування зауважень Венеційської комісії. Натомість зазначене складно реалізувати уже на стадії оприлюднення закону чи після набуття ним чинності. Прикладом такої, як здається, квазідопомоги є звернення до Венеційської комісії щодо удосконалення Закону України «Про очищення влади в Україні» № 1682-VII від 16.09.2014. Цілком погоджуємось із позицією В. Б. Ковальчука, що основним завданням закону про люстрацію є забезпечення балансу між демократичним суспільством та правами людини [72, с. 552]. Водночас положення цього закону гостро критикує Венеційська комісія, оскільки вони ставлять під сумнів додержання принципів та процедури проведення уже розпочатої люстрації в Україні загалом.

При цьому саме зміна законодавства із врахування позицій Венеційської комісії буде доказом її прямого впливу у правотворчій сфері. Такі факти можна виявити шляхом застосування системного та порівняльно-правового аналізу законів, прийнятих Верховною Радою України, та відповідних рекомендацій, наданих Венеційською комісією щодо врахування її зауважень. Тож зараз наведемо кілька прикладів, які підтверджують її прямиий вплив на розвиток конституціоналізму в Україні. А в наступному підрозділі докладніше розглянемо рекомендації Комісії за виокремленими напрямками.

Один із прикладів – реформа прокуратури, модель якої Україна успадкувала з радянського періоду в нашій історії. Питання реформування ролі прокуратури були на порядку денному ще Ради Європи. Так, у Висновку ПАРЄ № 190 від 26.09.1995 щодо вступу України до РЄ зазначено, що одне із зобов'язань, яке взяла на себе наша держава, полягає в тому, що роль та функції Генеральної прокуратури будуть змінені (особливо щодо здійснення загального контролю за додержанням законності) шляхом перетворення цього інституту на орган, який відповідатиме принципам РЄ [32]. Надалі Венеційська комісія неодноразово нагадувала Україні про її зобов'язання щодо зміни ролі і функцій прокуратури (зокрема, щодо здійснення загального нагляду за законністю), наголошуючи, що прокуратура виступає як потужний інститут, функції якого значно перевищують обсяг функцій, виконуваних прокурором у демократичній правовій державі [315]. І лише в п. 40 Проміжного висновку Європейської комісії «За демократію через право» щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя від 24.07.2015 № 803/2015 зазначається, що «прокурор втрачає свої непрокурорські повноваження; у нього залишається право представляти інтереси держави за “виняткових обставин”. Такі залишкові та виключні повноваження існують в інших країнах, а тому Венеційська комісія вважає їх легітимними, якщо вони здійснюються у спосіб, за якого дотримується принцип поділу державної влади, у тому числі повага до судової незалежності, принципу субсидіарності, спеціалізації, неупередженості прокурорів та рівності сторін. У поєднанні з вилученням наглядових повноважень прокурора, передбачених у пункті 5 статті 121 Конституції України, які були об'єктом критики» [192]. Власне, під впливом рекомендацій Венеційської комісії змінено роль прокуратури, зокрема ліквідовано функцію щодо здійснення загального контролю за законністю, з перетворенням цього інституту на орган, який відповідає стандартам Ради Європи.

Зрештою, проведення судової реформи уже тривалий час відбувається під експертним супроводом Венеційської комісії. Європейська комісія «За демократію через право» в рамках реформування правосуддя формально розпочала співпрацю з 1999 року. У Висновку CDL (99)89 щодо проєкту Закону України «Про судоустрій» на запит ПАРЕ Комісія відзначила, що «прийняття нового закону про організацію судової системи має першорядне значення для створення і зміцнення верховенства права в Україні. Важливість цього закону знаходить своє відображення у Спільній програмі співпраці між Україною і РЄ та ЄС, яка передбачає надання РЄ допомоги в розробці цього та інших відповідних законів» [303].

Сьогодні Україна взяла на себе зобов'язання та задекларувала, що органи державної влади посилять незалежність, добросовісність та ефективне функціонування судової влади, врахувавши висновки Венеційської комісії, зокрема шляхом внесення законодавчих поправок [110].

Повернімось до перебігу проведення реформ судової влади в Україні. Отож 2010 року реформування відбувалось нібито за участі Венеційської комісії. Але насправді це не так, оскільки низку законів у сфері судової влади було ухвалено, не дочекавшись результатів дослідження Венеційської комісії. Висновок Комісії про уже прийнятий закон містив застереження щодо окремих його положень, які заклали основу для порушення принципу незалежності судової гілки влади, скажімо, закріплення процедури призначення суддів на посаду вперше Президентом України.

Із подіями Революції гідності в державі відбулася зміна політичного керівництва, що зумовило наступний етап співпраці України та Венеційської комісії на шляху до втілення європейських стандартів правосуддя. Рік 2016-й ознаменувався активним реформуванням судової гілки влади. Так, 2 червня 2016 р. було прийнято новий Закон «Про судоустрій та статус суддів України».

Зауважимо, що попередній Закон «Про судоустрій та статус суддів України» був прийнятий лише у 2010-му.

Для напрацювання узгоджених і комплексних конституційних змін до цієї роботи було залучено експертів Європейської комісії «За демократію через право», а задля сприяння досягненню громадського й політичного консенсусу Президент України своїм Указом від 3 березня 2015 р. № 119 [155] створив Конституційну комісію.

Конституційна комісія підготувала пропозиції щодо внесення змін до Конституції України в частині правосуддя, які отримали загалом схвальну оцінку експертів Венеційської комісії, що засвідчено її Проміжним висновком № 803/2015 від 24.07.2015 [192].

Після врахування рекомендацій експертів Венеційської комісії щодо удосконалення положень проєкту 4 вересня 2015 р. його текст було затверджено Конституційною комісією та скеровано до Венеційської комісії для отримання остаточного висновку.

26 жовтня 2015 р. на 104-му пленарному засіданні Венеційської комісії було ухвалено Остаточний висновок (документ CDL-AD (2015)027), у якому зазначається, що «остання версія змін до Конституції України, підготовлена Робочою групою Конституційної комісії з питань правосуддя, є дуже позитивною і добре підготовленою та заслуговує повної підтримки» [122].

Конституційна комісія у напрацьованому проєкті врахувала всі ключові рекомендації Венеційської комісії і, як наслідок, своїм рішенням від 30 жовтня 2015 р. остаточно схвалила доопрацьований законопроєкт про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) направила та скерувала його на розгляд Президентіві України, який після доопрацювання вніс його до Верховної Ради України.

Відтак 2 червня 2016 р. проєкт Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» було прийнято [146], того ж дня

прийнятий і новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII. Відповідні зміни до Конституції України були внесені з урахуванням висновків, зроблених Венеційською комісією в п. 11 Проміжного висновку щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя (CDL-PI (2015)016 від 24.07.2015). Зокрема, внесено зміни до ч. 1 ст. 59 Конституції України, а вилучено ч. 2 цієї ж статті, яка закріплювала домінуючу роль адвокатури в судах [145].

А втім, іноді рекомендації Венеційської комісії ігнорувались повністю під час проведення судової реформи в Україні. Наприклад, Комісія неодноразово звертала увагу на надмірну залежність судової влади від законодавчого органу щодо виконання суддями адміністративних функцій. Так, до 2002 року передбачалось обрання голови суду Верховною Радою України строком на п'ять років. Комісія ж відзначала невідповідність такого положення Конституції України, мовляв, це негативно впливає на суддівську незалежність. У Законі «Про судоустрій України» № 3018-III від 07.02.2002, який був прийнятий після надання відповідних рекомендацій Комісії, було закріплено відмінне положення, зокрема, у ч. 5 ст. 20 визначалось, що голова суду, заступник голови суду призначаються на посаду та звільняються з посади Президентом України [169]. Очевидно, що врахування рекомендацій було однобічним і в цьому разі вплив на судову систему посилювався з боку Президента України, який мав повноваження не тільки ліквідувати й утворювати суди, але й обирати їхніх очільників. Останні, відповідно до актуального на той час законодавства, володіли досить широкими повноваженнями – від вирішення усіх кадрових питань апарату суду до визначення обсягу функціональних обов'язків працівників. Надалі зазначене положення ч. 5 ст. 20 втратило чинність, як таке, що є неконституційним, на підставі Рішення Конституційного Суду № 1-рп/2007 від 16.05.2007 [217]. При цьому Венеційська комісія наголошувала на запровадженні процедури обрання голови суду самими ж суддями з-поміж себе,

що відповідатиме принципам суддівського самоврядування. Така рекомендація була втілена в приписах ст. 20 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 07.07.2010 [168].

Сьогодні ж Венеційська комісія і надалі бере безпосередню участь у здійсненні реформи судової влади в Україні. Так, на розгляді парламенту перебуває проєкт Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності Верховного Суду та органів суддівського врядування (реєстр. № 3711 від 22.06.2020) [173], поданий Президентом України. Цей проєкт розглядала Венеційська комісія, відтак прийняла відповідний Висновок від 8–9 жовтня 2020 р. [368]. Комітет Верховної Ради України з питань інтеграції України з Європейським Союзом у своєму висновку на вищезазначений законопроєкт та альтернативні проєкти, встановлюючи відповідність законопроєкту праву ЄС, посилається на рекомендації Венеційської комісії [29]. Тому можна зробити висновок, що Венеційська комісія прямо впливає на реформування судової влади через закріплення норм у законах України.

Венеційська комісія є інструментом «першої конституційної допомоги» державам, які здійснюють конституційне реформування. Однак діяльність цього органу аж ніяк не порушує суверенітету держав-запитувачів, зокрема України. Підтвердженням цього є той факт, що Венеційська комісія виступає саме консультативним органом РЄ, а практика Комісії має рекомендаційний характер. Також одним із принципів діяльності Комісії виступає принцип автономного ухвалення рішення, тобто Комісія гарантує й забезпечує для кожної держави-запитувача право вибору на власний розсуд на пряму реформування та врахування рекомендацій самої Комісії. Водночас зрозуміло, якщо ігноруються рекомендації, що впливають на розвиток конституційної держави та є основоположними, то це свідчить про небажання влади дотримуватись обраного європейського курсу.

Так, у 2004-му проектом Закону Про внесення змін до Конституції України (реєст. № 4180) від 19.09.2003 [176] було передбачено зміни до ч. 2 ст. 81 Конституції України, які стосувалися припинення повноважень народного депутата в разі його вилучення з парламентської фракції, до якої він належав на час виборів. Однак у Висновку CDL-AD (2003)019 [307] експерти гостро розкритикували цю норму, і її вилучили. А точніше, змінили на «невходження народного депутата України, обраного від політичної партії (виборчого блоку політичних партій), до складу депутатської фракції цієї політичної партії (виборчого блоку політичних партій) або виходу народного депутата України із складу такої фракції» (п. 10-12 Висновку CDL-AD (2005)015) [27]. Європейська комісія «За демократію через право» вважає цю норму обмеженням вільного статусу члена парламенту і запровадженням імперативного мандата народного депутата України [27], відзначаючи, що саме вільний депутатський мандат є демократичною засадою з погляду теорії та практики парламентаризму в державі [364]. У науковій літературі вільний мандат народного представника розглядається як ключовий принцип парламентаризму [36, с. 207]. Так, за існування вільного мандата депутат здійснює представництво всього українського народу та не залежить від конкретних виборців чи однопартійців.

Європейська комісія «За демократію через право» гостро розкритикувала цю норму ще 2003 року, вважаючи це втручанням у незалежність депутата [307] та згодом неодноразово це зауважувала в інших своїх висновках⁹. Венеційська комісія зазначила, що таке положення не сприяє розвитку демократії, оскільки «така процедура надає партіям можливість скасовувати результати виборів... а члени парламенту повинні представляти народ, а не свої партії»¹⁰. Водночас задля досягнення партійної дисципліни та викорінення

⁹ П. 13 Висновку CDL-AD (2005)015 [312]; Висновок CDL-AD (2016)018 [360]; Висновок CDL-AD (2015)025 [351]; Висновок CDL-AD (2015)020 [350]; пп. 30–36 Висновку CDL-AD (2017)026 [361].

¹⁰ П. 12 Висновку CDL-AD (2005)015 [312].

явища «парламентські перебіжчики» потрібно застосовувати інші механізми впливу на народного представника.

Безумовно, висновки Венеційської комісії впливають на нормативне врегулювання важливих питань в Україні, але не повністю. Частина рекомендацій уже тривалий час не враховується взагалі або враховується вибірково, що підтверджує ситуативний характер прямого впливу.

Окрім *правотворення*, велику роль відіграє *правотлумачення* та *правозастосування* норм, оскільки саме ці два напрями є основними показниками ефективності правової системи. У відношення до практики Венеційської комісії слід вживати термін використання, оскільки він (термін) формою реалізації права та є добровільним. Водночас, виокремлення такої форми діяльності держави як правозастосування, є не випадковою. Оскільки, які видається, можна вести мову про застосування не лише юридичних норм, але й актів «м'якого права», хоча б у випадках за відсутності наявності відповідної норми національного законодавства. Розглянемо детальніше використання практики Венеційської комісії у правотлумаченні та правозастосуванні.

Відповідно до п. 4 ст. 3 Статуту Європейської комісії «За демократію через право» Комісія співпрацює з конституційними судами та аналогічними інстанціями на двосторонній основі через посередництво з об'єднаннями, що представляють ці суди [302]. Тому, окрім прийняття рішення у формі рекомендацій для конкретної держави, Венеційська комісія також співпрацює окремо з національними органами конституційного контролю за допомогою інструменту *amicus curiae* (дружня порада) та з національними омбудсманами – *amicus ombud*. У такий спосіб Венеційська комісія поширює європейські стандарти демократії, верховенства права в національних державах.

Варто наголосити, що звернення до Венеційської комісії за допомогою *amicus curiae* стало юридично можливим лише з прийняттям нового Закону України «Про Конституційний Суд України» № 2136-VIII від 13.07.2017.

Відтоді застосування практики Венеційської комісії набуло системного характеру та різних форм. Наприклад, у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» заступника члена Європейської комісії «За демократію через право» було залучено як спеціаліста, про що згадується у вступній частині Рішення Конституційного Суду України № 2-р/2018 від 28.02.2018 [225].

Зауважимо, що правові позиції Венеційської комісії використовувались та використовуються Конституційним Судом України ще з 1999 року. Наприклад, у справі про смертну кару Конституційний Суд України згадує практику Європейської комісії «За демократію через право» побічно в частині тлумачення загального правила, згідно з яким «право на життя є невід’ємним правом кожної людини. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя». Зокрема, в абз. 5 п. 2 цього Рішення КСУ № 11-рп/99 від 29.12.1999 зазначається: «...Це і дало привід для неоднакового розуміння змісту положення частини другої статті 27 Конституції України, на що звернула увагу і Венеційська Комісія “За демократію через право” Ради Європи у своєму Висновку про конституційні аспекти смертної кари в Україні (33-тє пленарне засідання, 12–13.12.1997)» [377].

Конституційний Суд України надалі неодноразово вдавався до застосування практики Венеційської комісії, а остання в такий спосіб впливає на формування правової позиції цього органу конституційної юстиції. До прикладу, під час розгляду окремих справ Конституційний Суд України використовував позиції Комісії в таких випадках:

- як посилення для додаткових аргументів суб’єкта конституційного подання (абз. 6 п. 5 Рішення № 20рп/2010 від 30.09.2010; абз. 2 п. 1. Ухвали № 10-у/2013 від 27.03.2013; абз. 4 п. 3 Ухвали № 289-1(І)/2018 від 19.09.2018);
- як пряме цитування, підкріплюючи позицію самого суду:

– абз. 3 п. 3.2 Рішення № 2-рп/2007 від 12.06.2007 (справа про утворення політичних партій в Україні): «Оцінюючи положення Закону, якими унормовано процедуру реєстрації політичних партій, на відповідність Конституції України і міжнародно-правовим актам, визнаним в Україні, Конституційний Суд України *враховує і позицію Венеційської комісії*, викладену у Висновку, затвердженому на 41-му пленарному засіданні 10–11 грудня 1999 року, згідно з яким “вимоги щодо реєстрації політичних партій самі по собі не можуть розглядатись як порушення права громадян на об’єднання”»;

– абз. 5 п. 4.3 Висновку КСУ № 10-в/2015 від 16.06.2015 у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України та суддів вимогам статей 157 і 158: «...Конституційний Суд України звертає увагу на те, що визначення порушення присяги судді як підстави для притягнення його до юридичної відповідальності за діяння, вчинені у зв’язку зі здійсненням правосуддя, *не узгоджується з позицією Європейської комісії “За демократію через право” (Венеційської комісії)*, яка неодноразово вказувала, що поняття “порушення присяги” є надто розпливчастим, а тому не може позначати підставу для звільнення судді (п. 90 Висновку щодо законопроекту про внесення змін до Конституції України (79-та пленарна сесія, 12–13 червня 2009 року), пункт 24 Висновку стосовно законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів та змін до Конституції України, запропонованих Конституційною Асамблеєю (95-та пленарна сесія, 14–15 червня 2013 року)»;

– абз. 1 п. 24 Рішення КСУ № 4-р/2018 від 26.04.2018 у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про всеукраїнський референдум»: «Конституційний Суд України вважає, що, втілюючи приписи

Конституції України щодо законодавчого регулювання, *Верховна Рада України має дотримуватись міжнародних стандартів проведення референдумів, зокрема позицій Європейської комісії “За демократію через право” (Венеційської комісії)»*).

Водночас доповідь «Верховенство права», яка схвалена Європейською комісією «За демократію через право» на 86-му пленарному засіданні (25–26.03.2011), має найвищий індекс цитувань у рішеннях Конституційного Суду України. Це, зокрема, Рішення: № 2-рп/2017 від 20.12.2017, № 3-рп/2017 від 21.12.2017, № 1-рп/2018 від 27.02.2018, № 5-р/2018 від 23.05.2018, № 7-р/2018 від 11.10.2018, № 1-рп/2019 від 26.02.2019, № 3-р(I)/2019 від 05.06.2019, № 3-р/2019 від 06.06.2019, № 6-р/2019 від 20.06.2019, № 1-р/2020 від 23.01.2020, № 28-2(II)/2020 від 13.02.2020, № 5-р(II)/2020 від 18.06.2020, № 6-р(II)/2020 від 24.06.2020, № 7-р(I)/2020 від 01.07.2020 [56].

Окрім Конституційного Суду України, правові позиції Венеційської комісії у процесі тлумачення права використовують й суди загальної юрисдикції. Завдяки комплексному аналізу судових рішень здійснено спробу виокремити та систематизувати використання практики Венеційської комісії. Під час систематизації основним мотивом було встановлення певних закономірностей, мотивів посилання на рекомендації Комісії. Так, суди загальної юрисдикції, як правило, вдаються до міжнародного права у разі, коли чинне законодавство не містить відповідного регулювання. У такому разі практика Європейської комісії «За демократію через право» виступає джерелом тлумачення права й опосередковано регулює відповідні відносини. Як приклад, у справі (№ 645/4920/16) про адміністративне правопорушення виборчого законодавства суд апеляційної інстанції визнає обґрунтованим *посилання суду першої інстанції на положення Висновку № 90/2002 Венеційської комісії від 30.10.2002 під назвою «Кодекс належної практики у виборчих справах», з огляду на невизначеність принципу «таємності» в процедурі голосування у*

національному правовому полі [136]. Встановлюючи факт порушення принципу таємниці голосування з використанням положень Кодексу належної практики у виборчих справах, Керівними принципами та Пояснювальною доповіддю (CDL-AD (2002)23rev), ухваленими Венеційською комісією на 52-й сесії 18–19 жовтня 2002 року під час розгляду справи, суд першої інстанції зазначає, що перш ніж констатувати наявність або відсутність порушення принципу таємниці голосування, треба «встановити, що для виборців таємне голосування – це не тільки право, але й обов’язок, – що ще раз підтверджує те, що таємниця голосування полягає не тільки в наявності кабінки для голосування, яка повинна унеможливити фіксувати волю виборця, а в наявності обов’язку самого виборця в забезпеченні таємниці голосування, який, зокрема, полягає у недопущенні розкриття ним змісту виборчого бюлетеня» [231].

Суди загальної юрисдикції використовують практику Венеційської комісії для встановлення критеріїв, навіть щодо роботи самих суддів. Наприклад, суд послався на рекомендації Венеційської комісії для того, щоб підтвердити належність функціонування автоматизованої системи розподілу справ у судах України [261]. Окрім цього, для виконання вимоги належної вмотивованості своїх рішень (як один із критеріїв права на справедливий суд, передбачено ст. 6 Європейської конвенції з прав людини) суди дійшли висновку, що слід враховувати відповідні рекомендації Венеційської комісії. Зокрема, «не достатньо лише цитувати законодавчі положення, а потім приймати рішення. Суддя повинен послідовно поєднувати закон з фактами у справі і наводити чіткі аргументи, яким чином було вирішено справу у конкретному випадку» [213]. Аналогічна позиція відображається і в рішеннях судів касаційної інстанції господарського судочинства [134; 135].

Механізм прямої форми впливу практики Венеційської комісії передбачає наявність правових засобів у таких формах діяльності держави: правотворення, правотлумачення та правозастосування. При цьому, залежно від напрямку,

засоби поділяються на нормативно-правові (загального характеру) та індивідуально-правові. До нормативних належить: норма права загальної дії, що втілюється у визнаних державою формах (джерелах) права: правовий акт, правовий звичай. До індивідуальних же належать правозастосовні акти (судові рішення) та правотлумачні акти.

Критерієм розмежування цих засобів є не сфера їх поширення на загальні чи індивідуальні відносини суб'єктів права, а, навпаки, те, якими загальними чи індивідуальними правовідношеннями зумовлена їхня поява, а отже й необхідність використання практики Венеційської комісії, що в підсумку визначає вплив як загальноправовий чи індивідуально-правовий.

2.1.2. Опосередкована форма впливу

Водночас, досліджуючи пряму форму впливу, варто детальніше розглянути іншу форму впливу – опосередкований (indirect) вплив, який сформувався в рамках існування міжнародних організацій та їх ролі у світі. Він пов'язаний безпосередньо із цими інституціями та їхньої діяльністю. Результатом такого впливу є прийняття правових актів міжнародними органами та організаціями, застосовуючи практику Комісії. У такому разі рекомендації Венеційської комісії закріплюються актами міжнародного «твердого права» та набувають обов'язкових для конкретної держави рис [54]. Характер такого впливу є опосередкованим, оскільки він здійснюється в рамках співпраці Комісії з іншими міжнародними організаціями та їхніми органами. Пропонуємо детальніше розглянути механізм опосередкованого впливу та його наслідки.

Система міжнародно-правових організацій характеризується багаторівневістю. У межах світової спільноти створено чимало міжнародних організацій різного просторового і предметного спрямування, як-от: Організація Об'єднаних Націй, Організація північноатлантичного договору (НАТО), Європейський Союз, Рада Європи, Міжнародний валютний фонд тощо. Не

маючи на меті окремо аналізувати систему міжнародних організацій, зупинімось на використанні практики Венеційської комісії в межах двох міжнародних організацій, співпраця з якими має вагоме значення для розвитку України. Ідеться про Раду Європи, яка є багаторічним партнером та підтримкою для України, та Європейський Союз, членство в якому є стратегічно важливим для України.

З 1995 року Україна є членом РЄ і все ще лише на шляху до членства в ЄС. Венеційська комісія поширює свою діяльність насамперед на держави-члени РЄ. Тому інші органи Ради Європи часто посилаються на дослідження Венеційської комісії. Головними статутними органами РЄ є Комітет міністрів РЄ, до складу якого входять міністри закордонних справ держав-членів або їхні постійні представники, та ПАРЕ, що подає РЄ свої висновки та пропозиції і до якої входять майже 500 членів з національних парламентів (ст. 10 Статуту РЄ [248]). Також до системи органів РЄ належать: Генеральний секретар, Європейський суд з прав людини та Європейська комісія з прав людини, Комісар з прав людини [48, с. 193].

Найтісніші відносини Венеційської комісії з ПАРЕ. Основу їхньої співпраці становлять звіти, висновки, підготовлені Комісією на запит ПАРЕ. Наприклад, ПАРЕ звернулась до Європейської комісії «За демократію через право» провести дослідження щодо ролі опозиції в сучасному демократичному суспільстві (п. 11 Резолюції № 1601 (2008) [193]). ПАРЕ використовує практику Венеційської комісії як авторитетну експертну думку у своїх актах. За офіційними даними на сайті Венеційської комісії ПАРЕ використала її дослідження у 360 актах. Згадаймо окремі з них у галузі конституційного права, зокрема Резолюція ПАРЕ № 2127 (2016) «Парламентський імунітет: оспорювання обсягу привілеїв та імунітетів, якими користуються члени Парламентської асамблеї» [127], Резолюція ПАРЕ № 1897 (2012) «За демократичні вибори», Резолюція ПАРЕ № 2098 (2016) «Судова корупція:

нагальна потреба у впровадженні пропозицій Асамблеї» [253]. В останній зі згаданих Резолюцій ПАРЄ закликала держав-учасниць виконувати своєчасно та повною мірою всі відповідні рекомендації органів та контрольних установ РЄ, а саме: рекомендації, що містяться у висновках про національне законодавство, зроблених Європейською комісією «За демократію через право» (пп. 6.2.4 Резолюції ПАРЄ № 2098 (2016)). Крім того, окремі акти Венеційської комісії були затверджені Резолюцією ПАРЄ в цілому, що, безумовно, додає значущості дослідженням Комісії. Можна навести приклад, що Контрольний список з питань верховенства права було схвалено Резолюцією ПАРЄ № 2187 (2017) [444] та 2016 року КМРЄ, Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи.

Використання практики Венеційської комісії має важливе значення з погляду її впливу не тільки на національне законодавство держав-членів, але й на їхню міжнародну діяльність. Завдяки позитивним рекомендаціям Венеційської комісії Моніторинговий комітет ПАРЄ прийняв рішення про вступ України до РЄ. Асамблея з моменту створення Комісії неодноразово зверталась із запитом про надання висновків та проведення аналізу закону чи ситуації в Україні. Розгляньмо кілька прикладів.

У Резолюції № 1346 (2003) «Виконання обов'язків та зобов'язань Україною» ПАРЄ ще раз наголосила Україні необхідність на важливості дотримання рекомендацій Комісії. Асамблея закликала Україну співпрацювати з РЄ в процесі свого реформування в цілому і враховувати висновки Венеційської комісії при внесенні змін до Конституції зокрема [137].

Також ПАРЄ у своїй Резолюції № 1364 (2004) «Політична криза в Україні» звернулася із проханням до Венеційської комісії проаналізувати процедуру внесення змін до Конституції України на відповідність європейським стандартам і нормам. Вона висловила занепокоєння з приводу того, що жодна з рекомендацій Венеційської комісії не була врахована перед внесенням

законопроєкту № 4105 для обговорення у Верховній Раді України. Відтак Асамблея наполегливо закликала українську владу врахувати всі рекомендації, сформульовані дотепер Венеційською комісією та надалі вести відкритий і дієвий діалог з нею для подальшого удосконалення законопроєктів, які перебувають на розгляді у Верховній Раді України [137].

5 жовтня 2005 р. ПАРЄ прийняла Резолюцію № 1466, у якій детально проаналізувала відносини між Україною та РЄ, процес конституційних змін та стан виконання Україною зобов'язань перед РЄ [138]. Асамблея, аналізуючи окремі сфери реформування, щоразу нагадувала Україні про рекомендації Венеційської комісії, які прийняті з відповідних питань, а саме: законопроєкт про національні меншини, законопроєкт про прокуратуру. У п. 317 Асамблея наголосила, що потрібно враховувати висновки Венеційської комісії під час підготовки та розгляду всіх згаданих у резолюції законопроєктів. Також Асамблея запропонувала органам влади України подавати будь-які нові проєкти конституційних законів та інші законопроєкти для оцінки експертам РЄ, таким як Венеційська комісія.

Ще одним прикладом непрямого впливу практики Венеційської комісії є звернення Парламентської асамблеї РЄ із запитом проаналізувати конституційну ситуацію, яка склалася в державі у 2010 р. Як наслідок, 4 жовтня 2010 р. була прийнята Резолюція Асамблеї «Функціонування демократичних інституцій в Україні», в якій проаналізовано стан виконання та врахування Україною рекомендацій Венеційської комісії й наголошено, що співпраця з Європейською комісією «За демократію через право» має вирішальне значення для гарантування того, щоб реформи, які розробляються, відповідали європейським стандартам і цінностям [265].

Венеційська комісія тісно співпрацює з Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи, діяльність якого регулюється відповідною Хартією [268]. Конгрес тісно співпрацює з Венеційською комісією у сфері

місцевих виборів та моніторингу виконання Європейської хартії місцевого самоврядування. Конгрес посилається на практику Комісії як експертні дослідження, зокрема в питаннях участі виборчих прав осіб, які фактично проживають за кордоном [399], зниження вікового порогу для голосування та наслідки участі молоді на місцевому й регіональному рівні [407] тощо. Здійснюючи моніторинг процесу місцевих виборів в Албанії [408], Молдові [410], Грузії [409] та Україні [411], Конгрес використовує Кодекс належної практики у виборчих справах Венеційської комісії як критерій для висновку щодо проведення демократичних виборів. Рекомендації Комісії також враховують доповідачі Конгресу під час своїх візитів та у прийнятих актах [406]. У щорічних звітах Конгресу [289–292] йдеться про постійну координацію та співпрацю з Європейською комісією «За демократію через право». Конгрес та Венеційська комісія тісно співпрацювали, наприклад, щодо територіальної реформи в Україні, щодо перегляду глави в Конституції України про місцеве самоврядування. За результатами аналізу під час виборчих процесів на місцевому й регіональному рівні Конгрес прийняв Контрольний список на відповідність міжнародним стандартам та передовій практиці запобігання нецільовому використанню адміністративних ресурсів [391]. Доробок Венеційської комісії з питань виборів став основою для впровадження міжнародних стандартів у державах.

Інші органи РЄ також використовують практику Венеційської комісії. Комісар Ради Європи з прав людини неодноразово наголошував на необхідності дотримання державами рекомендацій Венеційської комісії. У щорічному звіті за 2016 рік Комісар Ради Європи з прав людини вказав, що позиція членів КМРЄ має ґрунтуватись на тому, що співпраця з Венеційською комісією є обов'язковою умовою членства в Раді [293]. В окремих випадках Комісар Ради Європи з прав людини прямо вказує державі звернутись по консультативну допомогу до Венеційської комісії [294].

Особливу увагу Комісар приділив конституційній кризі в Польщі 2015 року, що виникла у зв'язку із змінами до законодавства про Конституційний Трибунал і відповідними призначеннями в цьому органі. У кількох своїх актах Комісар, висловлюючи стурбованість щодо ситуації із захистом прав усіх громадян Польщі внаслідок паралічу Конституційного Трибуналу, закликав польську владу терміново знайти вирішення, дотримуючись відповідного висновку Венеційської комісії [287]. Також, за результатами візиту до Польщі з 9 по 12 лютого 2016 р., Комісар вказав, що після наданого в березні 2016 року Висновку Венеційської комісії, спікер Сейму вирішив призначити групу експертів, яка б вивчила цей Висновок та розробила рекомендації щодо подальшої роботи парламенту [420]. Наведений приклад свідчить про опосередковану форму впливу практики Венеційської комісії та її роль у вирішенні конституційних криз держав. Варто звернути увагу на те, що у справі кризи в Польщі Комісар зауважив, що в рекомендаціях Європейської комісії «За демократію через право» містяться усталені міжнародні принципи [288].

Що ж стосується України, то можна навести також кілька прикладів. У своєму звіті про візит до України з 19 по 26 листопада 2011 р. Комісар зазначив, що він закликає Україну до виконання рекомендацій Венеційської комісії, які є орієнтиром для нашої держави на шляху до створення держави, в якій гарантуватимуться основоположні права і свободи людини [62]. А під час чергового візиту до України в червні-липні 2015 року Комісар Ради Європи з прав людини звернув увагу на те, що загальна організація судової влади в Україні має бути ретельно переглянута відповідно до рекомендацій органів Ради Європи, зокрема Венеційської комісії [421].

Значущим є те, що питання ролі РЄ (як і діяльності Європейської комісії «За демократію через право») набуло публічного міжнародного значення після революційних подій 2014 року в Україні. Тоді Революція гідності стала

сходиною для переформатування системи і українці вибороли шанс встановити конституційну державу. У цьому контексті Комісар з прав людини висловив сподівання, що 2014 рік стане роком започаткування в Україні важливих реформ за сприяння Ради Європи, і відзначив, що основна роль у здійсненні конституційної реформи покладається на Венеційську комісію Ради Європи [286].

Крім того, Комісар Ради Європи з прав людини бере участь у справах, які перебувають на розгляді Європейського суду з прав людини, як третя сторона. Використання його звітів та висновків у такому разі є прикладом правореалізуючої експертної діяльності Комісара. Експертні позиції Венеційської комісії доповнюють аналіз Комісара під час його співпраці з ЄСПЛ. В одному з таких документів у справі Хадіі Ісмаїлової проти Азербайджану, аналізуючи свободу об'єднання, Комісар посилався на раніше прийнятий висновок Венеційської комісії [440].

Венеційська комісія безпосередньо співпрацює з ЄСПЛ, який уже давно став ефективним засобом захисту прав людини та основоположних свобод. Європейський суд з прав людини як орган РЄ, чиї рішення мають обов'язкову юридичну силу, безпосередньо використовує позиції і стандарти, сформульовані в рекомендаціях Венеційської комісії, внаслідок чого акти цього органу правореалізуються. За даними офіційного вебсайту Венеційської комісії, приблизно у 170 своїх рішеннях ЄСПЛ посилається на її дослідження [442]. В одних випадках Суд використовує відповідні напрацювання для підсилення своїх аргументів та оцінки, а в інших – акти Венеційської комісії використовуються як міжнародно-правові документи. Розглянемо докладніше такі ситуації на прикладах рішень ЄСПЛ у справах проти України.

Отож, у справі «Олександр Волков проти України» Євросуд, вирішуючи питання дотримання принципу незалежного та безстороннього суду, звертається до Спільного висновку Венеційської комісії та Директорату з питань

співробітництва Генерального Директорату з прав людини та правових питань Ради Європи щодо Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження» [413]. Практику Венеційської комісії ЄСПЛ використав у справі «Буланов та Купчик проти України» [298]. Зокрема, Суд звертався до відповідних позицій експерта [328] для визначення ролі Верховного Суду України в системі судів загальної юрисдикції. А у справі «Мельниченко проти України» Суд звернувся до практики Венеційської комісії для того, щоб роз'яснити зв'язок між правом голосу, правом бути обраним і місцем проживання чи реєстрації громадян, зокрема, ЄСПЛ посилався на Доповідь щодо виборів, яка була прийнята Венеційською комісією 5–6 липня 2002 р. [211].

При цьому, з огляду на мету нашого наукового дослідження, цінними є приклади застосування практики Європейської комісії «За демократію через право» як міжнародно-правових документів. Так, у справі «Суховерхий проти України» [212] Євросуд застосовує положення Зводу правил належної практики виборів (Code of Good Practice in Electoral Matters) Венеційської комісії як акти міжнародного права. Також для вирішення справи «Веренцов проти України» Євросуд посилається на Висновок Комісії щодо тлумачення Керівних принципів ОБСЄ/БДПЛ щодо свободи мирних зібрань як на міжнародний документ [446].

Венеційська комісія завоювала собі авторитет не тільки в системі органів РЄ, але й серед інших міжнародних організацій. Згідно з положеннями Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною, остання зобов'язується дотримуватись принципів внутрішньої політики, що стосуються сфери посилення стабільності, незалежності та успішності функціонування установ, які забезпечують демократію й верховенство права в державі. У межах цієї сфери однією з вимог ЄС є те, що конституційний процес має відбуватись з урахуванням відповідних рекомендацій Венеційської комісії [260].

Інша європейська інституція, що впливає на вектор розвитку конституціоналізму в Україні, – це Європейський Союз. Основними статутними органами ЄС є Європейський парламент, Європейська комісія. Саме на них покладається формування політики ЄС та законотворчі функції. У такому разі використання практики Венеційської комісії має важливе значення та впливає на політику ЄС щодо нашої держави. Преамбула Конституції України після внесених змін 7 лютого 2019 р. містить положення щодо незворотного європейського та євроатлантичного курсу України [79]. Тому варто дослідити врахування Європейським Союзом практики Європейської комісії «За демократію через право».

Європейський парламент неодноразово підкреслював роль Венеційської комісії у формуванні цінностей Європи, які є спільними для всіх держав-членів. Стаття 7 Договору про Європейський Союз передбачає механізми забезпечення цінностей ЄС на основі рішення Ради за участі Комісії й Парламенту. Європейський парламент, вирішуючи питання критеріїв явної загрози серйозного порушення цінностей Європейського Союзу державою-членом, стверджує, що рішення ЄСПЛ, а також доповіді Венеційської комісії Ради Європи та Уповноваженого з прав людини ООН можуть підтвердити факт існування явної загрози серйозного порушення цінностей ЄС [297].

У низці резолюцій Європейський парламент вказує на необхідність Україні співпрацювати з Венеційською комісією [423; 424; 426], вважаючи, що «співпраця з Європейською комісією “За демократії через право” має вирішальне значення для забезпечення того, щоб пакети законодавчих реформ, які зараз розробляються, повністю відповідали європейським стандартам та цінностям» [425].

Інша інституція в рамках ЄС, яка спільно з Парламентом ЄС наділена повноваженнями законотворчого органу, – це Рада ЄС. Висновок Венеційської комісії про визнання «референдуму» на території Автономної Республіки Крим

у 2014 році таким, що не відповідає конституційним принципам [343], став основою для аналогічного рішення Ради ЄС [402].

У рамках Європейського співтовариства є ще одна інституція, яка «оживляє» практику Венеційської комісії, – Європейська комісія. Резолюції цього органу особливо цінні для країн Східного партнерства, оскільки вона займається відносинами з країнами, котрі є кандидатами на вступ до ЄС або асоційованими членами з Євросоюзом. Врахування рекомендацій Венеційської комісії ретельно оцінюється у звітах Європейської комісії щодо країн Східного партнерства, а також в інших відповідних документах. На прикладі України у Звітах про впровадження політики добросусідства ЄС в Україні можна віднайти посилення щодо врахування чи неврахування окремих рекомендацій. У звіті за 2014 рік Європейська комісія наголосила на тому, що процес зміни Конституції повинен відбуватись із залученням громадянського суспільства відповідно до рекомендацій Венеційської комісії, а також Україні слід вжити додаткових кроків щодо судової реформи відповідно до європейських стандартів та у тісній консультації з Радою Європи / Венеційською комісією [433, р. 3, 4]. Рекомендації Венеційської комісії стали якісним інструментом визначення стану розвитку конституціоналізму в Україні. Європейська комісія ЄС у своїх звітах щодо імплементації Угоди про асоціацію посилається на акти Венеційської комісії для оцінки проведення виборчої реформи [434, р. 5], оновлення судової влади у 2019-му [435, р. 9; 395] тощо. Підтвердженням впливу практики Венеційської комісії є приклад Сербії. У щорічних звітах про прогрес щодо Сербії Європейська комісія свої оцінки частково ґрунтує на роботі Венеційської комісії, на яку вона окремо посилається. Надання Сербії офіційного статусу кандидата в ЄС у березні 2012 року, безсумнівно, сприяла її співпраці з Венеційською комісією [447].

Окремо варто звернути увагу на наслідки впливу практики Комісії на розвиток конституціоналізму в Україні. Венеційська комісія була

безпосереднім учасником процесу отримання Україною членства в Раді Європи, оскільки внаслідок її позитивних рекомендацій Моніторинговий комітет Парламентської асамблеї Ради Європи прийняв рішення про вступ України до Ради Європи. Сьогодні ж Комісія бере участь в євроінтеграційних процесах України та процесі наближення до членства в Європейському Союзі. Загалом практика Венеційської комісії безпосередньо впливає на розвиток конституційного правління в Україні, що дозволяє виявити напрями розвитку конституціоналізму в Україні у світлі її рекомендацій.

З огляду на проведений аналіз можна зробити висновок, що практика Венеційської комісії впливає на функціонування та розвиток конституціоналізму в різних державах не лише безпосередньо, застосовуючись національними органами, але й опосередковано через застосування та посилення на неї статутними органами Ради Європи і Європейського Союзу. Ці два елементи становлять механізм впливу Європейської комісії «За демократію через право».

Практика Венеційської комісії в разі її застосування статутними органами міжнародних організацій, які, власне, і творять загальнообов'язкові норми міжнародного права, стає обов'язковою для врахування відповідною державою. Зрозуміло, що, зважаючи на міжнародно-правовий статус Комісії, не варто підкреслювати право держави виконувати чи не виконувати рекомендації цього органу. Однак обґрунтованим є те, що ігнорування рекомендацій Венеційської комісії може призвести до настання міжнародно-правової відповідальності.

Вплив практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні виражається і в прямій, і в опосередкованій формі. При цьому Україна як незалежна та суверенна держава залишає за собою право вирішувати питання конституційного характеру самостійно, що відповідає теорії державного суверенітету України. Проте послідовним і логічним є те, що, враховуючи свої національні особливості, Україна повинна виконувати рекомендації європейських експертів в умовах сучасної євроінтеграції. Участь такого органу,

як Венеційська комісія, позитивно відображається на діяльності демократичних інституцій в Україні.

Як видається, практику Венеційської комісії суди використовують у тому разі, якщо нема відповідного правового регулювання чинним законодавством, а також задля додаткових доктринальних аргументів із застосуванням загальноновизнаних міжнародних принципів. Незважаючи на авторитетність цього органу, не можна стверджувати, що її рекомендації виступають джерелом права в Україні. Проте їхнє застосування національними інституціями формалізує практику Венеційської комісії в джерелах національного права й доказує прямий її вплив на правову систему України. Здійснений аналіз дає підстави для висновку, що усталені правові положення, викладені у висновках Європейської комісії «За демократію через право», мають нормативний характер й опосередковано стають обов'язковими до застосування іншими органами державної влади України.

2.2. Напрями конституційних перетворень за рекомендаціями Європейської комісії «За демократію через право»

Вплив рекомендацій Венеційської комісії визнається ефективним лише в тому разі, якщо принцип, який сформульований у висновку, закріплений у нормі національного права та застосовується в суспільному правовідношенні. Важливо зрозуміти, що на цьому етапі дослідження йдеться не про конкретні процедури чи колізії у праві, за наявності яких органи влади звертаються до міжнародної практики. А ключовим завданням є виявити й систематизувати рекомендації, що стосуються недоліків цілої системи. Власне, зміна таких положень стане правовою основою для реалізації принципів європейського конституціоналізму та розвитку українського як такого.

Реалізація принципів і поширення доктрини європейського

конституціоналізму є фактично метою діяльності Венеційської комісії. Співпрацюючи з Україною, вплив сам собою не є ціллю Венеційської комісії. Остання ж, просуваючи європейські принципи конституціоналізму, на перший план ставить все-таки право й реформування відповідних національних правових систем. Саме усунення системних помилок є ключовим завданням держави, а цінність цього дослідження полягає у виокремленні пілотних¹¹ рекомендацій і заходів, які держава має вжити для усунення системних проблем.

Україна на шляху розвитку конституціоналізму стикається щоразу з тими самими викликами, це, зокрема, *розбалансований механізм державної влади, неналежне врядування, неефективна судова влада, порушення функціонування органу конституційної юстиції. Сукупність усіх недоліків прогнозує політичні та інституційні конфлікти*. Як видається, саме надмірний вплив політичних сил у проведенні реформ є перешкодою для конституційного розвитку нашої держави. Підтвердженням цієї тези є те, що проведення усіх конституційних реформ супроводжувалось переслідуванням політичного інтересу окремих груп. Наприклад, 2004 року вектор реформи був спрямований до посилення ролі парламенту, а у 2010-му (після зміни політичної влади) зміни до Конституції України стосувались більшої концентрації президентської влади. Аналогічна теза сформульована у практиці Венеційської комісії: «Конституційна реформа не повинна бути заручником короткострокових політичних розрахунків»¹². А конкретні варіанти досягнення результатів (побудова конституційної держави) пошукаємо, власне, у практиці Венеційської комісії.

Використовуючи метод систематизації, спробуємо поділити усі висновки Венеційської комісії для України за такими напрямками (ті, що стосуються

¹¹ Термін «пілотний» вживається як синонім до слова «типовий», такий, у якому зазначається природа системної проблеми, що призводить до постійних порушень міжнародного права та є перешкодою для побудови конституціоналізму в Україні.

¹² П. 8 Висновку CDL-AD (2005)015-е [312].

основоположних прав і свобод людини, конституційної реформи, форм прямого народовладдя, функціонування органів державної влади). При цьому окремі рекомендації, які даються у формі консультативних висновків, можуть належати до кількох напрямів одночасно. У такій ситуації основним напрямом вважатиметься той, у межах якого рекомендація вирішує ключове завдання. Зокрема, у Висновку щодо проекту закону про свободу мирних зібрань [316] Венеційська комісія, рекомендуючи прийняти відповідне регулювання процедури мирних зібрань, щоб забезпечити дотримання принципу правової визначеності як елементу верховенства права, вирішує водночас і ключове завдання, яке полягає в реалізації й дотриманні свободи мирних зібрань. Тож аналізований висновок належить до тих, які стосуються основоположних прав і свобод людини.

2.2.1. Основоположні права і свободи людини

У цьому напрямі (основоположні права і свободи людини) панує принцип прав і свобод людини, що перегукується з принципом українського конституціоналізму. І перші рекомендації Венеційської комісії стосувались положень Конституції України щодо смертної кари, державної політики в галузі прав людини [304; 377].

В Україні нагляд за додержанням прав і свобод людини та громадянина здійснює Уповноважений з прав людини, відтак він інформує про результати у своїй щорічній доповіді. І хоча цій тематиці Венеційська комісія присвятила чимало уваги, стан реалізації прав і свобод потребує поліпшення. Як приклад можна навести ситуацію з постійними спробами влади врегулювати порядок реалізації права на свободу мирних зібрань, передбаченого ст. 39 Конституції України. Останній висновок¹³, присвячений цій проблемі, прийнятий 2016 року

¹³ За кількістю це уже п'ятий висновок. До цього Венеційська комісія давала рекомендації у 2006, 2009, 2010 та 2011 роках.

Венеційською комісією спільно з експертами ОБСЄ. Предметом дослідження стали два законопроекти про гарантії свободи мирних зібрань № 3587 та альтернативний № 3587-1 [178; 179]. У своїх аргументах Венеційська комісія відзначає факт прогалин у законодавстві, що стосується свободи зібрань, використовує при цьому свої попередні дослідження та рішення ЄСПЛ у справі «Шмушкович проти України» від 14.11.2013 та у справі «Веренцов проти України» від 11.04.2013.

Проте, незважаючи на розгорнуті й конкретні рекомендації, законопроекти так і не пройшли першого читання і були зняті з розгляду парламентом наступного скликання. Спробу законодавчого врегулювання свободи мирних зібрань було здійснено і 2019 року. Група народних депутатів зареєструвала проєкт Закону про гарантії свободи мирних зібрань № 1200 від 29.08.2019, у пояснювальній записці якого зазначається, що «метою законопроекту є створення умов для вільної реалізації свободи мирних зібрань в Україні... у відповідності до вимог Керівних принципів щодо свободи мирних зібрань БДПЛ ОБСЄ і Венеційської комісії Ради Європи» [177]. Однак, відповідно до офіційної інформації, проєкт було відкликано та знято з розгляду. Питання законодавчих норм щодо регулювання права на свободу зібрань, і це потрібно вирішувати комплексно за участі влади та громадськості. Окрім цього, законодавчого врегулювання потребують й інші конституційні права, як-от реалізація права на місцевий референдум. Відповідний законопроект [182] перебуває на розгляді Венеційської комісії.

Окрім вищезазначених питань, Венеційська комісія також надала рекомендації щодо законодавства про національні меншини [308; 310], державної етнічної політики [301; 309], статусу корінних народів України [311]. Значну увагу приділяла мовному питанню в Україні [336; 340; 362; 367]. З-поміж інших висновків Комісії в цьому напрямі варто згадати експертні дослідження щодо закону про очищення влади [347], закону про засудження

комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки [356], законопроекту про питання доброчесності політичного діяча [355]. Щодо останнього питання, то відповідний проєкт Закону України «Про правила доброчесності політичного діяча», підготовлений Урядом, було відкликано з парламенту 14 квітня 2016 р., у світлі зміни складу Кабінету Міністрів України [152], і більше його не вносили на розгляд Верховної Ради України [187].

Як бачимо, окремі питання, які досліджувала Комісія, були чинними законами, зміни до яких не вносились (як-от Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [151]). Окрім того, низка досліджуваних Комісією проєктів законодавчих ініціатив (наприклад, регулювання права на мирні зібрання, доброчесності політичного діяча) були відкликані та зняті з розгляду парламенту. Тож постає питання, а чи був вплив практики Венеційської комісії, чи її висновки є не більш ніж експертними порадами. Розглянемо один із прикладів – регулювання державної мовної політики.

5 вересня 2017 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про освіту», який набув чинності 28 вересня 2017 р. Цей закон був предметом розгляду Європейської комісії «За демократію через право». 8–9 грудня 2017 р. Комісія надала свої рекомендації стосовно положень Закону України «Про освіту», зокрема в частині регулювання використання державної мови та мови національних меншин в освіті. Варто зазначити, що з боку Венеційської комісії аналізований закон зазнав багато критики та занепокоєння. Комісія підкреслила, що «є законною та вартою високої оцінки мета держави сприяти зміцненню державної мови та володінню нею усіма громадянами України. Вжиття необхідних заходів для вивчення мови усіма громадянами є способом до подолання наявної нерівності та сприятиме ефективнішій інтеграції

національних меншин у суспільстві» (§ 118 Висновку) [362]. Попри це, у підсумку було висловлено низку рекомендацій, однією з конкретних вимог було внести зміни до відповідних перехідних положень Закону «Про освіту», щоб забезпечити більше часу для поступової реалізації реформи (§ 126 Висновку).

Саме ця рекомендація була використана Верховною Радою України під час підготовки проекту Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (№ 5670-д від 09.06.2017) [180], який також був об'єктом моніторингу Венеційської комісії. Також у Пояснювальній записці до проекту Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (№ 5670-д від 09.06.2017) задля обґрунтування необхідності прийняття законопроекту суб'єкти законодавчої ініціативи посилаються та використовують практику Венеційської комісії.

Вказаний проект був прийнятий 25 квітня 2019 р. та вніс зміни до перехідних положень Закону України «Про освіту», передбачивши, що *«особи, які належать до корінних народів, національних меншин України і розпочали здобуття загальної середньої освіти до 1 вересня 2018 року мовою відповідного корінного народу чи відповідної національної меншини України, до 1 вересня 2020 року продовжують здобувати таку освіту відповідно до правил, які існували до набрання чинності цим Законом, з поступовим збільшенням кількості навчальних предметів, що вивчаються українською мовою. А особи, які належать до національних меншин України, мови яких є офіційними мовами Європейського Союзу, і розпочали здобуття загальної середньої освіти до 1 вересня 2018 року мовою відповідної національної меншини, до 1 вересня 2023 року продовжують здобувати таку освіту відповідно до правил, які існували до набрання чинності цим Законом, з поступовим збільшенням кількості навчальних предметів, що вивчаються українською мовою»* [157]. Згодом Конституційний Суд України підтвердив відповідність Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII від 25.04.2019 Конституції України та

наголосив, що *«юридичний статус української мови як державної є водночас засадничою конституційною цінністю, питомою ознакою й ключовим чинником єдності (соборності) Української держави та невіддільною частиною її конституційної ідентичності»* [222].

Венеційська комісія приділяє увагу не тільки матеріальним правам і свободам людини, а й процесуальним, які часто виступають гарантіями перших. У 2018 р. Комісія надала своє *amicus curiae* [363] щодо доцільності впровадження в національне законодавство апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції про тримання особи під вартою. Враховуючи позицію Комісії, Конституційний Суд України визнав неконституційними положення ч. 2 ст. 392 Кримінального процесуального кодексу України щодо унеможливлення окремого апеляційного оскарження ухвали суду про продовження строку тримання під вартою, постановленої під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судового рішення по суті [227].

Власне, аналіз використання Україною окремих положень висновків Венеційської комісії дає змогу зробити висновок про те, що практика Венеційської комісії здійснює вплив на регулювання та стан дотримання основоположних прав і свобод людини. Зрозуміло, що загалом стан національного законодавства щодо прав людини не позбавлений проблем, проте дотримання прав та їх пріоритетність пов'язані також з іншими проблемами в державі.

2.2.2. Конституційна реформа

Аналізуючи формування конституціоналізму в Україні та вплив на цей процес практики Венеційської комісії, окремим напрямом у дослідженнях Комісії є конституційна реформа. Відповідно до Статуту Комісії, конституційна галузь вважається пріоритетною серед інших напрямів діяльності Комісії. Перш ніж проаналізувати участь Комісії в конституційних реформах нашої держави, треба визначити етапи розвитку конституційного процесу в Україні.

У науковій літературі наведено різноманітні періодизації конституційних процесів. До прикладу, А. М. Колодій виділяв три етапи новітнього конституційного процесу. Перший етап охоплює 1989–1995 роки. Саме в цей час формується нормативно-правова модель конституційного ладу держави. Наступний етап – 1995–1996 роки – відображає події з підготовки та прийняття Конституції. І третій етап пов'язаний з новелізацією конституційного поля України, підготовкою та змінами до чинної Конституції. А. М. Колодій іменує його як сучасний етап у межах часових рамок з 1996-го по 2012 рік [74, с. 115–118]. Проте вчені обґрунтовують й інші часові рамки кожного з етапів конституційного процесу. Зокрема, О. М. Нонко вважає, що перший етап закінчився у червні 1996 року, коли Верховна Рада України прийняла Конституцію України. Другий етап, відповідно, розпочався 1996-го і тривав до змін у 2004-му. Сьогодні, на його переконання, триває третій етап конституційної реформи, основним завданням якого є перегляд оновленої Конституції [118, с. 25–26]. В. В. Копейчиков також виділяв три етапи новітнього конституційного процесу: перший етап розпочався з прийняттям Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 р.; другий тривав з 1991-го по 1995-й і завершився конституційним договором; третій етап розпочався із прийняттям нової Конституції і триває донині [80].

Не дискутуючи щодо наведених чи інших періодизацій конституційного процесу в Україні, беручи до уваги участь Венеційської комісії, проаналізуємо ключові конституційні реформи в Україні.

Хоча співпраця Венеційської комісії з Україною розпочалась ще 1992 року, перший Висновок був прийнятий 11 вересня 1995 р. [374]. Він стосувався конституційної ситуації в Україні після підписання Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України».

Венеційська комісія закликала Україну до прийняття нової Конституції, тому що тільки цей акт може встановити законність нормативного порядку в державі. Експерти проаналізували кожний пункт договору, висловили деякі критичні зауваження щодо певних положень і підсумували про роль цього акта.

Надалі об'єктом аналізу Венеційської комісії був проєкт Конституції України [375], а згодом і вже прийнята Конституція України [376]. Положення відповідних Висновків є важливими для визначення напрямів реформування. Передусім Венеційська комісія зазначила, що текст прийнятої Конституції України враховує багато зауважень, зроблених Комісією щодо попередніх редакцій. Також було висловлено багато зауважень щодо розділу II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», які є актуальними й сьогодні. Зрештою, Комісія дійшла висновку, що Конституція України 1996 року запровадила сильну виконавчу владу під керівництвом сильного Президента. Водночас у тексті експерти висловлювали сподівання, що передбачена система стримувань і противаг мала запобігти застосуванню авторитарних рішень. Окрім того, наголошувалось на створенні демократичного місцевого самоврядування та ролі Конституційного Суду України. Отже, із прийняттям Конституції України 1996 року баланс розподілу державної влади був зміщений у бік Президента.

Всеукраїнський референдум 2000 року, а також його імплементація були предметом аналізу Венеційської комісії [379; 380]. І незважаючи на те, що результати цього референдуму так і не були реалізовані, однак, як зазначається в українському експертному середовищі, «починаючи з 2001 року процес конституційної реформи змінив свій вектор і всі проєкти, подані на розгляд парламенту, тою чи іншою мірою було спрямовано на послаблення повноважень Президента України та перехід до парламентсько-президентської форми правління» [272].

А далі впродовж 2001–2004 років намагались змінити Конституцію

України, зважаючи на тогочасні політичні події. Комісія надала Висновок щодо трьох законопроектів [175; 176; 190] про внесення змін до Конституції України. За результатами проведеного аналізу Комісія дійшла висновку, що конституційна реформа в Україні з часу проведення референдуму у 2000-му посилила політичну боротьбу за владу в державі. Критичних зауважень зазнали положення про мандат народного депутата України та запровадження строку повноважень судді. Основним аргументом цієї позиції було те, що така норма може призвести до втрати суддями незалежності, що своєю чергою порушує рівновагу трьох гілок влади. У підсумку перший проект Закону № 3207-1 не був прийнятий, тому що не набрав необхідної кількості голосів. Другий проект (реєст. № 4105) було прийнято Верховною Радою України шляхом підняття рук. Третій проект Закону «Про внесення змін до Конституції України» № 4180 від 19.09.2003 був прийнятий у першому читанні 276 голосами народних депутатів на засіданні Верховної Ради України. Законопроект (реєст № 4180) суттєво відрізняється від прийнятого Закону України № 2222, відповідно до якого в Україні передбачалась парламентсько-президентська форма правління.

У зв'язку з подіями 2004 року Моніторинговий комітет ПАРЄ висловив занепокоєння щодо конституційної ситуації в Україні. Як наслідок, ПАРЄ прийняла резолюцію «Про політичну кризу в Україні», в якій було наголошено, що Україна не виконала і не взяла до уваги жодної з рекомендацій у Висновку Венеційської комісії [307]. Особливу увагу акцентовано на способі голосування в парламенті України, оскільки голосування шляхом підняття рук суперечить положенням Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» і не відповідає Конституції України. Беручи до уваги всі зауваження в резолюції, ПАРЄ ухвалює рішення призначити спеціального представника від РЄ в Україні, який здійснюватиме аналіз ситуації в державі та звітуватиме про перебіг подій РЄ. Крім того, ПАРЄ наголошувала на тому, що якщо

конституційну реформу в державі буде проведено у спосіб, який суперечить Конституції України та не відповідає стандартам Європи, то ПАРЄ прийме рішення про зупинення повноважень української делегації в РЄ та скерує запит про виключення України з членства РЄ до КМРЄ у зв'язку з порушенням Статуту РЄ [158].

Отже, конституційна реформа 2004 року призвела до виникнення питання про легітимність влади, яка діяла в період з 2004-го по 2010 рік, і поставила під сумнів легітимність самої Конституції України як Основного закону держави. Саме на цьому етапі питання форми правління загострилось. Еволюцію висновків щодо форми правління в Україні ретельно проаналізував О. М. Манько. У своїй статті вчений, посиляючись на рекомендації Венеційської комісії, дійшов висновку, що будь-яка система правління в державі повинна бути максимально прозорою, і, запроваджуючи певну форму правління, Україні варто дотримуватись балансу гілок влади, тобто принципу розподілу влади [104, с. 518]. Хоча Венеційська комісія не вказує Україні на конкретну форму правління, проте вона з правової точки зору намагається розкрити переваги й недоліки при запровадженні відповідних форм державного правління. Вважаємо, що Україна перебуває на перехідному етапі, тому для неї характерна змішана форма державного правління.

Згодом, 30 вересня 2010 р. Конституційний Суд України прийняв рішення, у якому визнав Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 08.12.2004 № 2222-IV неконституційним, тобто таким, що не відповідає Конституції України у зв'язку з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття [215]. Це рішення відновило дію Конституції України в редакції від 28 червня 1996 р. і повернуло Україну до президентсько-парламентської форми правління. Відновлення редакції 1996 року Конституції України на підставі рішення Конституційного Суду України порушує питання про легітимність функціонування органів державної

влади, які здійснювали свої повноваження на основі конституційних норм, що були визнані неконституційними.

У підсумку проведених досліджень [333] експерти прийняли рішення, що в Україні порушено принципи правової визначеності, і передбачили необхідні кроки, які допоможуть привести конституційний стан у рамки, що відповідатимуть європейським стандартам. Зокрема: забезпечити легітимну процедуру внесення змін до Конституції України; здійснити чіткий розподіл повноважень між органами державної влади та запровадити ефективну систему стримувань і противаг; ввести додаткові механізми і процедури парламентського контролю за діями та ініціативами виконавчої влади; провести судову реформу з урахуванням європейських стандартів; конституційні зміни повинні також сприяти терміновому здійсненню реформи місцевого самоврядування; провести реформу органів прокуратури та кримінально-процесуального законодавства.

Початком нового етапу конституційного процесу, який триває досі, стали зміни конституційного ладу внаслідок Революції гідності. Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» передбачалась парламентсько-президентська форма державного правління за Конституцією в редакції від 08.12.2004 [141]. Аналізуючи ці події та акти парламенту, серед науковців та практиків виникає питання щодо їхньої правової природи. Однак варто погодитись із твердженням С. В. Різника про те, що прийняття українським парламентом в умовах Революції гідності актів про відновлення Конституції України та пов'язаних із цим документів об'єктивно відбувалося за межами писаної процедури, що нітрохи не ставить під сумнів їх конституційність, чинність і належний правовий характер [210, с. 66].

Відтоді ми досягнули чималих успіхів в галузі національних реформ, а головне – нашого європейського майбутнього. Зокрема, реформа органів прокуратури [315], реформа децентралізації [353], судовою реформа [352], дві

останні з яких ми вже аналізували в попередньому підрозділі як приклади прямого впливу практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні. Безумовно, важливим кроком було підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Тож наразі Україна перебуває на шляху її імплементації та виконання. І в цьому аспекті особливу роль відводимо міжнародним органам, які сприяють уніфікації національного законодавства до європейських стандартів. У сфері конституційної реформи ключову роль відіграє саме Венеційська комісія.

Окрім згаданих конституційних змін, у процесі співпраці Венеційської комісії та України було проаналізовано й інші проекти конституційних реформ. Зокрема, 18 березня 2008 р. Моніторинговий комітет ПАРЄ прийняв рішення звернутись до Венеційської комісії з вимогою проаналізувати проект Конституції, над яким працювала група вчених на чолі з Володимиром Шаповалом [324]. На розгляд Комісії було подано ще один проект Конституції, висновок щодо якого прийнято в березні 2009 року [325]. Також Венеційська комісія проаналізувала ще один проект Конституції України [326].

Перебіг конституційних реформ та практика Венеційської комісії дають нам змогу знайти причину того, чому система державного правління, яка наразі існує в Україні, не є збалансованою та функціональною. На цьому неодноразово наголошувала Венеційська комісія, яка вбачала в цьому загрозу демократії та верховенству права. Верховенство права як одна із цінностей РЄ по своїй суті означає наявність механізму стримувань і противаг, який забезпечує ефективне функціонування влади у вигляді трьох гілок. Загальновідомим способом обмеження державної влади є її поділ. Чіткий розподіл влади, а в подальшому й розмежування повноважень між різними органами влади, є основою для побудови й існування функціональної системи в державі.

В одному з висновків Комісії [312] відзначалось, що принципи, які

визначають взаємовідносини між Президентом, Верховною Радою та Урядом, мають бути повністю несуперечливі: Президент не повинен мати «сильний» статус, підриваючи тим самим потрібну згуртованість Кабінету Міністрів (наприклад, право законодавчої ініціативи, право подавати кандидатури міністрів оборони, закордонних справ, відповідальність Кабінету Міністрів перед Президентом). Аналогічну позицію Комісія підтвердила й у § 39 іншого Висновку [361], наголосивши, що питання досі не вирішене й актуальне. На практиці окремі повноваження Президента України дають змогу йому впливати на процес прийняття законів у парламенті (право вето, яке може подолати лише 2/3 голосів народних депутатів України, право невідкладного розгляду ініційованих ним законопроектів тощо). З огляду на це, маючи підтримку в парламенті, ваги між президентом та парламентом більше схиляються на бік першого.

Водночас слід звернути увагу на конкретні пропозиції Венеційської комісії для усунення цієї проблеми. Наприклад, Комісія пропонує внести зміни до ст. 87 Конституції України, які передбачають, що «Верховна Рада України може висловлювати недовіру лише Кабінету Міністрів шляхом обрання наступника прем'єр-міністра більшістю від конституційного складу Верховної Ради України» [312]. Така норма дасть змогу запобігти будь-яким потенційним кризам, спричиненим нездатністю новообраного парламенту сформувати стабільну більшість та домовитися про формування уряду. У такому разі значно послаблюються повноваження Президента, які він використовує задля впливу на Парламент та Уряд.

Окрім розбалансованості, система розподілу державної влади в Україні зумовлює суперечності, оскільки повноваження між гілками влади повторюються. Ідеться про те, що відповідно до п. 1 і п. 3 ст. 106 Конституції України «Президент забезпечує незалежність держави, національну безпеку [...]» і «керує зовнішньополітичною діяльністю держави». З іншого боку, до

завдань Уряду входить «забезпечення державного суверенітету та економічної незалежності України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави [...]» та «вжиття заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки [...]» (п. 1 і п. 7 ст. 116 Конституції України). Тобто ці компетенції збігаються та можуть стати джерелом майбутніх конфліктів між Президентом та Урядом. Венеційська комісія дійшла висновку, що, враховуючи особливості політичної системи в Україні, між Президентом і Прем'єр-міністром є дуже конкурентні відносини.

Суперечливим є положення ст. 113 Конституції України щодо відповідальності Уряду перед Президентом. Венеційська комісія у своїй практиці дійшла висновку, що підзвітне правління є наступною вимогою ефективного правління в державі. Рівень відповідальності уряду залежить від форми правління в конкретній державі. Для кожної держави характерні свої специфічні ознаки парламентської відповідальності урядів. Найжорсткіша санкція, яка забезпечує реалізацію контрольних повноважень парламенту, це право парламенту відправити у відставку підконтрольний йому державний орган або посадову особу.

У цій ситуації Венеційська комісія вбачає лише один вихід – зменшення повноважень Президента та посилення парламентських рис правління в Україні. Тому низка положень, таких як права законодавчої ініціативи, надані і Кабінету Міністрів, і Президенту, або роль Президента в зовнішній та оборонній політиці, можуть призвести до непотрібних політичних конфліктів і в такий спосіб підірвати необхідне зміцнення верховенства права в країні. Наявні положення не дають змоги повністю досягти мети конституційної реформи – створити збалансовану та функціональну систему правління.

У науковій літературі справедливо обґрунтовується теза, що парламентаризм є ключовою засадою і водночас елементом європейської моделі конституціоналізму [10; 20]. Заразом змішана форма правління здатна

унеможливити узурпацію влади та розробити ефективну систему стримувань і противаг. Тому Україні все-таки варто дотримуватись змішаної форми правління, за умови якої обраний Президент співпрацюватиме з підзвітним парламенту незалежним керівником виконавчої влади (Прем'єр-міністром).

При цьому розбалансована система правління не тільки спричинена проблемами з розподілом державної влади, вона потребує впорядкування системи внутрішнього законодавства України. Неточність правого регулювання, розмитість положень та відсутність диференційної системи внутрішнього законодавства призводять до появи простору для політичних маніпуляцій.

Саме стабільна правова система є основою для побудови держави єдиних правил, забезпечення рівності всіх перед законом. У практиці Венеційської комісії щодо України сформульовано один ключовий принцип, який несправедливо залишається поза увагою в науковій та професійній літературі. Принцип сталості і послідовності законодавства є ключовою складовою верховенства права поруч з ясністю, передбачуваністю, послідовністю й узгодженістю закону. Так, принцип сталості законодавства є фундаментом для дотримання інших принципів, як-от: принцип правової певності й захисту легітимних очікувань, як елементів верховенства права. У науці права відзначається, що принципи правової певності і захисту легітимних очікувань, з огляду на їхній безпосередній зв'язок із засадою верховенства права, мають конституційний характер [200]. Сьогодні ключовим завданням сучасних держав є збереження балансу між дотриманням принципу сталості законодавства та його динамічністю.

Цей принцип сформульований Венеційською комісією [359] і знайшов своє практичне застосування в наступних рекомендаціях. Так, Венеційська комісія в Кодексі належної практики у виборчих справах зазначила, що «стабільність виборчого законодавства має вкрай важливе значення для зміцнення авторитетності виборчого процесу, що саме собою суттєво для

зміцнення демократії» [306]. Аналогічна позиція у Висновку на проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» [365].

Венеційська комісія визнає, що брак сталості й послідовності законодавства або дій виконавчої влади може вплинути на спроможність особи планувати свої дії. Приписи права можна змінювати, проте за умов, що суспільство знає про це наперед і бере участь в обговоренні, а також що не буде негативних наслідків для легітимних очікувань [359].

Прикладом наявності в Україні проблем зі стабільністю законодавства є зміни одних і тих самих положень Конституції України щодо форми правління, виборів, судової влади. Слушно в доктрині конституційного права наголошується, що зміни щодо форми та способу правління в державі мають відбуватись із врахуванням думки народу. В іншому випадку має місце узурпація влади. При цьому вчені наголошують, що «привласнення права установчої влади з боку окремих органів держави щодо визначення меж владних повноважень з періодичною зміною форми державного правління (парламентсько-президентської чи президентсько-парламентської) підриває як основи конституційного ладу України, нівелюючи його основоположні принципи – народовладдя, верховенства права, розподілу функцій державної влади, так і сам конституційний лад, який пов'язаний з практичним втіленням цих основоположних принципів і виробленням усталеної традиції конституціоналізму. І хоча в самій Конституції так само, як і в науці конституційного права, немає чітко визначеного поняття конституційного ладу, його зміст безпосередньо стосується форми та способів організації публічної влади, передбачених та закріплених конституцією» [70, с. 351]. Загалом, така ситуація призвела до залежності окремих гілок влади, недовіри до органів державної влади та виникнення питання легітимності Конституції України.

Задля забезпечення принципу сталості Венеційська комісія неодноразово

звертала увагу на те, що найбільш важливі та принципові положення України слід закріпити в Конституції або в акті, що має вищий статус, аніж звичайний закон [306]. У доктрині такі види актів позначають терміном «органічні закони», під яким розуміють закони, якими регулюються владні відносини між суспільством і державою. Це закони, які встановлюють механізм народовладдя, юридичну залежність формування державних органів та органів місцевого самоврядування від народу, визначають правові форми і механізм реалізації юридичної відповідальності держави перед людиною і суспільством [100, с. 228]. Необхідність у їхньому існуванні та у правових нормах для впорядкування системи конституційного законодавства давно уже доведено в доктрині права [66; 275; 282].

До органічних законів Венеційська комісія зараховує норми, які регламентують діяльність основних органів державної влади. Наприклад, регламент Верховної Ради України, який є не тільки набором правил або технічним описом повноважень парламенту. Регламент Верховної Ради України має символічне значення, є вираженням автономії та незалежності законодавчого органу як представницького й законодавчого інституту. Так, Комісія відзначає, що «деякі правила внутрішньої організації Верховної Ради України є частиною тексту самої Конституції України» [361].

Однак завдання, як видається, є більш глобальним та полягає в необхідності впорядкувати систему внутрішнього законодавства України шляхом визначення способу закріплення інституту юридичної сили та ієрархії нормативно-правових актів. Спроби впорядкувати нормотворчу діяльність держави були [181; 184; 185], також сьогодні на розгляді Верховної Ради України перебуває проєкт Закону про правотворчу діяльність № 5707 від 25.06.2021 [188].

Окремої уваги потребує й конституційна реформа щодо децентралізації, значення якої влучно підкреслює О. В. Марцеляк: «...територіальний устрій має

слугувати основою територіально-політичної організації країни, виступати необхідною передумовою для здійснення державної регіональної політики, проведення економічних і управлінських реформ з метою збалансування розвитку та підвищення життєвого рівня населення різних регіонів країни. Тому питання реформи територіального устрою вкрай важливе і події в Донецькій і Луганській областях яскраве свідчення цього. Необхідно впровадити в Україні і закріпити це на рівні Основного Закону ефективну модель територіального устрою, реорганізувавши існуючі адміністративно-територіальні одиниці і впровадивши регіоналізацію держави за прикладом розвинутих демократичних країн» [106, с. 49–50].

Реформа децентралізації була розпочата з прийняттям Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні 2014 року [171]. Наступного року активним учасником роботи над реформою стала Венеційська комісія.

На звернення Голови Верховної Ради України 19 червня 2015 р. Венеційська комісія 24 червня 2015 р. прийняла Попередній висновок щодо змін до Конституції України в частині децентралізації влади [346], який був прийнятий на пленарному засіданні Комісії від 23–24 жовтня 2015 р. [353]. Загалом, висновки Венеційської комісії щодо цього тексту були позитивні.

Надалі проєкт Закону «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» [174] був скерований до Конституційного Суду України [270]. Незважаючи на те, що Конституційний Суд України визнав цей законопроект таким, що відповідає вимогам ст. 157 і ст. 158 Конституції України [31], парламент таки не прийняв його.

І хоча завершення реформи децентралізації відіграє вагомий роль в територіальній організації державної влади, важливим для дослідження є прийняття Венеційською комісією чи не вперше (ще було щодо реформи судової влади в Україні) Меморандуму про відповідність проєкту Закону

України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)», включеного Верховною Радою України до порядку денного сесії та надісланого до Конституційного Суду України, Попередньому висновку Венеційської комісії (CDL-AD (2015)028) [354]. У цьому Меморандумі проаналізовано, чи відповідає і наскільки текст, скерований 16 липня 2015 р. до Конституційного Суду України, рекомендаціям, прийнятим Венеційською комісією 24 червня 2015 р. Комісія докладно проаналізувала текст законопроекту та відзначила, що основні рекомендації були дотримані, а також більшість інших рекомендацій, за незначними винятками (§ 30 Висновку).

Оскільки наше дослідження не присвячене децентралізації влади, то не будемо ґрунтовно аналізувати ці законодавчі ініціативи та сьогоденні дії влади завершити реформу децентралізації []¹⁴. Утім, як наголошується в доктрині конституційного права, «призупинення розпочатої в Україні конституційної реформи у сфері децентралізації влади сповільнює процес муніципальної реформи, призводить до дисбалансу у реформуванні органів місцевого самоврядування, уповільнює процес об'єднання громад, та й загалом ставить питання щодо подальшої її успішності» [105, с. 26].

Втім, не варто стверджувати, що успішність держави безпосередньо залежить від реформи децентралізації, обраної форми правління чи лише від впорядкування системи конституційного законодавства. Зрештою, жодну із цих складових не слід розглядати відокремлено від інших частин, як-от виборча система, партійна система, судова реформа тощо. Усі ці питання також неодноразово були предметом експертного дослідження Венеційської комісії.

Наступним виділеним напрямом конституційних перетворень, за рекомендаціями Комісії, є принцип прямого народовладдя та його реалізація в

¹⁴ Ідеться про ініційований Президентом України проєкт Закону «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» (реєст. № 2598 від 13.12.2019), який був відкликаний 17 січня 2020 р., та інформацію в інтернет-джерелах щодо підготовки нового тексту змін до Конституції щодо децентралізації.

Україні. У цьому контексті доречно зауважує В. Б. Ковальчук, що права людини покликані гарантувати кожному рівні шанси в досягненні особистих життєвих намірів та забезпечувати надійний правовий захист. Без можливості реалізації основоположних прав людини, в основі яких лежить людська гідність та свобода, народне волевиявлення може перетворитися на свавілля мас [71].

2.2.3. Форми прямого народовладдя

Питання виборів, референдуму, політичних партій не сходять з порядку денного Венеційської комісії щодо України. Так, вибори парламенту та відповідне законодавство були предметом досліджень Венеційської комісії 14 разів [360], питання референдуму – 4 рази. Окрім того, Венеційська комісія прийняла рекомендації щодо законодавства про політичні партії [305; 371], Державний реєстр виборців [313; 322] та вдосконалення процедури встановлення неможливості проведення загальнодержавних та місцевих виборів, всеукраїнського і місцевого референдумів на окремих територіях та виборчих дільницях [373].

Наукове середовище підтримує позицію, що Україна зробила значні кроки для імплементації європейських стандартів демократичних виборів шляхом впровадження відповідних норм у внутрішньодержавне виборче законодавство [392]. Варто відзначити, що в цьому напрямі зроблено чимало і з боку Венеційської комісії для України, і з боку України задля використання практики Венеційської комісії як «м'якого права» (soft law).

Україна використала ключову рекомендацію Венеційської комісії та прийняла кодифікований акт, що регулює відносини виборів в Україні, – Виборчий кодекс України [25]. Він став першим кодифікованим актом у галузі виборчого права та запровадив нову виборчу систему. У 2020 р. після реформи децентралізації було проведено за новими правилами вибори до місцевих рад усіх рівнів. Із прийняттям цього акта виборчі питання щодо України не

перебували на порядку денному Венеційської комісії. Як видається, ця система наразі перебуває на стадії апробації.

Досліджуючи вплив правових позицій Європейського суду з прав людини на право на вільні вибори, на формування демократичної виборчої системи, О. В. Марцеляк, з твердженнями якого ми погоджуємось, резюмує, що виборче законодавство України зараз на стадії становлення, оскільки перебуває в постійній динаміці та зміні. А процес його удосконалення ще не завершено. Тому вчений пропонує певні кроки в цьому напрямі. По-перше, потрібно уважно стежити за розвитком судової практики Європейського суду з прав людини. По-друге, доцільно проводити наукові розробки щодо вдосконалення виборчого законодавства України для встановлення такої виборчої системи, яка б найкраще гарантувала вільне волевиявлення народу. По-третє, потрібно провести комплексний аналіз стану судової влади в Україні у справах про захист виборчих прав громадян, що сприятиме підвищенню якості захисту цих прав у суді [392].

Окрім питання виборів, Комісія аналізувала також законодавство щодо всеукраїнського референдуму. У 2000 р. Венеційська комісія проаналізувала Всеукраїнський референдум в Україні [379]. У 2013 р. було проаналізовано [341] Закон України «Про всеукраїнський референдум» [147], який Конституційним Судом України визнано неконституційним у 2016 р. Знаково, що, мотивуючи свою позицію, Конституційний Суд України посилається на Висновок Венеційської комісії від 13 червня 2013 р. та цитує його: «уможливлення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою щодо нової конституції або щодо внесення конституційних змін (як зазначено в Законі про референдум, що розглядається, зокрема в його статтях 15 і 16) дозволить обійти вимогу щодо голосування кваліфікованою більшістю у Верховній Раді. На глибоке переконання Венеційської комісії, це було би “згубним для конституційної стабільності та легітимності в Україні” (пункти 16,

28 Висновку Венеційської Комісії від 17 червня 2013 року № 705/2012 щодо Закону України «Про всеукраїнський референдум»)» [230].

Розроблення законопроекту щодо врегулювання інституту всеукраїнського референдуму відбувалось уже із залученням експертів на етапі попередньої експертизи. Цього разу аналізували положення проекту Закону України «Про народовладдя через всеукраїнський референдум» [183]. У Терміновому висновку, який прийнятий Венеційською комісією 2020 року, відзначається, що «Робочою групою було докладено значних зусиль для узгодження нового закону про всеукраїнський референдум із Виборчим кодексом України, ухваленим у грудні 2019 року, який дозволяє інтегрувати, поміж іншими гарантіями, такі важливі вимоги, як високий рівень прозорості та відкритості різних процедур організації і проведення всеукраїнських референдумів. Проект успішно запозичує з нового Кодексу, поміж іншим, положення про складання, коригування та використання списків виборців; фінансування проведення кампанії; процедуру голосування; підрахунок голосів і визначення результатів виборів. Ця спроба узгодити різні законодавчі акти відповідає давній рекомендації Венеційської комісії та БДПЛ і варта схвалення» (§ 24 Висновку) [369].

До рекомендацій Венеційської комісії, які були враховані, можна зарахувати положення чинного Закону «Про всеукраїнський референдум в Україні» щодо формулювання питання, що є предметом всеукраїнського референдуму, інформаційного забезпечення всеукраїнського референдуму (проведення теледебатів між учасниками процесу всеукраїнського референдуму, вимоги до тексту інформаційного плаката тощо). Також враховано рекомендації стосовно ініціативної групи, зокрема збільшено термін збору підписів задля ініціювання щодо проведення всеукраїнського референдуму, передбачено можливість виправлення технічних помилок і неточностей у поданих документах.

І незважаючи на низку прогресивних положень і залучення Комісії до підготовки тексту законопроекту, не всі рекомендації були використані. Тому можна виділити основні напрями удосконалення референдного законодавства. Так, у Висновку від 21 липня 2020 р. Венеційська комісія звертає увагу на фрагментарне регулювання процедури електронного голосування. Незважаючи на те, що відповідно до пп. 1 п. 1 розділу XIII Закону України «Про всеукраїнський референдум» норми, які регулюють організацію та проведення електронного голосування, набувають чинності з дня набрання чинності законом щодо застосування інноваційних технологій з електронного (машинного) голосування [148], Венеційська комісія рекомендувала вилучити ці питання із законопроекту. Причинами такої рекомендації, на думку експертів, є те, що електронне регулювання стосується не тільки референдуму, але й усіх видів виборів в Україні та «у разі введення електронного голосування його потрібно регулювати спеціальним всеосяжним законом, прийнятим інклюзивним чином, який передбачатиме надійну, безпечну й прозору систему електронного голосування, яка буде перевірена та підтверджена ЦВК у прозорих умовах» (§ 82 Висновку) [369].

Окрім цього, поза увагою національних органів залишилась рекомендація, яка стосується ролі та участі Верховної Ради України в підготовці та після прийняття законопроекту, положення якого пропонується винести на всеукраїнський референдум за народною ініціативою. Так, відповідно до абз. 2 ч. 8 ст. 30 чинного Закону України «Про всеукраїнський референдум» текст законопроекту про втрату чинності законом України або окремими його положеннями, що пропонується винести на всеукраїнський референдум за народною ініціативою, не може бути змінений після його затвердження більшістю зареєстрованих учасників зборів щодо проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою.

Отже, Верховну Раду України загалом не залучено ні до опрацювання

проекту закону, що вноситься на референдум за народною ініціативою, ні після прийняття тексту відповідного законопроекту. Затвердження парламентом тексту відповідного законопроекту після прийняття його на всеукраїнському референдумі є питанням дискусійним з позиції принципу установчої влади народу в доктрині конституційного права. Однак проходження в парламенті попереднього аналізу законопроекту, який вноситься на всеукраїнський референдум за народною ініціативою, є важливою стадією задля забезпечення його конституційності й узгодженості із системою законодавства України.

Залучення парламенту для надання експертного висновку щодо законопроекту, винесеного на всеукраїнський референдум, на думку Венеційської комісії, є обов'язковим (§ 6 Висновку) [319]. Венеційська комісія рекомендувала Україні переглянути процедуру референдуму за народною ініціативою для надання парламенту ролі до та після голосування (§ 15В та § 42 Висновку) [369].

Зважаючи на це та задля дотримання вимог законотворчої техніки, варто положення закону доповнити, передбачивши можливість та строки отримання експертного висновку у Верховній Раді України щодо законопроекту, що вноситься на всеукраїнський референдум за народною ініціативою.

Окрім питання всеукраїнського референдуму, наразі на розгляді Венеційської комісії перебуває законопроект щодо реалізації права на місцевий референдум [182]. Тож очікується дослідження регулювання інституту місцевого референдуму. Правовий вакуум щодо процедури голосування з питань місцевого значення утворився в системі національного законодавства з визнанням неконституційним Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» у 2018 р. При цьому регулювання цього інституту задля розвитку місцевої демократії та зміцнення громад є вкрай потрібним.

Забезпечення конституційного права громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно

обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування дає змогу забезпечити функціонування демократичних органів державної влади. Однак ефективна робота державних органів залежить не тільки від порядку його формування, оскільки внутрішня організація роботи, спеціальне регулювання також впливають на виконання ними своїх повноважень задля розвитку конституціоналізму в Україні. З огляду на це, виокремлено четвертий напрям конституційних змін за рекомендаціями Європейської комісії «За демократію через право», прямуючи до європейського конституціоналізму, – функціонування демократичних інституцій.

2.2.4. Функціонування органів державної влади

Венеційська комісія для покращення роботи окремих органів державної влади надала справді багато рекомендацій, а саме: судова влада (зокрема, суддівське самоврядування) – 11 висновків, Конституційний Суд України – 6 висновків, прокуратура – 6 висновків, парламент (зокрема, питання статусу опозиції та внесення змін до Регламенту Верховної Ради України – 7 висновків)¹⁵. Предметом аналізу були також окремі питання щодо функціонування Конституційної Асамблеї [335], адвокатури й адвокатської діяльності в Україні [339], запобігання і протидії політичній корупції [351] тощо. Спробуймо розглянути окремі питання в цьому напрямі, щоб виокремити пілотні рекомендації Венеційської комісії.

В принципі, реформування судової влади є одним з популярних питань в історії взаємин України та Європейської комісії «За демократію через право», оскільки цьому інституту присвячено чи не найбільше рекомендацій серед інших для України (11 прийнятих висновків). Загалом, у практиці Комісії прийнято понад 500 доповідей, висновків та рекомендацій та інших актів щодо судової влади. Підвищена увага Венеційської комісії до судової гілки влади

¹⁵ Дані взято з офіційного вебсайту Європейської комісії «За демократію через право» [442].

зумовлена її роллю в системі стримувань і противаг інших гілок влади. Водночас судова влада виступає беззастережним гарантом невичерпності та дотримання прав і свобод людини й повинна бути ефективним інструментом їх захисту.

Мабуть, важко віднайти конституційну державу, в якій не реалізується принцип незалежності правосуддя. Однак, як видається, формальне закріплення цього принципу не свідчить про його ефективну реалізацію, хоча може виступати його правовою формою. Реалізація принципу незалежної судової влади є передумовою утвердження принципу верховенства права та базових інститутів демократичного суспільства. Саме судова влада покликана забезпечувати справедливість й утверджувати принцип верховенства права в Україні. На противагу цьому довіра суспільства до органів судової влади щоразу знижується, внаслідок чого запит на необхідність її реформування зростає.

Важливим є те, що норми, які регулюють питання здійснення правосуддя, мають відповідати принципам верховенства права й гарантувати незалежність судових органів. Вказані стандарти втілюються в багатьох європейських документах. Серед яких особливе місце займають: Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року (ст. 6) [76], Рекомендація (2010)12 КМРЄ щодо незалежності, ефективності та відповідальності суддів [419] (яка змінює Рекомендацію (94)12 КМРЄ щодо незалежності, ефективності та ролі суддів [439]), Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів (надалі – КРЄС) для КМРЄ про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів [26] та Висновки КРЄС № 3 (2003) [416] і № 10 (2007) [415], Європейська хартія щодо закону «Про статус суддів» [437]. Також можна виокремити стандарти ООН щодо судової влади, наприклад, Основні принципи незалежності судових органів, затверджені Генеральною Асамблеєю ООН 1985 року [441], та Бангалорські принципи поведінки суддів від 2002 року [436].

Поряд із цим Венеційська комісія прийняла низку власних актів, що присвячені окремим стандартам правосуддя. До таких належить Звіт Венеційської комісії щодо призначення суддів [323], Звіт щодо незалежності судової системи. Частина I: незалежність суддів [329], Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» «Європейські стандарти в сфері судочинства – систематичний огляд» [382] тощо. Саме ці акти стають емпіричною базою для зовнішнього незалежного та професійного аудиту українських законопроектів з метою кращого реформування правосуддя.

Судова система України ще з часів становлення її незалежності потребувала капітального реформування. При цьому процес її реформування розпочався лише наприкінці ХХ ст. і триває донині. Так, на момент проголошення незалежності України (1991), прийняття Конституції України (1996) правовідносини у сфері правосуддя регулювались двома основними нормативно-правовими актами: Закон «Про судоустрій України» № 2022-ХІІ від 05.06.1981 [170] (діяв до прийняття нового Закону «Про судоустрій України» № 3018-ІІІ від 07.02.2002) та Закон «Про статус суддів» № 2862-ХІІ від 15.12.1992 [165] (діяв до прийняття Закону «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 07.07.2010). Наразі чинний Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [167], що прийнятий без участі Венеційської комісії.

Реформа правосуддя зумовила потребу залучити міжнародних експертів, зокрема вона перебуває під постійним моніторингом Венеційської комісії, як і загальний стан судочинства [338; 368; 372].

Загалом, незважаючи на низку позитивних змін завдяки судовій реформі, вона потребує детальних наукових розвідок у світлі рекомендацій Венеційської комісії. У своєму Висновку Європейська комісія «За демократію через право» наголошує, що всі органи, які наділені відповідними повноваженнями суддівського врядування, повинні бути створені та функціонувати відповідно до чинних міжнародних стандартів для судових рад (§ 17 Висновку) [365]. У

Доповіді Венеційської комісії щодо призначення суддів вказується, що «всі рішення стосовно професійної кар'єри суддів повинні мати в основі об'єктивні критерії; як обрання, так і кар'єра суддів повинні базуватись на заслугах, з урахуванням їхньої кваліфікації, чеснот, здібностей та результатів їхньої праці. Орган, який є уповноваженим приймати рішення щодо обрання та кар'єри суддів, повинен бути незалежним від уряду та адміністративних органів. Для гарантії незалежності цього органу мають бути запроваджені такі положення, як, наприклад, нагляд за тим, щоб його члени призначались судовою владою і щоб орган самостійно приймав рішення про власні правила, процедури...» [318].

Окрему увагу Венеційська комісія приділила конституційному правосуддю. У частині здійснення конституційного правосуддя основним є те, що Комісія вбачає невідповідність конституційних положень європейським стандартам, за якими зараз формується ключовий орган охорони Конституції України – Конституційний Суд України. Так, Венеційська комісія у своїх рекомендаціях пропонує передбачати норму, за якою «рішення про обрання судді Конституційного Суду України має прийматись кваліфікованою більшістю від конституційного складу парламенту. Таке положення зобов'язало б більшість і меншість у парламенті досягти згоди щодо відбору конституційних суддів і забезпечило б більш збалансований склад Суду» [357]. Відповідно до ч. 10 ст. 208 Закону України «Про регламент Верховної Ради України» Верховна Рада України призначає суддів Конституційного Суду України відкритим голосуванням більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради України [163]. І хоча це питання є доволі дискусійним, однак, приймаючи таке регулювання, слід враховувати, з одного боку, мету – досягнення згоди щодо кандидатури судді, а з іншого – забезпечення безперебійної роботи цього органу.

Вплив практики Венеційської комісії задля забезпечення функціонування органу конституційного правосуддя має вирішальне значення для уникнення

конституційних криз в Україні. Так, у жовтні 2005 року діяльність Конституційного Суду України була заблокована, оскільки з 18 суддів у 10 минув термін виконання своїх повноважень, 3 посади були вакантними уже тривалий час. Тож законодавча вимога кворуму у складі 12 суддів унеможлиблювала проведення засідань Конституційного Суду України у складі всього 5 суддів. Згодом події розвивались так, що Президент України та з'їзд суддів призначили суддів за своїми квотами, однак парламент не зміг забезпечити приведення їх до присяги та не призначив суддів за своєю квотою. Із цього приводу Венеційська комісія прийняла Висновок щодо можливих конституційних та законодавчих удосконалень для забезпечення безперервності функціонування Конституційного Суду України. Так, Комісія запропонувала два шляхи вирішення цієї ситуації: 1) внести зміни до Конституції України та відповідних законів, передбачивши запобіжники на випадок неспроможності одного із суб'єктів виконати свої повноваження шляхом передачі повноважень до іншого конституційного органу; 2) внесення змін до законодавства, передбачивши положення щодо перебування судді на посаді до моменту вступу на посаду його наступника та спрощення складання присяги шляхом надання письмової форми складення присяги або запровадження внутрішнього механізму присяги (тобто складення на засідання Конституційного Суду України [314]. І лише з прийняттям змін до Конституції України щодо правосуддя у 2016 р. [145], нового закону щодо діяльності Конституційного Суду України у 2016-му було виконано рекомендацію щодо складення присяги на засіданні Конституційного Суду України, а не на засіданні Верховної Ради України.

Щодо пропозиції Венеційської комісії передбачити передачу повноважень щодо призначення суддів до іншого конституційного органу в разі неспроможності первинного органу виконувати свої повноваження, то слід зауважити, що визначену процедуру призначення суддів трьома органами Венеційська комісія не підтримує. Із цього приводу С. П. Рабінович,

виокремлюючи соціально-біографічні чинники стратегій суддів Конституційного Суду України, слушно зауважив, що Венеційська комісія в Терміновому висновку щодо реформи Конституційного Суду підкреслила, що наявна процедура призначення суддів не забезпечує найвищого рівня моральної та професійної кваліфікації кандидатів [202, с. 249]. Також В. Б. Ковальчук вважає, що у призначенні суддів Конституційного Суду України має бути поєднано два принципи: принцип призначення за морально-професійними рисами та принцип виборності [69, с. 87]. Очевидно, що механізм формування складу Конституційного Суду України потребує удосконалення, оскільки він виступає гарантією забезпечення його легітимності та незалежності.

Окрім цього, завдяки роботі Венеційської комісії вдалось уникнути чергової кризи конституційного правосуддя. Цього разу рекомендації стосувались Рішення Конституційного Суду України у справі щодо скасування відповідальності за порушення вимог законодавства з питань запобігання корупції. Відповідно до положень цього Рішення Конституційний Суд України визнав неконституційними положення, які передбачали відповідальність за декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації, а також умисне неподання суб'єктом декларування декларації [228]. Венеційська комісія в порядку, передбаченому її Статутом, прийняла Терміновий висновок щодо законодавчої ситуації навколо антикорупційних механізмів, у якому було запропоновано шляхи виходу із цієї конституційної ситуації. Зокрема, Комісія наголосила: «Обов'язок подання декларацій усіма державними посадовими особами (зокрема, суддя загальних судів та Конституційного Суду України) повинен бути збережений. Ефективний механізм перевірки таких декларацій повинен передбачати настання відповідальності у разі подання завідомо неправдивих даних у декларації або неподання декларації взагалі для всіх державних службовців, зокрема й судді загальних судів та Конституційного Суду України» (§ 74 Висновку) [370].

Також Венеційська комісія наголосила, що конституційна роль Конституційного Суду має поважатись, а Верховна Рада України має виконати це рішення в межах конституційних принципів держави та чинних міжнародних стандартів, зберігаючи суспільні інтереси, такі як боротьба з корупцією. Конкретні шляхи виходу із цієї ситуації Венеційська комісія вбачала у відновленні ст. 366-1 «Декларування недостовірної інформації» Кримінального кодексу України з дотриманням принципу градації відповідальності в кримінальному законі, у відновленні повноважень Національного агентства із запобігання корупції щодо державних службовців, крім суддів, оскільки на них не впливають аргументи, висловлені Конституційним Судом України. Перша рекомендація була врахована шляхом прийняття відповідного закону, внаслідок чого у Кримінальному кодексі України міститься ст. 366-2 «Декларування недостовірної інформації» та відновлено повноваження Національного агентства із запобігання корупції [144]. Окрім того, Венеційська комісія рекомендувала Україні передбачити додаткові гарантії для суддів для їхнього захисту від можливих зловживань.

Підсумовуючи, варто відзначити, що в цьому випадку практика Венеційської комісії вплинула не тільки на безперешкодне функціонування важливого органу конституційного контролю, але й вдалось запобігти виникненню конституційних конфліктів.

Участь парламенту в розвитку конституціоналізму, беззаперечно, є провідною. Конституціоналісти у своїх дослідженнях неодноразово відзначали роль парламентаризму для побудови демократичної держави та визначають його як ознаку демократичного політичного устрою в державі [126, с. 140]. Ключову роль парламенту відзначає й В. Пацкан: «Нині парламенти функціонують у більшості країн світу. Цей інститут має захищати всі верстви населення й брати участь у забезпеченні прав і свобод людини і громадянина» [129, с. 94]. Варто зауважити, що традиція парламентаризму для України не є

чужою ще з часів її прадержави – Київської Русі. А рівень розвитку інституту парламентаризму в нашій державі є якісним показником демократичності суспільства. З огляду на це, беручи до уваги практику Венеційської комісії, спробуємо виокремити проблеми та конкретні рекомендації щодо поліпшення роботи Верховної Ради України [53].

По-перше, одну з причин неефективного функціонування законодавчої влади Комісія вбачає в надмірній її заполітизованості. До прикладу, відповідно до п. 6 ст. 83 Конституції України у Верховній Раді України має бути утворена «коаліція депутатських фракцій», що представляють депутатську більшість. Така коаліція має бути сформована за «результатами виборів і на основі спільних політичних позицій». Водночас Комісія наголошує, що «союзи між політичними партіями залежать від вільного вибору зацікавлених сторін і триватимуть доти, доки керівним органам партій буде зручно дотримуватися домовленостей. Крім того, коаліційний уряд може надавати непропорційні повноваження малим партіям і, отже, бути непередставницьким» [312].

Одним зі способів зменшення впливу політичних сил є запровадження механізмів щодо зміни правил, згідно з якими народні обранці здійснюють свої повноваження. Компетенцію Верховної Ради України складають закріплені Конституцією України предмети відання та повноваження, необхідні для реалізації функцій Верховної Ради України. Компетенція парламенту захищена нормами Основного закону, проте процедурні питання реалізації наданих повноважень здебільшого втілені в Законі України «Про Регламент Верховної Ради України».

В цілому міжнародні експерти пропонують Україні спростити регулювання норм внутрішньої організації роботи парламенту, однак, з огляду на загальні рекомендації, вказують на необхідність забезпечення стабільності цього акту. Задля цього Європейська комісія «За демократію через право» звертала увагу на те, що «конституціоналізм сам по собі служить для захисту

політичної опозиції, встановлюючи процедури, які більшість не може легко змінити»¹⁶. Венеційська комісія вважає, що парламентський регламент бажано врегулювати так, щоб простою більшістю було важко відкинути законні інтереси груп політичних меншин. Як приклад міжнародні експерти наводять держави, в яких зміни до регламенту приймаються кваліфікованою більшістю голосів, зокрема Австрія та Швеція. Тому видається правильною позиція, що для забезпечення процедурної автономії парламенту зміни до регламенту мають прийматись простою більшістю голосів. Водночас низка окремих положень регламенту, які стосуються статусу парламентської опозиції та права меншості в парламенті, процедури прийняття законів, можуть мати ускладнений порядок внесення змін. Звичайно, це питання потребує глибшої наукової розробки. Однак така норма може бути ефективним запобіжником маніпуляцій з боку парламентської більшості та убезпечити владу від зловживань.

У рекомендаціях Комісії визначається, що «українські органи влади повинні враховувати диференційовану систему регулювання. Деякі питання, що стосуються права в парламенті зовнішніх суб'єктів, повинні регулюватись законом, проте внутрішню процедуру роботи Верховної Ради України має врегулювати внутрішній акт Верховної Ради України (постанова)» [361]. Таке регулювання не лише забезпечить гнучкість та ефективність регулювання організації діяльності парламенту, забезпечить виключно його право вирішувати правила внутрішньої діяльності та організації, але й зменшить вплив інших суб'єктів права законодавчої ініціативи.

Запровадження такого підходу забезпечить стабільність парламенту, а також свідчитиме про його легітимність, оскільки дотримання норм регламенту відповідає принципу законності, а порушення або недотримання парламентських процедур підриває довіру суспільства до нього. Наприклад, порушення представниками процедури прийняття закону є підставою для

¹⁶ П. 49 Висновку CDL-AD (2010)025-е [330].

визнання його неконституційним. В історії українського парламентаризму таких випадків було чимало, зокрема визнання неконституційним Закону України «Про основи державної мовної політики» від 03.07.2012 [229]; порушення процедури прийняття стало однією з причин визнання неконституційним Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 06.11.2012 [230]. При цьому варто зауважити, що в останньому своєму рішенні Конституційний Суд України звернув увагу, що порушення є підставою визнання акта неконституційним лише за умови системного, грубого порушення конституційної процедури, а також наявності істотного впливу на остаточний результат ухвалення акта.

Наріжним каменем ефективної роботи парламенту є також парламентарна незалежність, яка передбачає кілька аспектів: це незалежність від інших гілок влади відповідно до теорії розподілу влади, водночас гарантії діяльності парламентарів. Незалежність має пряму кореляцію з принципом розподілу влади, який є одним із принципів європейського конституціоналізму. У своїй суті принцип розподілу влади означає наявність механізму стримувань і противаг, який забезпечує ефективне функціонування влади у вигляді трьох гілок.

Характеризуючи незалежність парламенту як вимогу побудови парламентаризму, варто наголосити й на взаємодії трьох гілок влади. Так, за традицією, парламент вважають першим серед рівних державних інститутів [233, с. 4]. Однак про першість парламенту можна вести мову лише з огляду на основну роль у системі органів державної влади в законодавчій сфері та виняткову компетенцію – втілювати волю народу шляхом прийняття законів. Натомість саме збереження балансу між гілками влади, а не конкуренція чи пріоритетність однієї з гілок влади, є запорукою успішного розвитку держави.

Щодо другого аспекту незалежності парламентаризму, то вказана вимога пов'язана з певним конституційно-правовим статусом представників –

парламентарів. Конституційно-правовий статус парламентаря містить низку елементів, серед яких права й обов'язки, гарантії діяльності та підстави припинення повноважень тощо. Зміст правового статусу депутата законодавчого органу державної влади найяскравіше проявляється у принципах, основних ідеях, керівних началах організації та діяльності депутатів парламенту. Питання правового регулювання статусу народного депутата України досліджувала Венеційська комісія з різних підстав: дострокове припинення повноважень народного депутата України [366], щодо недоторканності народних депутатів України [349], щодо можливості для міністра (попередньо обраного народним депутатом України) продовжити виконання повноважень народного депутата України після відставки з уряду [317]. Виокремимо напрями конституційних змін на підставі аналізу принципів конституційно-правового статусу депутата на прикладі України.

Правовий статус народного депутата України передбачає, окрім загальних (народовладдя та гласність [4, с. 8], законність [41, с. 105] тощо), спеціальні принципи, серед яких: рівноправність депутатів; несумісність депутатського мандата з іншими видами діяльності (ч. 2 ст. 78 Конституції України); виконання народним депутатом України своїх повноважень на постійній основі (ч. 1 ст. 78 Конституції України)¹⁷; депутатська недоторканність (ст. 80 Конституції України); вільний депутатський мандат тощо.

Оглядом зупинімося на принципах статусу парламентарів, які забезпечують його незалежність, зокрема: депутатська недоторканність, вільний мандат. Питання депутатської недоторканності є одним із чи не найбільш популярних в Україні. У суспільстві точилась дискусія щодо обсягу депутатської недоторканності, хоча наука в цьому аспекті давно вже дала відповідь.

¹⁷ Питання несумісності також було предметом аналізу Європейської комісії «За демократію через право», зокрема, див., наприклад: [324; 326].

У науці права розглядають, що депутатська недоторканність як основна гарантія недоторканності повноважень народного депутата України об'єднує індемнітет (невідповідальність) (лат. *indemnitas* – захист від шкоди, забезпечення збереження) та імунітет парламентаріїв (лат. *immunitas* – звільнення від повинності, недоторканність) [42, с. 117]. Конституція України в редакції до 2020 року у ст. 80 закріплювала депутатський імунітет та індемнітет. Однак 3 вересня 2019 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України» (№ 27–ІХ), який набув чинності з 1 січня 2020 р. Вказаним актом було вилучено норми, які гарантували парламентарям депутатський імунітет.

Депутатська недоторканність є особливим елементом захисту парламентаря, на що неодноразово звертали увагу експерти Венеційської комісії, відзначаючи, що депутатська недоторканність є частиною європейської конституційної традиції [422].

Так, у Висновку щодо України на проєкт Закону «Про внесення змін до Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України та суддів)» вказується про застереження з приводу скасування депутатського імунітету. Комісія зауважує, що «у країнах, в яких все ще не укріпилося верховенство права, може існувати справжня причина побоюватися того, що уряд намагатиметься неправдиво звинувачувати політичних опонентів та що суди піддаватимуться політичному тиску» (§ 15 Висновку) [349]. З огляду на це, скасування імунітету повинно супроводжуватись наявністю інших механізмів захисту парламентарів. Таку ж позицію Комісія висловлює і в іншому Висновку щодо України, зазначаючи: «щоб запобігти можливості політично мотивованих звинувачень або арештів, можна передбачити інші процесуальні гарантії» (§ 19 Висновку) [349].

Натомість в Україні скасування депутатської недоторканності мало фрагментарний характер, оскільки відповідні зміни процесуального характеру

щодо механізму притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності не прийнято парламентом. Так, чинний Кримінальний процесуальний кодекс України й надалі містить норми-гарантії депутатської недоторканності¹⁸.

Наступний елемент незалежності парламентаря – вільний мандат. Традиційно вчені-конституціоналісти, характеризуючи питання мандата, виокремлюють його різний зміст. Наприклад, Г. Задорожня розглядає мандат як документ, який засвідчує легітимність повноважень [60, с. 62], В. Кравченко – кризь значення публічної функції [84, с. 262], О. Радченко під депутатським мандатом виділяє саме його представницьку функцію [204, с. 7]. Тому доцільно звернутись щодо цього питання до правових позицій Конституційного Суду України.

Конституційний Суд України неодноразово акцентував на особливій правовій природі депутатського мандата. До прикладу, у справі про сумісництво посад народного депутата України і міського голови Судом зазначає, що мандатом володіють лише виборні органи, і це зумовлено їхнім представницьким характером [221]; у справі про депутатську недоторканність Суд робить висновок, що народний депутат України отримує депутатський мандат внаслідок волевиявлення виборців [214]. У науковій літературі вільний мандат народного представника розглядається як ключовий принцип парламентаризму [36, с. 207]. Так, за існування вільного мандата депутат здійснює представництво всього українського народу та не залежить від конкретних виборців чи однопартійців.

Водночас норма Основного закону держави передбачає дострокове припинення повноважень члена парламенту в разі невходження народного депутата України, обраного від політичної партії, до складу депутатської фракції цієї політичної партії, або виходу народного депутата із складу такої

¹⁸ Ідеться, зокрема, про статті 480 та 482-2 Кримінального процесуального кодексу України. [86].

фракції, яка внесена Законом України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-15 від 08.12.2004 (п. 6 ч. 1 ст. 81 Конституції України). Європейська комісія «За демократію через право» гостро розкритикувала цю норму ще 2003 року, вважаючи це втручанням у незалежність депутата [307; 312]. Венеційська комісія зазначила, що таке положення не сприяє розвитку демократії, а для досягнення партійної дисципліни мають бути використані інші механізми впливу на народного представника. Саме вільний депутатський мандат є демократичною засадою з погляду теорії та практики парламентаризму в державі [364].

Побудова незалежного парламенту в державі можлива за умови балансу політичних сил та наявності опозиції. Ф. Фукуяма, досліджуючи політичні порядки світу, відзначав, що «сучасна ліберальна демократія можлива лише за наявності балансу сил різних політичних суб'єктів» [264, с. 349]. Венеційська комісія зауважує, що пошук балансу між правлінням парламентської більшості та законними інтересами і правами меншості більшою мірою залежить від політичної й конституційної культури. Тим паче, що немає єдиної загальної формули чи загальноприйнятого стандарту для досягнення відповідного балансу. Водночас такий баланс можна забезпечити шляхом врегулювання статусу опозиції (парламентської меншості). Як приклад можна навести положення щодо прав, обов'язків та гарантій діяльності опозиції в парламенті (п. 104 Звіту) [330]. Опозиція є запобіжником парламентського свавілля. В. Сас із цього приводу слушно зазначає, що конституційно-правова гарантія парламентської опозиції формує реальну демократію [237, с. 122].

Правовий статус опозиції містить комплекс прав та обов'язків, якими наділені парламентарі, та гарантії їхньої діяльності. Слід зазначити, що в чинному законодавстві не виділено прав, які належать тільки опозиції. Така ситуація характерна для країн з парламентською формою правління. До прикладу, у Великій Британії опозиція володіє правом формувати опозиційний

уряд (вперше такий був сформований 1937-го в Англії [50, с. 31–32]). Однак окремими нормами встановлено гарантії діяльності парламентської меншості – відповідне коло питань, прийняття яких потребує меншість парламенту.

Одним із таких інструментів контролю владної більшості є норма ст. 87 Конституції України, відповідно до якої не менш як третина народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України може ініціювати розгляд Верховною Радою України питання недовіри Кабінету Міністрів України. Також третина депутатів може вимагати скликання позачергової сесії Верховної Ради України (ч. 1 ст. 83 Конституції України) [79]. До таких інструментів парламентського контролю належить і право сорока п'яти народних депутатів України звертатись до Конституційного Суду України (ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України») [154].

Окрім прав та обов'язків, які становлять ядро статусу парламентської меншості, важливим принципом дотримання балансу й забезпечення прав опозиції є принцип пропорційного представництва. Європейська комісія «За демократію через право», підкреслюючи надважливе значення дотримання вказаного принципу, звертає увагу, що він реалізовується в більшості парламентів. В окремих країнах він закріплений у конституціях держав (ст. 52 Конституції Данії, ст. 95 Конституції Туреччини), а в інших міститься в регламенті або ж є частиною конституційної традиції, яку парламентська більшість не порушує (п. 63 Звіту від 15–16.10.2010) [330].

Вказаний принцип закріплено також і в Законі України «Про Регламент Верховної Ради України», а саме у ст. 81, частина 4 якої передбачає: «квоти розподілу посад голів комітетів, перших заступників, заступників голів, секретарів та членів комітетів визначаються пропорційно від кількісного складу депутатських фракцій (депутатських груп) до фактичної чисельності народних депутатів у порядку, встановленому Верховною Радою» [163]. При цьому кількість, склад та предмети відання комітетів, відповідно до ст. 5 Закону «Про

комітети Верховної Ради України» [153], визначається постановою парламенту.

Важливе значення має не тільки формальне дотримання принципу представництва парламентською більшістю, але й у яких комітетах представники опозиції займають керівні посади. Виходячи з того, що в літературі виділяють головну тріаду дій опозиції: критика, контроль та альтернатива [111, с. 7], то до опозиційних комітетів належать: комітет з питань бюджету, комітет з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією, комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, комітет з питань Регламенту, комітет з питань свободи слова та інформації [124].

Питання регулювання статусу опозиції було предметом дослідження Венеційської комісії. Відповідний її Висновок містив низку застережень. Комісія висловлювала підозри щодо реального ризику обмеження наявних прав незалежних депутатів і фракцій, які не приєднуються ні до більшості, ні до опозиції [321]. І хоча сьогодні зареєстровано схожий законопроект [186] щодо статусу парламентської опозиції в парламенті, однак його положення, відповідно до висновків структурних підрозділів у складі апарату Верховної Ради України, не відповідають ні чинному законодавству, ні європейським стандартам. Питання прийняття окремого законодавчого акта задля регулювання статусу опозиції є дискусійним. Враховуючи множинність політичних сил у парламенті та несформовану політичну культуру, Комісія справедливо зауважує: «Нові права, створені для опозиції, не повинні порушувати основних прав усіх політичних фракцій та депутатів стосовно участі у парламентській діяльності» (§ 20 Висновку від 01–02.06.2007) [321].

Із результатів проведеного аналізу стає зрозуміло, що в кожному з напрямів роботи з Україною Венеційська комісія здійснює порівняльно-правове дослідження національного законодавства та європейських стандартів. Водночас наявність консультативного висновку щодо України не свідчить про системні проблеми. Останні ми вбачаємо саме в порушеннях функціонування

ключових принципів європейського конституціоналізму. Все ж варто пам'ятати, що Україна формує свою унікальну модель конституціоналізму з огляду на свою багатовікову історію державотворення та формування нації. Ключову роль у цьому аспекті відіграє національна ідентичність як основа побудови українського конституціоналізму. Справедливо визначає А. Р. Крусян: «Ідея українського конституціоналізму може стати реальністю тільки у тому випадку, якщо її буде сформульовано в умовах суто української “культурної парадигми”» [87, с. 68]. Натомість подальше реформування нашої держави на шляху розвитку українського конституціоналізму має супроводжуватись пошуком відповідей на низку запитань щодо реалізації прав людини, проведення конституційних реформ, вибору форми правління, виборчої системи для України.

Висновки до розділу 2

За період співпраці з Україною Венеційська комісія прийняла висновки щодо питань будівництва нашої держави на засадах демократії, принципу верховенства права, розподілу влади, поваги до основоположних прав і свобод людини та громадянина. Чимало рекомендацій показує нам шлях реформування українського законодавства. Співпраця з таким органом як Європейська комісія «За демократію через право» позитивно впливає на стан справ у нашій державі і є підтвердженням того, що ми прагнемо утвердити європейські стандарти задля розвитку конституціоналізму в Україні.

Практика Венеційської комісії впливає на функціонування та розвиток конституціоналізму в різних державах не тільки безпосередньо, коли її використовують національні органи, а й опосередковано через застосування та посилення на неї статутних органів Ради Європи та Європейського Союзу. Вплив практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні

виражається і в прямій, і в опосередкованій формі. Ці два елементи і становлять механізм впливу Європейської комісії «За демократію через право». Зрозуміло, що, зважаючи на міжнародно-правовий статус Комісії, не варто акцентувати на праві держави виконувати чи не виконувати рекомендації цього органу. Водночас практика Венеційської комісії у разі її використання статутними органами міжнародних організацій, які, власне, і творять загальнообов'язкові норми міжнародного права, стає обов'язковою для врахування відповідною державою. Тож ігнорування рекомендацій Венеційської комісії може призвести до міжнародно-правових санкцій.

А втім, Україна як незалежна й суверенна держава залишає за собою право вирішувати питання конституційного характеру самостійно. Проте послідовним та логічним є те, що із врахуванням своїх національних особливостей Україна повинна виконувати рекомендації європейських експертів в умовах сучасної євроінтеграції. Участь такого органу як Венеційська комісія позитивно відображається на діяльності демократичних інституцій в Україні.

Окремо варто звернути увагу на наслідки впливу практики Комісії на розвиток конституціоналізму в Україні. Венеційська комісія була безпосереднім учасником процесу отримання Україною членства в Раді Європи, оскільки внаслідок її позитивних рекомендацій Моніторинговий комітет Парламентської асамблеї Ради Європи прийняв рішення про вступ України до Ради Європи. Сьогодні ж Комісія бере участь в євроінтеграційних процесах України та процесі наближення до членства в Європейському Союзі. Отже, практика Венеційської комісії відіграє ключову роль у прийнятті рішень міжнародними, передусім європейськими, організаціями щодо України у зв'язку із сучасними євроінтеграційними процесами. Окрім цього, завдяки діяльності Венеційської комісії вдалось запобігти виникненню конституційних конфліктів у ситуації, що склалася з Конституційним Судом України у 2005 та 2020 роках.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі теоретично узагальнено та здійснено спробу вирішити наукову проблему комплексної характеристики впливу практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні, його форм та наслідків. Основні висновки дисертаційного дослідження, що розширюють і доповнюють винесені на захист положення наукової новизни, полягають у такому:

1. Вплив практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні розглянуто як систему політико-правових елементів (правове регулювання, правова культура, правова свідомість), використання яких різниться залежно від форм та об'єктів, на які спрямований вплив.

Вплив практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні поділяється за такими критеріями: 1) за формою впливу (прямий та опосередкований); 2) за об'єктами впливу (держава і суспільство; національна система права і національна правова система; український конституціоналізм); 3) за характером (політичний, правовий та політико-правовий); 4) за наслідками використання (позитивний і негативний).

Позитивні наслідки впливу практики Європейської комісії «За демократію через право» виступають якісним показником успішності впливу та виражаються в тому, що ця практика: 1) запобігає виникненню конституційних конфліктів (конституційні ситуації, пов'язані з функціонуванням Конституційного Суду України у 2005 та 2020 роках); 2) відіграє ключову роль в ухваленні рішень міжнародними, передусім європейськими, організаціями та їхніми органами щодо України у зв'язку зі сучасними євроінтеграційними процесами (в процесі отримання Україною членства в Раді Європи). Натомість негативний вплив може виникнути у разі використання національними

органами публічної влади практики Європейської комісії «За демократію через право» всупереч нормам Конституції України. Межами впливу Венеційської комісії на конституційні перетворення в Україні виступають засади конституційного ладу України, передбачені Конституцією України.

2. Вихідним та концептуальним положенням є те, що це дослідження ґрунтується на тому, що вплив практики Венеційської комісії на розвиток українського конституціоналізму відбувається в рамках взаємодії двох правових систем: міжнародно-правової та національної за допомогою загальноправових технік адаптації (уніфікація та гармонізація).

Практика Венеційської комісії в системі джерел міжнародного права розглядається як джерело міжнародного «м'якого права» за наявності визначених умов: загальний характер (спрямована на регулювання певної сфери суспільних відносин, а не конкретних випадків); дія спрямована на необмежене коло суб'єктів міжнародного права та не вичерпується одноразовим використанням; політична обов'язковість (втілюється в тому, що практика Комісії формує обов'язки держави, які випливають з її членства в Раді Європи та її реалізація забезпечується можливістю настання відповідальності, закріпленої у формальних джерелах міжнародного права).

3. Передумовами формування впливу практики Венеційської комісії став вступ України до Ради Європи, а згодом приєднання до Комісії. На цьому етапі Україна стала частиною спільного європейського правового простору. Період формування впливу практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні можна поділити на такі етапи: 1) до моменту набуття Україною статусу члена Венеційської комісії (1992–1996); 2) після прийняття Закону України «Про приєднання України до Часткової Угоди про Європейську комісію “За демократію через право”» від 22 листопада 1996 р. (1996 – досі). При цьому другий етап варто поділити на підетапи: (1) експертна участь у процесі підготовки Конституції України (1996–

2000); (2) консультації Венеційської комісії в питаннях реформування системи державного правління (2001–2003); (3) аналіз конституційних реформ 2004 року та робота над удосконаленням судової системи (2004–2009); (4) конституційна реформа 2010 року та її наслідки (2010–2014); (5) посилення співпраці Комісії з Україною у зв'язку з підписанням та ратифікацією Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (2014 – досі).

4. Правовий статус Європейської комісії «За демократію через право» розкривається через аналіз чинників, що зумовлюють особливий її статус: 1) зовнішні (правові основи утворення); 2) внутрішні (принципи діяльності та компетенція).

Утворення Європейської комісії «За демократію через право» за допомогою часткової угоди як особливої форми співробітництва Ради Європи мало визначальний вплив на її майбутню роль та поширення впливу у світі. Завдяки трансформації часткової угоди в розширену учасниками Європейської комісії «За демократію через право» змогли стати країни всього світу та інші міжнародні організації. Особливий статус Європейської комісії «За демократію через право» зумовлений також принципами її діяльності (професійність, незалежність і неупередженість) та компетенцією за напрямками (основоположні права і свободи людини, сприяння верховенству права й демократії; питання розвитку та зміцнення функціонування органів державної влади, конституційне правосуддя).

5. Венеційська комісія в процесі своєї діяльності приймає акти, форми яких різняться залежно від змісту самого акта (висновки, *amicus curiae*, зводи, кодекси, звіти, декларації, інструкції, принципи, стандарти тощо). Усі ці акти утворюють практику Європейської комісії «За демократію через право», під якою варто розуміти зовнішню форму об'єктивації її діяльності, сукупність

загальних та індивідуальних актів рекомендаційного характеру, що приймаються в односторонньому порядку і не потребують імплементації.

Загальні акти Венеційської комісії є «м'яким правом», прийняті на основі її комплексних досліджень й узагальнень та належать до допоміжних джерел міжнародного права. До другого виду належать акти індивідуального характеру, які стосуються окремих питань національних держав та, як правило, називаються «висновками» (англ. *opinions*).

Значення практики Венеційської комісії полягає в тому, що вона є ефективним політико-правовим інструментом захисту прав і свобод людини, утвердження верховенства права й поширення демократії, механізмом зміцнення національних правових систем держав. Особливе місце практики Венеційської комісії в системі джерел міжнародного права та зарахування її до «м'якого права» зумовлено зміною парадигми в оцінці місця актів міжнародного «м'якого права» в міжнародно-правовій системі, виходом за межі формально-юридичних підходів у розумінні їхньої юридичної природи, а також їхнім впливом.

6. Вплив практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні виражається і у прямій (*direct*), і в опосередкованій (*indirect*) формі.

Прямий вплив (внутрішній) відбувається з волі держави в процесі використання практики Венеційської комісії та може виступати допоміжним регулятором суспільних відносин. Такий вплив з огляду на те, що рекомендації безпосередньо впливають на норми національного права, можна ще назвати внутрішнім (*internal*). Він відбувається в таких правових формах діяльності держави: 1) правотворення шляхом прямого закріплення рекомендацій Венеційської комісії в текстах нормативно-правових актів України; 2) правотлумачення шляхом тлумачення приписів національного законодавства у світлі практики Комісії; встановлення факту відповідності припису

національного законодавства практиці Венеційської комісії;
3) правозастосування за допомогою використання рекомендацій Венеційської комісії органами публічної влади за відсутності національного правового регулювання.

7. Опосередкована форма впливу має місце тоді, коли міжнародні організації та органи у прийнятих ними актах міжнародного права, які стосуються України, використовують практику Венеційської комісії (зовнішній (external) вплив). У цьому випадку практика Комісії впливає на політико-правові процеси в Україні завдяки діяльності інших міжнародних організацій та органів, незалежно від волі нашої держави.

З урахуванням виокремлених форм, вплив практики Європейської комісії «За демократію через право» на національні конституційні перетворення здійснюється лише через систему інституційних механізмів, тобто відбувається у разі використання її міжнародними організаціями та органами, а також національними органами публічної влади.

8. Практика Європейської комісії «За демократію через право» впливає на формування та розвиток конституціоналізму в Україні. Водночас аналіз її практики дозволяє виявити основні проблеми, які перешкоджають утвердженню конституціоналізму в Україні. Удосконалення системи правління в Україні на підставі проаналізованої практики Венеційської комісії має відбуватись за такими напрямками: 1) основоположні права і свободи людини; 2) конституційна реформа; 3) форми прямого народовладдя; 4) функціонування органів державної влади. Основними проблемами України є забезпечення легітимності Конституції України, проблема конфліктів між трьома гілками влади в умовах змішаної форми правління; розбалансований механізм державної влади; забезпечення стабільної правової системи; вибір ефективної виборчої системи, а також проблема забезпечення незалежності Конституційного Суду України та зміцнення місцевого самоврядування.

9. Для вдосконалення системи правління та розвитку конституціоналізму в Україні, з урахуванням практики Венеційської комісії, слід:

- забезпечити стабільну правову систему шляхом прийняття окремого закону та впорядкування системи національного конституційного законодавства України;

- узгодити конституційні положення для усунення конфліктів між гілками державної влади;

- вжити заходів щодо зменшення політичного впливу на функціонування парламенту шляхом забезпечення незалежності парламентаря, зміцнення правового статусу опозиції;

- забезпечити незалежність Конституційного Суду України;

- сформувати спроможні територіальні громади завдяки завершенню реформи децентралізації влади.

Для покращення співпраці України та Європейської комісії «За демократію через право» пропонуємо удосконалити положення щодо співпраці Верховної Ради України та Європейської комісії «За демократію через право» шляхом внесення змін до Постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» а саме: доповнити пункт 10 «Комітет з питань інтеграції України до Європейського Союзу» Додатку до Постанови Верховної Ради України від 29 серпня 2019 року № 19-ІХ «Предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» новим абзацом десятим наступного змісту: «співробітництво з інституціями Ради Європи, зокрема взаємодія з Європейською комісією «За демократію через право» (Венеційська комісія), з питань інтеграції до Європейського Союзу шляхом адаптації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу та забезпечення його відповідності зобов'язанням України у рамках Ради Європи».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абашнік В. О. «Чисте правочення» (1934 р.) Ганса Кельзена. *Порівняльно-аналітичне право*: електр. наук. фах. вид. 2014. № 4. С. 230–232. URL: http://pap.in.ua/4_2014/60.pdf (дата звернення: 10.09.2021).
2. Абросімов С. А. Поняття та зміст адаптації цивільного законодавства України до законодавства ЄС в сфері купівлі-продажу. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3–4 (75–76). С. 217–225.
3. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / [ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова)]. Київ: Юрид. думка, 2004–2005.
4. Александров О. А. Конституційно-правові засади статусу народного депутата України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Київ, 2010.
5. Алисиевич Е. С. Частичные соглашения как форма сотрудничества государств в рамках Совета Европы. *Моск. журн. междунар. права*. 2009. № 2. С. 228–243.
6. Антонович М. М. Міжнародне публічне право. Київ: Вид. дім «КМ Академія»; Алеута, 2003. 308 с.
7. Анцупова Т. О. Процесуальне право Ради Європи: принципи, система, динаміка: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.11 / НУ «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2014. 36 с.
8. Арутюнян Г. Г., Баглай М. В. Конституционное право: энциклопедический словарь. Москва: Норма, 2006. 544 с.
9. Баймуратов М. О. Міжнародне право. Харків: Одіссей, 2002. 672 с.
10. Барабаш Ю. Г. Парламентаризм в системі демократичних цінностей сучасного суспільства. *Вісн. Хмельн. ін-ту регіон. управл. та права*. 2004. № 4. С. 47–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2004_4_8 (дата звернення: 18.09.2021).

11. Белов Д. М. Парадигма українського конституціоналізму: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2012. 523 с.
12. Блог проф. Пономарева: венеційський чи венеціанський. *BBC Україна*. 2015. 30 листоп. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/blogs/2015/11/151130_ponomariv_blog76_ko (дата звернення: 12.10.2021).
13. Богданова Н. А. Категория статуса в конституционном праве. *Вестн. Моск. ун-та*. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1998. № 3. С. 3–20.
14. Бориславська О. М. Конституційна юрисдикція в умовах європейської моделі конституціоналізму. *Право України*. 2018. № 4. С. 93–107.
15. Бориславська О. М. Роль органу конституційної юрисдикції у формуванні в Україні системи конституціоналізму європейського зразка: до постановки проблеми. *Вісн. Конст. Суду України*. 2014. № 3. С. 62–71.
16. Бориславська О. М. Сутність конституціоналізму: конституціоналізм як ідеологія, доктрина та практика обмеженого правління. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юрид.* 2015. Вип. 61. С. 247–256. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2015_61_30 (дата звернення: 12.10.2021).
17. Бориславська О. М. Вплив Ради Європи та Європейського Союзу на формування європейської (континентальної) моделі конституціоналізму. *Правова держава*. 2016. № 24. С. 40–49.
18. Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія. Харків: Право, 2018. 384 с.
19. Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 / Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, МОН України. Харків, 2018. 428 с.
20. Бориславська О. М. Сутність конституціоналізму: конституціоналізм як ідеологія, доктрина та практика обмеженого правління. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юрид.* 2015. Вип. 61. С. 247–256. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2015_61_30 (дата звернення: 18.09.2021).

21. Бориславська О. М. Сучасні концепції конституціоналізму. *Наук. вісн. Міжнар. гуманіст. ун-ту. Сер.: Юриспруденція*. 2014. Вип. 7. С. 65–68.
22. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ: Либідь, 2002. 608 с.
23. Васильєв С. В. Джерела цивільного процесуального права України: традиції й інновації: монографія. Харків: Еспада, 2013. 431 с.
24. Вельяминов Г. М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс): учебник. Москва, 2004. С. 152–153. URL: http://bookz.com.Ua/21/4.htm#sub_152 (дата обращения: 10.09.2021).
25. Виборчий кодекс України від 19.12.2019. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 18.09.2021).
26. Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для КМРС про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a52#Text (дата звернення: 18.09.2021).
27. Висновок Венеційської комісії щодо змін до Конституції України, внесених 8.12.2004 року (реєстр. № 339/2005 від 13.06.2005). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2005\)015-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2005)015-e) (дата звернення: 15.09.2021).
28. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань інтеграції України з Європейським Союзом щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів”» та деяких законів України щодо діяльності Верховного Суду та органів суддівського врядування» (реєстр. № 3711-1 від 07.07.2020, н. д., Я. Юрчишин). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/353928> (дата звернення: 15.09.2021).
29. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань інтеграції України з Європейським Союзом щодо проекту Закону України «Про внесення

змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” та деяких законів України щодо діяльності Верховного Суду та органів суддівського врядування» (реєстр. № 3711 від 22.06.2020) від 04.11.2020. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69228 (дата звернення: 15.09.2021).

30. Висновок КСУ у справі про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 106 Конституції України від 16.12.2019. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007v710-19#Text> (дата звернення: 12.10.2021).

31. Висновок КСУ у справі щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади вимогам статей 157 і 158 Конституції України № 2-в/2015 від 30 липня 2015 року. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002v710-15#top> (дата звернення: 18.09.2021).

32. Висновок ПАРЄ № 190 (1995) щодо заявки України на вступ до Ради Європи від 26.09.1995. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text (дата звернення: 13.09.2021).

33. Волохов О. С. Особливості використання «м’якого» права в актах міжнародного регулювання праці. *Форум права*. 2012. № 2. С. 94–101. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12vocmrp.pdf> (дата звернення: 17.09.2021).

34. Галецька Н. Б. *Форми імплементації міжнародних договорів європейськими державами: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Львів, 2015.*

35. Галецька Н. Б. *Форми імплементації міжнародних договорів в Європі: теорія і практика: монографія. Львів: Сполом, 2016. 232 с.*

36. Гнатенко Н. Парламентаризм в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. *Зб. наук. пр. Нац. акад. держ. управління при Президентіві України*. 2010. Вип. 2. С. 203–214. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadu_2010_2_21 (дата звернення: 21.09.2021).

37. Годяк А. І., Луциків А. В. Конституціоналізм: філософсько-історичний та політико-правовий аспекти. *Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики*: матер. наук. семінару (22 черв. 2018 р.) / упоряд. А. І. Годяк. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 49–52.

38. Головатий С. Мірило правовладдя. Коментар. Глосарій. Rule of Law Checklist. Київ: ВАІТЕ, 2017. 163 с.

39. Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу. *Право України*. 2011. № 5. С. 159–174.

40. Головка-Гавришева О. І. Компетенція міжнародних міжурядових організацій і суверенітет держави у сучасному міжнародному праві. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 115 (2). С. 57–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/арmv_2013_115%282%29__10 (дата звернення: 10.09.2021).

41. Гошовський В. С. Сутність та особливості діяльності депутата Верховної Ради України. *Форум права*. 2008. № 1.

42. Григоренко А. Гарантії здійснення повноважень народним депутатом України. *Право України*. 2004. № 5. С. 117.

43. Грищук О. В. Конституційні цінності: філософські та судові аспекти: монографія. Вид. 2, доопр. і допов. Київ: Ваіте, 2020. 530 с.

44. Гультай М. Виникнення та утвердження конституціоналізму як обов'язкової складової демократичного державного устрою. *Вісн. Конст. Суду України*. 2015. № 3. С. 97–115.

45. Гураль П. Ф. Конституція 1710 р. визначний український політико-правовий документ. *300 років Конституції гетьмана України Пилипа Орлика*:

проблеми становлення і розвитку українського державотворення: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 14 трав. 2010 р. Львів, 2010. С. 44–48.

46. Гусарєв С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2007. 422 арк.

47. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навч. посіб. 3-тє вид., переробл. і допов. Київ: Знання, 2008. 495 с.

48. Данильченко Т. С. Межі правотворчості міжнародних організацій у сучасних умовах: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 / Ін-т законодавства ВР України. Київ, 2017. 258 с.

49. Денисова А. М. Механізм і засоби правового впливу (теоретико-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Нац. акад. внутр. справ МВС України. Київ, 2012. 230 с.

50. Державне право зарубіжних країн (Загальна частина) / В. О. Ріяка, О. І. Свечкар'єв, В. А. Шувалова та ін. Харків: Нац. юрид. акад. України, 1996.

51. Джунь В. В. Соціологія конституційного права. Книга друга. Соціокультурні підстави європейського конституціоналізму. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2018. 598 с.

52. Договір про Європейський Союз від 07.02.1992. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029?lang=uk#Text (дата звернення: 17.09.2021).

53. Дубас В. В. Європейські стандарти сучасного парламентаризму (за позиціями Європейської комісії «За демократію через право»). *Часопис конституційного права*. 2019. № 2. С. 60–73.

54. Дубас В. В. Опосередкований вплив практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. No. 6, vol. 1. С. 71–80.

55. Дубас В. В. Сучасна кодифікація виборчого законодавства в Україні: венеціанський вимір. *Часопис конституційного права*. 2018. № 2. С. 60–65.

56. Дубас В. В. Усталена практика Венеціанської комісії в актах Конституційного Суду України. *Проблеми державотворення і захист прав людини в Україні: матер. XXVI звіт. наук.-практ. конф.* Львів, 2021. С. 105–108.

57. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: матер. Венеційської комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. Вид. 2, виправл. і допов. Київ, 2009. 500 с.

58. Заблоцька Л. Г., Федорова А. Л., Шинкаренко Т. І. Політико-правові аспекти діяльності Ради Європи: навч. посіб. Київ: Фенікс, 2007. 224 с.

59. Загальна теорія держави і права: [підручник] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

60. Задорожня Г. В. Імперативний мандат як форма взаємовідносин депутата і виборців. *Юрид. вісн. Повітряне і космічне право*. 2009. № 1.

61. Закоморна К. О. Сучасний конституціоналізм: варіанти інтерпретації (на прикладі постсоціалістичних країн Східної Європи). *Проблеми законності*. 2010. Вип. 112. С. 196–205.

62. Звіт Комісара Ради Європи з прав людини про візит до України від 06.02.2012. *Офіц. вебсайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*. URL: http://www.ombudsman.gov.ua/-index.php?option=com_content&view=article&id=1442:-19-26-2011-&catid=45:2010-12-15-09-34-03&Itemid=52 (дата звернення: 13.09.2021).

63. Казакевич П. В. Організаційно-правове співробітництво органів судової влади України та Ради Європи: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 / Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, МОН України. Харків, 2017. 224 с.

64. Калмиков Т. О. Комісар з прав людини: місце та функції в системі органів Ради Європи: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 / Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків, 2016. 182 с.

65. Калмикова О. С. Міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з ксенофобією і расизмом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 / Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків, 2015. 20 с.

66. Кириченко О. Поняття та значення органічних законів у системі законодавства України. *Вісн. Акад. управління МВС*. 2009. № 3. С. 93–103.

67. Киричук О. С., Малик Я. Й., Кашуба Я. М. Рада Європи: навч. посіб. Львів: ПАІС, 2006. 168 с.

68. Кобрин В. С. Поняття та зміст конституційно-правового статусу Прем'єр-міністра України. *Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка». Сер.: Юрид. науки*. 2016. № 837. С. 131–136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnplurn_2016_837_22 (дата звернення: 17.09.2021).

69. Ковальчук В. Органи конституційної юстиції в механізмі легітимації державної влади: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Вісн. Акад. правових наук України*. 2010. № 1. С. 78–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varpu_2010_1_8 (дата звернення: 20.09.2021).

70. Ковальчук В. Б. Установча влада та конституційна реформа в Україні. *Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка». Сер.: Юрид. науки: зб. наук. пр.* 2016. № 850. С. 346–352

71. Ковальчук В. Б., Богів Я. С. Народний суверенітет та права людини в європейській доктрині конституціоналізму. *ScienceRise. Juridical Science*. 2019. № 1. С. 4–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/srjusc_2019_1_3 (дата звернення: 18.09.2021).

72. Ковальчук В., Пивовар М. Люстрація як механізм захисту основ демократії та прав людини в Україні. *Вісн. НУ «Львів. політехніка». Сер.: Юридичні науки: зб. наук. пр.* Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2017. № 865. С. 550–556.

73. Козаченко А. І. Наукові погляди на проблему історії виникнення вітчизняного. *Теорія і практика правознавства*. 2016. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_1_3 (дата звернення: 12.10.2021).

74. Колодій А. М. Конституційний процес та сучасна конституційна реформа в Україні: етапи розвитку. *Право України*. 2012. № 8. С. 114–121.

75. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи і обов'язки громадянина в Україні: підручник. Київ: Правова єдність, 2008. 350 с.

76. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 18.09.2021).

77. Конституційне право: конспект лекцій підготувала Л. Р. Наливайко / Дніпропетров. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2019. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kzpd/18.2.pdf> (дата звернення: 12.10.2021).

78. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 № 1к/95-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.10.2021). Втратив чинність 28.06.1996.

79. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.09.2021).

80. Копейчиков В. В. Правознавство: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2003.

81. Корбутяк В. І. *Методологія системного підходу та наукових досліджень: навч. посіб.* Рівне: НУВГП, 2010. 176 с.
82. Косович В. *Правовий вплив і правове регулювання: критерії розмежування.* *Вісн. Львів. ун-ту.* 2008. Вип. 46. С. 21–25.
83. Косович В. *Формально невизначені терміни як засіб правового впливу.* *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юрид.* Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2010. Вип. 50. С. 25–31. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2013/10/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA-50.pdf> (дата звернення: 12.10.2021).
84. Кравченко В. В. *Конституційне право України: навч. посіб.* Вид. 4. Київ: Атіка, 2006.
85. Кресін О. В. *Становлення теоретичних засад порівняльно-правових досліджень у другій половині XVIII – першій третині XIX століття: компаративна концептуалізація: монографія.* Київ: Логос, 2017. 680 с.
86. *Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012.* *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 12.10.2021).
87. Крусян А. Р. *Сучасний український конституціоналізм: монографія.* Київ: Юрінком Інтер, 2010. 560 с.
88. Крусян А. Р. *Сучасний український конституціоналізм: теорія і практика: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / НУ «Одес. юрид. акад.».* Одеса, 2010. 546 с.
89. Крусян А. Р. *Український конституціоналізм: до постановки питання про зміст та поняття. Актуальні проблеми держави і права.* 2004. Вип. 22. С. 191–195.
90. Кузнецов С. И. *Институциональная структура и источники права Совета Европы. Конституционное право: восточноевропейское обозрение.* 2002. № 1 (38). С. 48–55.

91. Лимонникова М. А. Венецианская Комиссия Совета Европы: правовые аспекты создания и деятельности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Москва, 2010. 26 с.
92. Лисий В. П. Діалектика як діалог і метод: критерій сутнісної єдності. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер.: Філософські науки*. 2013. Вип. 16. С. 29–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_philos_2013_16_5 (дата звернення: 12.10.2021).
93. Лисий В. П. Діалектика: навч. посіб. / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. 479 с.
94. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: учеб. для студ. юрид. фак-в и вуз. Изд. 3, перераб. и доп. Москва: Волтерс Клувер, 2005. 415 с.
95. Лукашук И. И. Нормы международного «мягкого права». *Международное право. Общая часть*. Москва, 1999. 432 с.
96. Лукашук И. И. Нормы международного права в международной нормативной системе. Москва: Спарк, 1997. 322 с.
97. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти): монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2003.
98. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права: навч.-метод. посіб. (за кредитно-модульною системою). Київ: Атіка, 2007. 412 с.
99. Луць Л. А. Формування правового механізму взаємодії України з Радою Європи та Європейським Союзом. *Віче*. 2006. Вип. 7/8. С. 54–55.
100. Майданник О. О. Конституційне право України: навч. посіб. Київ: Алерта, 2011. 380 с.
101. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом / пер. з англ. Харків: Консум, 2000. 592 с.
102. Малига В., Новашок Д. Концепції ефективного та загального контролю у міжнародному праві: теорія та практика. *Вісн. Львів. Ун-ту. Сер.: Міжнародні відносини*. 2017. Вип. 42. С. 191–200.

103. Малько А. В. Теория государства и права: учебник. Москва: Юристь, 2001. 304 с.

104. Манько О. Є. Питання форми державного правління в Україні у висновках Венеційської Комісії. *Форум права*. 2011. № 3. С. 512–519. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_3_84 (дата звернення: 18.09.2021).

105. Марцеляк О. В. Конституційна муніципальна реформа в Україні та її пріоритетні напрями на сучасному етапі. *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 8 груд. 2017 р.)*. Київ: ТОВ «Підприємство ВІ.ЕН.ЕЙ», 2017.

106. Марцеляк О. В. Конституційна реформа в Україні та її основні завдання на сучасному етапі. *Від громадянського суспільства – до правової держави: тези доп. XIII Міжнар. наук.-практ. конф. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2017. С. 45–51.*

107. Марцеляк О. В. Становлення та статус інституту наднаціональних омбудсменів в Європі. *Часоп. Київ. ун-ту права*. 2004. № 1. С. 43–47.

108. Мацко А. С. Міжнародне право: навч. посіб. 2-ге вид., стер. Київ: МАУП, 2003. 216 с.

109. Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2004. 208 с.

110. Меморандум про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором від 23.07.2020. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/-show/984_004-20/sp:max100#Text (дата звернення: 15.09.2021).

111. Михальченко М. Позиції опозиції. Хто є хто в Україні. *Віче*. 2002. № 3. С. 7.

112. Михалюк Н. Ю. Діяльність Ради Європи у сфері сприяння демократії в Україні: дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.04 / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2016. 201 с.
113. Мицик В. В. Концепція «м'якого право» (soft law). *Міжнародне право. Основи теорії* / за ред. В. Г. Буткевича. Київ: Либідь, 2002. 608 с.
114. Міжнародне право: навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
115. Міжнародне публічне право: підручник / за ред. В. М. Репецького. Київ: Знання, 2011. 437 с.
116. Мішина Н. В. Принципи українського конституціоналізму (на матеріалах конституційного реформування місцевого самоврядування). *Юридична Україна*. 2009. № 3. С. 21–25.
117. Мочульська М. Є. Правова доктрина в континентальній правовій системі: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 221 с.
118. Нонко О. М. Конституційний процес в Україні та вплив на нього Ради Європи. *Право України*. 2006. № 6. С. 21–27.
119. Особа В. В. Аналіз основних принципів діяльності Європейської комісії «За демократію через право». *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матер. XXI звіт. наук.-практ. конф.* Львів, 2015. С. 167–170.
120. Особа В. В. Європейська комісія «За демократію через право»: незалежний експерт чи міжнародна сатисфакція. *Матер. XIV Міжнар. студент.-аспірант. наук. конф.* Львів, 2015. С. 43–45.
121. Особа В. В. Співпраця України та Венеціанської комісії Ради Європи: етапи становлення. *Закарпатські правові читання: матер. VII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених та студ.* Ужгород, 2015. С. 43–45.
122. Остаточний висновок Венеційської квиченомісії щодо проекту змін до Конституції України в частині правосуддя, затвердженого Конституційною

комісією 4 вересня 2015 року (реєст. № 803/2015 від 26.10.2015). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2015_027_2018_10_26.pdf (дата звернення: 15.09.2021).

123. Остаточний текст резолюції ПАРЄ щодо дотримання обов'язків та зобов'язань Україною від 27.09.01. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_156 (дата звернення: 12.10.2021).

124. Павленко І. Правовий статус опозиції. Досвід розвинутих демократій і українські перспективи. *Політ. менеджмент*. 2005. № 5. С. 16–30. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8911/2-ravlenko.pdf?sequence=3> (дата звернення: 21.09.2021).

125. Палагицька Г. С. Принцип загального виборчого права у вітчизняному конституціоналізмі: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / Харк. нац. ун-т внутр. справ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, МОН України. Харків, 2019. 210 с.

126. Парламентаризм і парламентська діяльність: словник-довідник / за заг. ред. В. А. Гошовської. Київ: НАДУ, 2012.

127. Парламентський імунітет: оспорювання обсягу привілеїв та імунітетів, якими користуються члени Парламентської асамблеї: Резолюція № 2127 (2016) ПАРЄ. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/docs/2288_rez_2127.htm (дата звернення: 12.09.2021).

128. Пархоменко Т. С. Акультурація. *Велика укр. енцикл.* URL: <https://vue.gov.ua/Акультурація> (дата звернення: 12.10.2021).

129. Пацкан В. В. Еволюція парламентаризму та його вплив на забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Конституційно-правові академічні студії*. 2015. Вип. 1. С. 94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/крас_2015_1_12 (дата звернення: 20.09.2021).

130. Пашук Т. І. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод / Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. Сер. І. Дослідження та реферати / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Львів: Край, 2007. Вип. 15. 220 с.

131. Пашук Т. І. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / ЛНУ імені Івана Франка. Львів, 2006.

132. Положення про проведення конкурсу із добору кандидатів для обрання суддею Європейського суду з прав людини від України, затвердж. Указом Президента України від 19.02.2021 № 63/2021. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/2021#Text> (дата звернення: 17.09.2021).

133. Попко Є. В. Юридична природа актів Ради Європи: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2015. 223 с.

134. Постанова Вищого господарського суду України у справі № 902/1416/14 від 25.11.2015. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/53804792> (дата звернення: 16.09.2021).

135. Постанова Вищого господарського суду України у справі № 913/1085/15 від 06.07.2016. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58871903> (дата звернення: 16.09.2021).

136. Постанова Харківського Апеляційного суду у справі № 645/4920/16 від 27.11.2018. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78173382> (дата звернення: 16.09.2021).

137. Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною: Резолюція ПАРЄ № 1346 від 29.09.2003. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_608 (дата звернення: 12.09.2021).

138. Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною: Резолюція ПАРЄ № 1466 від 05.10.2005. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_611#Text (дата звернення: 12.09.2021).

139. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 12.10.2021).

140. Про Вищу раду правосуддя: Закон України № 1798-VIII від 21.12.2016. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> (дата звернення: 12.10.2021).

141. Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України від 21.02.2014 № 742-VII. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18#Text> (дата звернення: 18.09.2021).

142. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері засудження тоталітарних режимів щодо приведення їх у відповідність до вимог статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Проект Закону України № 4701 від 20.05.2016. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59178 (дата звернення: 13.09.2021).

143. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя та діяльності дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя: Закон України № 1635-IX від 14.07.2021. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1635-IX#Text> (дата звернення: 12.10.2021).

144. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: Закон України № 1576-IX від 29.06.2021. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-20#Text> (дата звернення: 20.09.2021).

145. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> (дата звернення: 18.09.2021).

146. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): проект Закону України від 02.06.2016 № 1401-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> (дата звернення: 15.09.2021).

147. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 06.11.2012 № 5475-VI. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5475-17#Text> (дата звернення: 18.09.2021).

148. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 26.01.2021 № 1135-IX. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text> (дата звернення: 18.09.2021).

149. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#n3> (дата звернення: 12.10.2021)

150. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 № 1629-

IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (дата звернення: 12.10.2021).

151. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 17.09.2021).

152. Про Кабінет Міністрів України: Постанова Верховної Ради України від 14.04.2016 № 1093-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1093-19#Text> (дата звернення: 17.09.2021).

153. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 04.04.1995 № 116/95-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0#Text> (дата звернення: 21.09.2021).

154. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення: 21.09.2021).

155. Про Конституційну Комісію: Указ Президента України від 03.03.2015 № 119. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2015#Text> (дата звернення: 15.09.2021).

156. Про майбутню роль Ради Європи: Декларація Ради Європи від 05.05.1989. *Офіц. вебсайт Європейської комісії «За демократію через право»*. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Decl-05.05.89&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864> (дата звернення: 17.09.2021).

157. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 17.09.2021).

158. Про політичну кризу в Україні: Резолюція ПАРЄ № 1364 від 29.01.2004. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_610 (дата звернення: 18.09.2021).

159. Про приєднання України до Статуту Ради Європи: Закон України від 31.10.1995 № 398/95-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.10.2021).

160. Про приєднання України до Часткової Угоди про Європейську Комісію «За демократію через право»: Закон України від 22.11.1996 № 547/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/547/96-%D0%B2%D1%80/sp:max100#Text> (дата звернення: 12.10.2021).

161. Про призначення С. Головатого членом Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія): Указ Президента від 15.04.2021 № 166/2021. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/166/2021#Text> (дата звернення: 17.09.2021).

162. Про Раду Європи (станом на 16.07.2020). *Офіс Ради Європи в Україні: вебсайт*. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/the-coe/about-coe> (дата звернення: 12.10.2021).

163. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (дата звернення: 18.09.2021).

164. Про стандартизацію: Закон України від 05.06.2014 № 1315-VII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text> (дата звернення: 12.10.2021).

165. Про статус суддів: Закон України від 15.12.1992 № 2862-XII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2862-12> (дата звернення: 18.09.2021).

166. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України № 276/2015 від 20.05.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text> (дата звернення: 17.09.2021).

167. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 18.09.2021).

168. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17#Text> (дата звернення: 15.09.2021).

169. Про судоустрій України: Закон України від 07.02.2002 № 3018-III (у ред. від 07.02.2002). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3018-14/ed20020207/print1488114410287613> (дата звернення: 15.09.2021).

170. Про судоустрій України: Закон УРСР від 05.06.1981 № 2022-X. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2022-10#Text> (дата звернення: 18.09.2021).

171. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження КМУ від 01.04.2014 № 333-р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 18.09.2021).

172. Проблемы конституционализма и его судебной защиты в государствах Восточной Европы / ред.: С. Суловски, Я. Залесны. Варшава: Ин-т полит. наук Варшав. ун-та, 2014. 315 с.

173. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності Верховного Суду та органів суддівського врядування (реєстр. № 3711 від 22.06.2020). *Офіц. вебпортал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69228 (дата звернення: 15.09.2021).

174. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) від 01.07.2015 № 2217а. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812 (дата звернення: 18.09.2021)

175. Проект Закону про внесення змін до Конституції України від 01.07.2003 № 3207-1. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=15410 (дата звернення: 17.09.2021).

176. Проект Закону про внесення змін до Конституції України від 19.09.2003 № 4180. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=15881 (дата звернення: 15.09.2021).

177. Проект Закону про гарантії свободи мирних зібрань № 1200 від 29.08.2019. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66509 (дата звернення: 17.09.2021).

178. Проект Закону про гарантії свободи мирних зібрань № 3587 від 07.12.2015. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57310 (дата звернення: 17.09.2021).

179. Проект Закону про гарантії свободи мирних зібрань № 3587-1 від 11.12.2015. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України.* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57396 (дата звернення: 17.09.2021).

180. Проект Закону про забезпечення функціонування української мови як державної № 5670-д від 09.06.2017. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України.* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=5670-%D0%B4&skl=9 (дата звернення: 17.09.2021).

181. Проект Закону про закони і законодавчу діяльність № 2763 від 18.12.2006. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України.* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=29053 (дата звернення: 18.09.2021).

182. Проект Закону про місцевий референдум № 5512 від 19.05.2021. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України.* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71942 (дата звернення: 17.09.2021).

183. Проект Закону про народовладдя через всеукраїнський референдум № 3612 від 09.06.2020. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України.* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3612&skl=10 (дата звернення: 18.09.2021).

184. Проект Закону про нормативно-правові акти № 0922 від 12.12.2012. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України.* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45021 (дата звернення: 18.09.2021).

185. Проект Закону про нормативно-правові акти № 2577 від 21.02.2007. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України.* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=28730 (дата звернення: 18.09.2021).

186. Проект Закону про парламентську опозицію № 1211 від 30.08.2019. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України.* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66576 (дата звернення: 21.09.2021).

187. Проект Закону про правила доброчесності політичного діяча від № 4072 16.02.2016. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України.* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58173 (дата звернення: 17.09.2021).

188. Проект Закону про правотворчу діяльність № 5707 від 25.06.2021. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України.* URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27182> (дата звернення: 18.09.2021).

189. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань очищення влади» (реєстраційний № 2695 від 21.04.2015) та альтернативні до нього законопроекти (№ 2695-1 від 05.05.2015, № 2695-2 від 07.05.2015 та № 2695-3 від 07.05.2015). *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54873 (дата звернення: 13.09.2021).

190. Проект Закону України про внесення змін до Конституції України від 04.09.2003 № 4105. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України.* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=15751 (дата звернення: 17.09.2021).

191. Проект Закону України про внесення змін до Конституції України від 19.09.2003 № 4180. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України.* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=15881 (дата звернення: 17.09.2021).

192. Проміжний висновок Венеційської комісії № 803/2015 щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя від

24.07.2015. *Ліга.Закон*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU15062> (дата звернення: 14.09.2021).

193. Процедурні керівні принципи щодо прав та обов'язків опозиції в демократичному парламенті: Резолюція № 1601 (2008) ПАРЄ. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/docs/753_1601_Opozytsija_rezoljutsija.htm (дата звернення: 12.09.2021).

194. Процик І. Тлумачення міжнародних договорів. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер.: Міжнародні відносини*. 2014. Вип. 36, ч. 2. С. 178–190.

195. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки. Юрид. енцикл.: [в 6 т.]. Т. 3: К–М / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. Київ: Укр. енцикл., 2001. С. 618–619.

196. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. [5-те вид., допов.]. Львів: Край, 2001. 224 с.

197. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Львів: Край, 2007. 192 с.

198. Рабінович П. М., Раданович Н. М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації. Львів: Астрон, 2002. 164 с.

199. Рабінович П., Венецька О. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація. *Вісн. Акад. правових наук України*. 2012. № 4. С. 18–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varny_2012_4_4 (дата звернення: 12.10.2021).

200. Рабінович С. Конституційні принципи правової певності і захисту легітимних очікувань у діяльності публічної влади. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юрид.* 2014. Вип. 60. С. 168–177. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2014_60_23 (дата звернення: 18.09.2021).

201. Рабінович С. П. Матриці і траєкторії конституційного розвитку (розмірковуючи далі над монографією В. В. Джуня «Соціологія

конституційного права»). *Філософія права і загальна теорія права*. 2020. № 1. С. 228–236.

202. Рабінович С. П. Чи можлива деполітизація конституційного правосуддя України? *Ideology and Politics Journal*. 2021. № 2 (18). С. 234–259. URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2021/11/10.-RUS.-Rabinovych-final.pdf> (дата звернення: 20.09.2021).

203. Рада Європи у сучасному євроінтеграційному процесі: монографія. Київ: Вид. дім «Юрид. книга», 2003. 436 с.

204. Радченко О. І. Статус народного депутата України: проблеми теорії і правового регулювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005.

205. Резолюція ПАРЄ 1988 (2014). *Офіц. вебпортал Верховної Ради України*. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/docs/1925_rez_1988_\(2014\).htm](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/docs/1925_rez_1988_(2014).htm) (дата звернення: 12.10.2021).

206. Резолюція ПАРЄ 1755 (2010) «Функціонування демократичних інститутів в Україні» від 04.10.2010. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a19 (дата звернення: 12.10.2021).

207. Рекомендація Парламентської асамблеї Ради Європи щодо вступу України від 26.09.1995. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_589#Text (дата звернення: 12.10.2021).

208. Ригіна О. М. Судова система США: кін. XVIII – поч. XXI ст.: монографія. Дрогобич: Коло, 2013. 388 с.

209. Рижак Л. В. Філософія як рефлексія духу: навч. посіб. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 640 с.

210. Різник С. В. Про нез'ясоване питання конституційності актів парламенту, прийнятих в умовах Революції Гідності. *Вісн. Конституц. Суду*. 2015. № 6. С. 58–66.

211. Рішення ЄСПЛ у справі «Мельниченко проти України» від 19.10.2004. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_352#Text (дата звернення: 13.09.2021).

212. Рішення ЄСПЛ у справі «Суховецький проти України» від 28.03.2006. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_106#Text (дата звернення: 13.09.2021).

213. Рішення Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області у справі № 2/130/294/2020 від 24.07.2020. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90698046__ (дата звернення: 16.09.2021).

214. Рішення КСУ у справі про депутатську недоторканність від 27.10.1999. *Вісн. Конституц. Суду України*. 1999. № 5. Ст. 13.

215. Рішення КСУ у справі про додержання процедури внесення змін до Конституції України № 20-рп/2010 від 30.09.2010. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1, № 77. С. 7.

216. Рішення КСУ у справі про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій від 08.09.2016. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6-pn-2016.pdf> (дата звернення: 12.10.2021).

217. Рішення КСУ у справі про звільнення судді з адміністративної посади № 1-рп/2007 від 16.05.2007. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-07#Text> (дата звернення: 15.09.2021).

218. Рішення КСУ у справі про здійснення влади народом від 05.10.2005 № 6-рп/2005. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05#Text> (дата звернення: 12.10.2021).

219. Рішення КСУ у справі про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, від 13.06.2019. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-19#Text> (дата звернення: 12.10.2021).

220. Рішення КСУ у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу від 01.06.2016. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/2-rp2016.pdf> (дата звернення: 12.10.2021).

221. Рішення КСУ у справі про сумісництво посад народного депутата України і міського голови від 06.07.1999. *Офіц. вісн. України*. 1999. № 27. Ст. 171.

222. Рішення КСУ у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14.07.2021 № 1-р/2021. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text> (дата звернення: 12.10.2021).

223. Рішення КСУ у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про призначення А. Ситника Директором Національного антикорупційного бюро України» від 28.08.2020. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-20#Text> (дата звернення: 12.10.2021).

224. Рішення КСУ у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 16.09.2020. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-20#Text> (дата звернення: 12.10.2021).

225. Рішення КСУ у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 28.02.2018 № 2-р/2018. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18#Text> (дата звернення: 15.09.2021).

226. Рішення КСУ у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14.07.2021 № 1-р/2021. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text> (дата звернення: 17.09.2021).

227. Рішення КСУ у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України від 13.06.2019 № 4-р/2019. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19#Text> (дата звернення: 17.09.2021).

228. Рішення КСУ у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України 3-р/2020 від 27 жовтня 2020 року. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#top> (дата звернення: 20.09.2021).

229. Рішення КСУ у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» № 2-р/2018 від 28.02.2018. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18#Text> (дата звернення: 20.09.2021).

230. Рішення КСУ щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про всеукраїнський референдум» № 4-р/2018

від 26.04.2018. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-18#n60> (дата звернення: 18.09.2021).

231. Рішення Фрунзенського районного суду м. Харкова у справі № 645/4920/16 від 05.06.2018. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74713866> (дата звернення: 16.09.2021).

232. Романюк Я. Передмова. *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства*. Київ: Вид-во «Юстон», 2015.

233. Росенко М. І. Щодо питання становлення парламентаризму. *Демократичне врядування: наук. вісн. ЛПІДУ НАДУ*. 2009. Вип. 3. С. 4. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik3/fail/+Rosenko.pdf (дата звернення: 20.09.2021).

234. Рудакевич О. Культурні та ідеологічні засади національної моделі конституціоналізму. *Віче*. 2012. № 19. С. 12–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2012_19_8 (дата звернення: 12.10.2021).

235. Рудакевич О. М. Культурно-ідеологічні чинники вітчизняного конституціоналізму. *Трипільська цивілізація*. 2012. № 8. С. 21–25.

236. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції: монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. 372 с.

237. Сас В. В. Регламент парламенту, його роль у правовій системі та деякі проблеми теорії і практики. *Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки*. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. Вип. 14.

238. Свида Т. О. Міжнародно-правове співробітництво держав у рамках Європейської Комісії «За демократію через право»: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2009. 218 с.

239. Свида Т. О. Про правову природу Європейської Комісії «За демократію через право». *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. / голов. ред. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич. 2007. Вип. 32. С. 147–152.

240. Серета О. Г. Європейські стандарти організації праці. *Право та інновації*. 2015. № 4. С. 110–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2015_4_17 (дата звернення: 12.10.2021).

241. Скакун О. Ф. Вплив інформаційної культури на професійну правосвідомість в умовах формування інформаційного суспільства. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Право*. 2008. Вип. 1 (3). С. 10–16.

242. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наук. думка, 1974. 572 с.

243. Словник української мови: в 11 т. 1970. Т. 1.

244. Смирнова К. Концепція «м'якого право» (soft law) в міжнародному праві та праві Європейського Союзу. *Укр. часопис міжнар. права*. 2012. № 3. С. 74–78.

245. Смирнова К., Федорова А. Часткові угоди Ради Європи. *Право України*. 2011. № 7. С. 139–147.

246. Солоненко І. І. Вплив Європейського Союзу на трансформаційні процеси в країнах Центрально-Східної Європи та Україні: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2013.

247. Спільна заява за результатами 7-го засідання Ради асоціації між Україною та ЄС. *Урядовий портал*. 2021. 12 лют. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-zayava-za-rezultatami-7-go-zasidannya-radi-asociaciyi-mizh-ukrayinoyu-ta-yes> (дата звернення: 17.09.2021).

248. Статут Ради Європи від 05.05.1949. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text (дата звернення: 12.10.2021).

249. Стецюк П. Україна як національна держава: конституційно-правова характеристика. URL: <http://www.lawyer.org.ua/?d=318&i+&w+r> (дата звернення: 12.10.2021).

250. Стецюк П. Б. Конституційний розвиток в сучасному світі: український вимір. *Укр. часоп. конституц. права*. 2017. № 1. С. 50–57.

251. Стрельцова Є. Д. Теорія і практика уніфікації міжнародного права в умовах глобалізації (міжнародний та національно-правовий аспекти): дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.11 / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, НУ «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2020. 523 с.

252. Стрельцова Є. Д. Уніфікація міжнародного права та її вплив на національне законодавство: монографія. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2019. 522 с.

253. Судова корупція: нагальна потреба у впровадженні пропозицій Асамблеї: Резолюція № 2098 (2016) ПАРЄ. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України*. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/docs/2207_rez_2098_\(2016\).htm](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/docs/2207_rez_2098_(2016).htm) (дата звернення: 12.09.2021).

254. Таранюк А. О. Проблемні аспекти уніфікації законодавства України на шляху до єдиного правового простору. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Сер.: Право*. 2016. Вип. 40, т. 1.

255. Тарахонич Т. І. Методологічні засади правового регулювання і правового впливу та їх взаємозв'язок із суміжними правовими категоріями. *Дія права: інтегративний аспект*: монографія / [відп. ред. Н. М. Оніщенко]. Київ: Юрид. думка, 2010. 360 с.

256. Тарнавська А. Н. До питання про юридичний статус особи. *Адвокат*. 2009. № 3. С. 26–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2009_3_6 (дата звернення: 01.09.2021).

257. Терлецький Д. Конституційно-правове регулювання дії міжнародних договорів в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2009. 232 с.

258. Точицький М. Венеціанський стиль європейської конституційної спадщини. *Постійне представництво України при Раді Європи: вебсайт*. 2012. 17 січ. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/news/970-veneciansykyj-stily-jevropejsykoji-konstitucijnoi-spadshhini> (дата звернення: 10.09.2021).

259. Тункин Г. И. Теория международного права (Серия «Русское юридическое наследие») / под общ. ред. проф. Л. Н. Шестакова. Москва: Зерцало, 2009. 416 с.

260. Угода про асоціацію між Європейським Союзом (ЄС) та Україною: особливі взаємини, засновані на цінностях / Лабораторія законодавчих ініціатив. 2012. URL: http://parlament.org.ua/upload/docs/EU-Ukraine%20Association_.pdf (дата звернення: 13.09.2021).

261. Ухвала Печерського районного суду міста Києва у справі № 757/67131/17-ц від 08.02.2018. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72268175> (дата звернення: 16.09.2021).

262. Федорова А. Л. Венеціанська комісія та Україна: правові аспекти співпраці. *Право України*. 2011. № 7. С. 128–138.

263. Філософія права: проблеми та підходи: навч. посіб. для студ. спец. «Правознавство» / П. М. Рабінович, С. П. Добрянський, Д. А. Гудима та ін.; за заг. ред. П. М. Рабіновича. Львів: Юрид. фак-т ЛНУ імені Івана Франка, 2005.

264. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції / пер. з англ. Роман Корнута. 2-ге вид. Київ: Наш формат, 2019.

265. Функціонування демократичних інституцій в Україні: Резолюція ПАРЄ № 1755 від 04.10.2010. *База даних «Законодавство України» /*

ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a19#Text (дата звернення: 12.09.2021).

266. Хабриева Т. Я. Венецианская комиссия как субъект интерпретации права: монография. Москва: Статут, 2018. 344 с.

267. Харитонов Є., Хаританова О. Феномен рецепції римського права і суміжні правові явища. *Про українське право / за ред. проф. І. Безклубого*. Київ, 2015. Число IX. С. 25–27. URL: https://law.knu.ua/images/stories/-pro_ukrainske_pravo/Pro_Ukrainske_pravo_9.pdf (дата звернення: 12.10.2021).

268. Хартія Конгресу місцевих і регіональних влад Європи від 14.01.1994. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_674#Text (дата звернення: 12.09.2021).

269. Христова Г. О. Формування доктрини позитивних зобов'язань держави Європейським судом з прав людини. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 20–21 верес. 2013 р.) / за ред. С. В. Ківалова*. Одеса: Фенікс, 2013.

270. Хронологія пленарних засідань Верховної Ради України. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/-radan_gs09/ns_arh_h2?day_=16&month_=07&year=2015&nom_s=2&nom_skl=8 (дата звернення: 18.09.2021).

271. Цілі сталого розвитку. *Офіц. вебсайт ПРОООН в Україні*. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html> (дата звернення: 17.09.2021).

272. Часопис Право. Венеційська Комісія та Україна: український шлях до демократії через право / *Лабораторія законодавчих ініціатив*. 2016. Вип. 3. URL: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/Parlament-3-Print.pdf> (дата звернення: 17.09.2021).

273. Черкас М. Є. Функції правосвідомості в механізмі правового

регулювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Харків, 2010. 18 с.

274. Чернопищук Я. В. Конституціоналізація процесу європейської інтеграції України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / НУ «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2013. 225 с.

275. Черняк Є. Природа конституції: практичні аспекти утвердження концепції Л. Юзькова у конституційному процесі держави Україна. *Вісн. Конституц. Суду України*. 2018. № 1. С. 182–189.

276. Шайгарданова В. В. Уніфікація норм міжнародного права. *Часоп. Київ. ун-ту права*. 2013. № 2. С. 403–408. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2013_2_97 (дата звернення: 12.10.2021).

277. Шаповал В. М. Основи конституціоналізму (нариси з історії, теорії і практики). Київ: Мишалов Д. В., 2021. 116 с.

278. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: нариси з історії, теорії і практики: монографія. Київ, 2005. 560 с.

279. Шварцева М. І. Парламентська (Консультативна) Асамблея Ради Європи: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 / Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, МОН України. Харків, 2015. 221 с.

280. Шпакович О. М. Критерії класифікації актів міжнародних організацій. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 117 (1). С. 34–47. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2013_117\(1\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2013_117(1)_6) (дата звернення: 17.09.2021).

281. Шпакович О. М. Розвиток правових механізмів реалізації актів органів міжнародних організацій: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2013. 413 с.

282. Юзьков Л. П. Верховенство Конституції і конституційність законів. *Проблеми сучасного українського конституціоналізму*: зб. наук. пр. на пошану першого Голови КСУ, проф. Леоніда Юзькова / КСУ, Акад. прав. наук України;

за заг. ред. А. Стрижака, В. Тація; упоряд.: В. Бринцев, В. Кампо, П. Стецюк. Київ, 2008.

283. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2003. Т. 5: П–С. 736 с.

284. Ященко К. Уніфікація правових норм та гармонізація національних законодавств як способи наближення правового регулювання в державах-членах Європейського Співтовариства. *Укр. часоп. міжнар. права*. 2002. № 3. С. 71–84.

285. 1st Quarterly Activity Report 2016, Council of Europe Commissioner for Human Rights. URL: <https://rm.coe.int/16806dab56> (viewed on 10.09.2021).

286. 2nd Quarterly Activity Report 2014, Council of Europe Commissioner for Human Rights. URL: <https://rm.coe.int/16806da674> (viewed on 13.09.2021).

287. 2nd Quarterly Activity Report 2016, Council of Europe Commissioner for Human Rights. URL: <https://rm.coe.int/16806daa44> (viewed on 10.09.2021).

288. 2nd Quarterly Activity Report 2017, Council of Europe Commissioner for Human Rights. URL: https://search.coe.int/commissioner/Pages/-result_details.aspx?ObjectId=090000168073ec5f (viewed on 12.09.2021).

289. Activity Report of the Congress – From mid-April to end of November 2014, 9 December 2014. Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/1680718a84> (viewed on 12.09.2021).

290. Activity Report of the Congress – From mid-December 2014 to mid-April 2015, 14 April 2015. Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/168071a7ca> (viewed on 12.09.2021).

291. Activity Report of the Congress (December 2015 to mid-April 2016). Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/168071aeb3> (viewed on 12.09.2021).

292. Activity Report of the Congress (mid-April 2015 to mid-November 2015). Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/168071a7ca> (viewed on 12.09.2021).

293. Annual Activity Report 2016 by Nils Muižnieks, Council of Europe Commissioner for Human Rights. URL: <https://rm.coe.int/annual-activity-report-2016-by-nils-muiznieks-council-of-europe-commis/168070ad23> (viewed on 12.09.2021).

294. Annual Activity Report 2017 by Nils Muižnieks, Council of Europe Commissioner for Human Rights. URL: https://search.coe.int/commissioner/Pages/-result_details.aspx?ObjectId=090000168077ec86 (viewed on 12.09.2021).

295. Baxter R. International Law in “Her Infinite Variety”. *The International and Comparative Law Quarterly*. October 1980. Vol. 29, № 4. P. 549–566.

296. Bierzanek R. Some remarks on ‘Soft’ International Law. *PYIL* 1988. No. 17. P. 21–40.

297. Briefing: Understanding the EU Rule of Law Mechanism (January 2016). URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573922/EPRS_BRI\(2016\)573922_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573922/EPRS_BRI(2016)573922_EN.pdf) (viewed on 13.09.2021).

298. *Bulanov v. Ukraine* (9 December 2010): European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22Bulanov%20v.%20Ukraine%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-102109%22%5D%7D> (viewed on 13.09.2021).

299. CDL (1992)046 Constitution of Ukraine. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(1992\)046-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1992)046-e) (viewed on 12.10.2021).

300. CDL (1995)040-e Opinion on the present constitutional situation in Ukraine following the adoption on the constitutional agreement between the Supreme Rada of Ukraine and the President of Ukraine, adopted by the Venice Commission. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(1995\)040-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1995)040-e) (viewed on 12.10.2021).

301. CDL (2001)059-e Concept of the State Ethnic and National policy of Ukraine. *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(2001\)059-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2001)059-e) (viewed on 17.09.2021).

302. CDL (2002)027-e Revised Statute of the European Commission for Democracy through Law (adopted by the Committee of Ministers on 21 February 2002 at the 784th meeting of the Ministers' Deputies). Resolution (2002)3 Commission / The European Commission for Democracy through Law. URL: [https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL\(2002\)027-e](https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2002)027-e) (viewed on 10.09.2021).

303. CDL (99)89 Opinion on the draft law of Ukraine on the judicial system. *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(1999\)089-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1999)089-e) (viewed on 15.09.2021).

304. CDL-AD (2002)002-e Opinion on the Resolution on the Principles of the State Policy of Ukraine in the Sphere of Human Rights adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on 17 June 1999: Adopted by the Venice Commission at its 50th Plenary Session (Venice, 8-9 March 2002). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2002\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2002)002-e) (viewed on 17.09.2021).

305. CDL-AD (2002)017-e Opinion on the Ukrainian Legislation on Political Parties, adopted by the Venice Commission at its 51st Plenary Session (Venice, 5–6 July 2002). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2002\)017-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2002)017-e) (viewed on 18.09.2021).

306. CDL-AD (2002)023rev2-cor-ukr Кодекс належної практики у виборчих справах. *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2002\)023rev2-cor-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2002)023rev2-cor-ukr) (viewed on 18.09.2021).

307. CDL-AD (2003)019-e Opinion on three Draft Laws proposing Amendments to the Constitution of Ukraine adopted by the Venice Commission at its 57th Plenary Session (Venice, 12–13 December 2003). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2003\)019-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2003)019-e) (viewed on 15.09.2021).

308. CDL-AD (2004)013-e Opinion on Two Draft Laws amending the Law on National Minorities in Ukraine adopted by the Venice Commission at its 58th Plenary Session (Venice, 12–13 March 2004). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2004\)013-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2004)013-e) (viewed on 12.10.2021).

309. CDL-AD (2004)021-e Opinion on the Draft Law on the Conception of the State Ethnic Policy of Ukraine adopted by the Venice Commission at its 59th Plenary Session (Venice, 18–19 June 2004). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2004\)021-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2004)021-e) (viewed on 17.09.2021).

310. CDL-AD (2004)022-e Opinion on the latest version of the Draft Law amending the Law on National Minorities in Ukraine adopted by the Venice Commission at its 59th Plenary Session (Venice, 18–19 June 2004). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2004\)022-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2004)022-e) (viewed on 17.09.2021).

311. CDL-AD (2004)036-e Opinion on the Draft Law on the Status of Indigenous Peoples of Ukraine adopted by the Venice Commission at its 60th Plenary Session (Venice, 8–9 October 2004). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2004\)036-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2004)036-e) (viewed on 17.09.2021).

312. CDL-AD (2005)015-e Opinion on the amendments to the Constitution of Ukraine adopted on 8.12.2004 adopted by the Commission at its 63rd plenary session (Venice, 10–11 June 2005). *Venice Commission: Council of Europe*. URL:

[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2005\)015-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2005)015-e) (viewed on 15.09.2021).

313. CDL-AD (2006)003-e Joint Opinion on the Draft Law on the State Register of Voters of Ukraine, submitted by people's Deputies of Ukraine, Mr O. Zadorozhny and Mr Yu. Klyuchkovsky by the Venice Commission and OSCE/ODIHR adopted by the Council for Democratic Elections at its 15th meeting (Venice, 15 December 2005) and the Venice Commission at its 65th plenary session (Venice, 16–17 December 2005). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2006\)003-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2006)003-e) (viewed on 18.09.2021).

314. CDL-AD (2006)016-e Opinion on possible Constitutional and Legislative Improvements to ensure the uninterrupted functioning of the Constitutional Court of Ukraine adopted by the Venice Commission at its 67th Plenary Session (Venice, 9–10 June 2006). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2006\)016-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2006)016-e) (viewed on 18.09.2021).

315. CDL-AD (2006)029-e Opinion on the Draft Law of Ukraine amending the Constitutional Provisions on the Procuracy adopted by the Commission at its 68th plenary session (Venice, 13–14 October 2006). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2006\)029-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2006)029-e) (viewed on 18.09.2021).

316. CDL-AD (2006)033 English Joint Opinion on the Draft Law on Peaceful Assemblies in Ukraine by the Venice Commission and OSCE/ODIHR adopted by the Venice Commission at its 68th Plenary Session (Venice, 13–14 October 2006).

317. CDL-AD (2006)035rev-e Opinion on the possible introduction of the entitlement for former MPs to resume their parliamentary seat upon ceasing their governmental functions in Ukraine adopted by the Venice Commission, at its 68th Plenary Session, (Venice, 13–14 October 2006). *Venice Commission: Council of*

Europe. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2006\)035rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2006)035rev-e) (viewed on 20.09.2021).

318. CDL-AD (2007)003-ukr Opinion on the Draft Law on the Judiciary and the Draft Law on the Status of Judges of Ukraine adopted by the Venice Commission at its 70th Plenary Session (Venice, 16–17 March 2007) (in Ukrainian). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2007\)003-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2007)003-ukr) (viewed on 12.10.2021).

319. CDL-AD (2007)008rev-cor-e Code of good practice on Referendums adopted by the Council for Democratic Elections at its 19th meeting (Venice, 16 December 2006) and the Venice Commission at its 70th plenary session (Venice, 16–17 March 2007). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2007\)008rev-cor-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2007)008rev-cor-e) (viewed on 18.09.2021).

320. CDL-AD (2007)018-e Opinion on the Law on Amendments to the Legislation concerning the Status of Deputies of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea and of Local Councils in Ukraine adopted by the Venice Commission at its 71st Plenary Session, (Venice, 1–2 June 2007). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2007\)018-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2007)018-e) (viewed on 12.10.2021).

321. CDL-AD (2007)019-e Opinion on the Draft Law on the Parliamentary Opposition in Ukraine adopted by the Venice Commission at its 71st Plenary Meeting (Venice, 1–2 June 2007). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2007\)019-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2007)019-e) (viewed on 21.09.2021).

322. CDL-AD (2007)026-e Joint Opinion on the Draft Law on State Register of Voters of Ukraine by the Venice Commission and the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR) adopted by the Venice Commission at its 71st Plenary Session (Venice, 1–2 June 2007). *Venice Commission: Council of*

Europe. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2007\)026-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2007)026-e) (viewed on 18.09.2021).

323. CDL-AD (2007)028 Judicial Appointments, Report adopted by the Venice Commission at its 70th Plenary Session (Venice, 16–17 March 2007). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)028-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)028-e) (viewed on 18.09.2021).

324. CDL-AD (2008)015-e Opinion on the Draft Constitution of Ukraine (prepared by a working group headed by Mr V. M. Shapoval) adopted by the Venice Commission at its 75th Plenary Session (Venice, 13–14 June 2008). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2008\)015-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2008)015-e) (viewed on 20.09.2021).

325. CDL-AD (2009)019-e Opinion on the Draft Law amending the Law on election of People's Deputies of Ukraine presented by People's Deputies Lavrynovych and Portnov adopted by the Venice Commission at its 78th Plenary Session (Venice, 13–14 March 2009).

326. CDL-AD (2009)024-e Opinion on the Draft Law of Ukraine amending the Constitution presented by the President of Ukraine adopted by the Venice Commission at its 79th Plenary Session (Venice, 12–13 June 2009). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2009\)024-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2009)024-e) (viewed on 20.09.2021).

327. CDL-AD (2009)048 Opinion on the Draft Law of Ukraine on the Office of the Public Prosecutor. *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2009\)048-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2009)048-ukr) (viewed on 13.09.2021).

328. CDL-AD (2010)003-e Joint Opinion on the Draft Law on the Judicial System and the Status of Judges of Ukraine by the Venice Commission and the Directorate of Co-operation within the Directorate General of Human Rights and Legal Affairs of the Council of Europe adopted by the Venice Commission at its 82nd

Plenary Session (Venice, 12–13 March 2010). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)003-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)003-e) (viewed on 13.09.2021).

329. CDL-AD (2010)004-e Report on the Independence of the Judicial System Part I: the Independence of Judges adopted by the Venice Commission at its 82th Plenary Session (Venice, 12–13 March 2010). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)004-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)004-e) v (viewed on 18.09.2021).

330. CDL-AD (2010)025-e Report on the role of the opposition in a democratic Parliament, adopted by the Venice Commission, at its 84th Plenary Session (Venice 15–16 October 2010). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)025-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)025-e) (viewed on 21.09.2021).

331. CDL-AD (2010)033-e Joint opinion on the law on peaceful assemblies of Ukraine by the Venice Commission and OSCE/ODIHR, adopted by the Venice Commission at its 84th Plenary Session (Venice, 15–16 October 2010). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)033-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)033-e) (viewed on 12.10.2021).

332. CDL-AD (2010)034-e Guidelines relating to the Working Methods of the Venice Commission / The European Commission for Democracy through Law. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)034-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)034-e) (viewed on 10.09.2021).

333. CDL-AD (2010)044-e Opinion on the Constitutional Situation in Ukraine adopted by the Venice Commission at its 85th Plenary Session, Venice (17–18 December 2010). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)044-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)044-e) (viewed on 18.09.2021).

334. CDL-AD (2011)001-e Opinion on three legal questions arising in the process of drafting the New Constitution of Hungary – Adopted by the Venice Commission at its 86th Plenary Session (Venice, 25–26 March 2011). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)001-e#](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)001-e#) (viewed on 10.09.2021).

335. CDL-AD (2011)002-e Opinion on the concept paper on the establishment and functioning of a constitutional assembly of Ukraine – Adopted by the Venice Commission at its 86th Plenary Session (Venice, 25–26 March 2011). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)002-e) (viewed on 18.09.2021).

336. CDL-AD (2011)008-e Opinion on the Draft Law on languages in Ukraine adopted by the Venice Commission at its 86th Plenary Session (Venice, 25–26 March 2011). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)008-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)008-e) (viewed on 17.09.2021).

337. CDL-AD (2011)016 Opinion on the new Constitution of Hungary adopted by the Venice Commission at its 87th Plenary Session (Venice, 17–18 June 2011). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)016-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)016-e) (viewed on 10.09.2021).

338. CDL-AD (2011)033-e Joint opinion on the draft law amending the law on the judiciary and the status of judges and other legislative acts of Ukraine. *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)033-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)033-e) (viewed on 18.09.2021).

339. CDL-AD (2011)039-e Joint Opinion on the draft law on the bar and practice of law of Ukraine by the Venice Commission and the Directorate of Justice and Human Dignity within the Directorate General of Human Rights and Rule of Law of the Council of Europe adopted by the Venice Commission at its 88th Plenary Session (Venice, 14–15 October 2011). *Venice Commission: Council of Europe*. URL:

[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)039-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)039-e) (viewed on 18.09.2021).

340. CDL-AD (2011)047-e Opinion on the draft law on principles of the state language policy of Ukraine adopted by the Venice Commission at its 89th Plenary Session (Venice, 16–17 December 2011). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)047-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)047-e) (viewed on 17.09.2021).

341. CDL-AD (2013)017-e Opinion on the law on national referendum of Ukraine, adopted by the Council for Democratic Elections at its 45th meeting (Venice, 13 June 2013) and by the Venice Commission at its 95th Plenary Session (Venice, 14–15 June 2013). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2013\)017-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2013)017-e) (viewed on 18.09.2021).

342. CDL-AD (2013)025-e Joint Opinion on the Draft Law on the Public Prosecutor's Office of Ukraine. *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2013\)025-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2013)025-e) (viewed on 13.09.2021).

343. CDL-AD (2014)002-e Opinion on “whether the decision taken by the Supreme Council of the Autonomous Republic of Crimea in Ukraine to organise a referendum on becoming a constituent territory of the Russian Federation or restoring Crimea’s 1992 Constitution is compatible with constitutional principles” adopted by the Venice Commission at its 98th Plenary Session (Venice, 21–22 March 2014): Venice Commission. *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2014\)002-e#](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2014)002-e#) (viewed on 13.09.2021).

344. CDL-AD (2014)044-ukr Interim Opinion on the Law on Government Cleansing (Lustration Law) of Ukraine. *Venice Commission: Council of Europe*. URL:

[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2014\)044-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2014)044-ukr)
(viewed on 12.09.2021).

345. CDL-AD (2015)007-e Joint opinion by the Venice Commission and the Directorate of Human Rights of the Directorate General of Human Rights and the Rule of Law on the Law on the Judiciary and the Status of Judges and amendments to the Law on the High Council of Justice of Ukraine / The European Commission for Democracy through Law. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/-documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2015\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/-documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2015)007-e) (viewed on 10.09.2021).

346. CDL-AD (2015)008-e Preliminary Opinion on the Constitutional Amendments regarding the Territorial Structure and Local Administration of Ukraine / The European Commission for Democracy through Law. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-PI\(2015\)008-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-PI(2015)008-e) (viewed on 10.09.2021).

347. CDL-AD (2015)012-e Adopted Final Opinion on the Law on Government Cleansing (Lustration Law) of Ukraine as would result from the amendments submitted to the Verkhovna Rada on 21 April 2015, adopted by the Venice Commission at its 103rd Plenary Session (Venice, 19–20 June 2015). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)012-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)012-e) (viewed on 17.09.2021).

348. CDL-AD (2015)012-e Final Opinion on the Law on Government Cleansing (Lustration Law) of Ukraine as would result from the amendments submitted to the Verkhovna Rada on 21 April 2015. *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)012-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)012-e) (viewed on 12.09.2021).

349. CDL-AD (2015)013-e Opinion on draft constitutional amendments on the immunity of Members of Parliament and judges of Ukraine, adopted by the Venice Commission at its 103rd plenary session (Venice, 19–20 June 2015). *Venice*

Commision: Council of Europe. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)013-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)013-e) (viewed on 20.09.2021).

350. CDL-AD (2015)020 Report on the method of nomination of candidates within political parties, adopted by the Council for Democratic Elections at its 51th meeting (Venice, 18 June 2015) and by the Venice Commission at its 103rd Plenary Session (Venice, 19-20 June 2015). *Venice Commision: Council of Europe.* URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)020-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)020-e) (viewed on 18.09.2021).

351. CDL-AD (2015)025-e Joint Opinion on the draft amendments to some legislative acts concerning prevention and fight against political corruption of Ukraine, adopted by the Council of Democratic Elections at its 52nd meeting (Venice, 22 October 2015) and by the Venice Commission at its 104th Plenary Session (Venice, 23–24 October 2015). *Venice Commision: Council of Europe.* URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)025-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)025-e) (viewed on 18.09.2021).

352. CDL-AD (2015)027-e Opinion on the Proposed Amendments to the Constitution of Ukraine regarding the Judiciary as approved by the Constitutional Commission on 4 September 2015 adopted by the Venice Commission at its 104th Plenary Session (Venice, 23–24 October 2015). *Venice Commision: Council of Europe.* URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)027-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)027-e) (viewed on 18.09.2021).

353. CDL-AD (2015)028-e Opinion on the Amendments to the Constitution of Ukraine regarding the Territorial Structure and Local Administration as proposed by the Working Group of the Constitutional Commission in June 2015 endorsed by the Venice Commission at its 104th Plenary Session (Venice, 23–24 October 2015). *Venice Commision: Council of Europe.* URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)028-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)028-e) (viewed on 18.09.2021).

354. CDL-AD (2015)029rev-e Secretariat Memorandum on the Compatibility of the Draft Law on amending the Constitution of Ukraine as to Decentralization of Power as submitted by the Verkhovna Rada to the Constitutional Court of Ukraine on 16 July 2015 (CDL-REF (2015)035rev) with the Opinion on the Amendments to the Constitution of Ukraine regarding the Territorial Structure and Local Administration as proposed by the Working Group of the Constitutional Commission in June 2015 (CDL-AD (2015)028) taken note of by the Venice Commission at its 104th Plenary Session (Venice, 23–24 October 2015). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)029rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)029rev-e) (viewed on 18.09.2021).

355. CDL-AD (2015)031-e Interim Opinion on the Draft Law on Integrity Checking of Ukraine, adopted by the Venice Commission at its 104th Plenary Meeting (Venice, 23-24 October 2015). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)031-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)031-e) (viewed on 17.09.2021).

356. CDL-AD (2015)041-e Joint Interim Opinion on the Law of Ukraine on the condemnation of the communist and national socialist (Nazi) regimes and prohibition of propaganda of their symbols. *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)041-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)041-ukr) (viewed on 12.09.2021).

357. CDL-AD (2015)043-e Secretariat Memorandum on the compatibility of the Draft Law of Ukraine on amending the Constitution of Ukraine as to Justice as submitted by the President to the Verkhovna Rada on 25 November 2015 (CDL-REF (2015)047) with the Venice Commission's Opinion on the proposed amendments to the Constitution of Ukraine regarding the Judiciary as approved by the Constitutional Commission on 4 September 2015 (CDL-AD (2015)027) taken note of by the Venice Commission at its 105th Plenary Session (Venice, 18–19 December

2015). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)043-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)043-e) (viewed on 18.09.2021).

358. CDL-AD (2016)001 Opinion on amendments to the Act of 25 June 2015 on the Constitutional Tribunal of Poland, adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11–12 March 2016). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)001-e) (viewed on 12.09.2021).

359. CDL-AD (2016)007-ukr Мірило правовладдя, ухвалено Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні (Венеція, 11–12 березня 2016 р.). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-ukr) (viewed on 18.09.2021).

360. CDL-AD (2016)018-e Opinion on the Amendments to the Law on elections regarding the exclusion of candidates from party lists adopted by the Council of Democratic Elections at its 55th meeting (Venice, 9 June 2016) and by the Venice Commission at its 107th Plenary session (Venice, 10–11 June 2016). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)018-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)018-e) (viewed on 18.09.2021).

361. CDL-AD (2017)026-e Ukraine – Opinion on the amendments to the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine, adopted by the Venice Commission at its 112th Plenary Session (Venice, 6–7 October 2017) [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)026-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)026-e) (viewed on 20.09.2021).

362. CDL-AD (2017)030-e Opinion on the provisions of the Law on Education of 5 September 2017, which concern the use of the State Language and Minority and other Languages in Education, adopted by the Commission at its 113th Plenary Session (Venice, 8–9 December 2017). *Venice Commission: Council of*

Europe. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)030-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)030-e) (viewed on 17.09.2021).

363. CDL-AD (2019)001-e Ukraine – Amicus Curiae Brief on separate appeals against rulings on preventive measures (deprivation of liberty) of first instance cases, adopted by the Venice Commission at its 118th Plenary Session (Venice, 15–16 March 2019). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)001-e) (viewed on 17.09.2021).

364. CDL-AD (2019)015 Parameters on the Relationship between the Parliamentary Majority and the Opposition in a Democracy: a checklist, adopted by the Venice Commission at its 119th Plenary Session (Venice, 21–22 June 2019). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)015-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)015-e) (viewed on 15.09.2021).

365. CDL-AD (2019)027-e Opinion on the Legal framework in Ukraine governing the Supreme Court and judicial self-governing bodies, adopted by the Venice Commission at its 121st Plenary Session, Venice, 6–7 December 2019. *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)027-e#](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)027-e#) (viewd on 18.09.2021).

366. CDL-AD (2019)029-e Amicus Curiae Brief for the Constitutional Court of Ukraine on draft law 10257 on the early termination of a Deputy's mandate, adopted by the Venice Commission at its 121st Plenary Session (Venice, 6–7 December 2019). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)029-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)029-e) (viewed on 20.09.2021).

367. CDL-AD (2019)032-e Opinion on the Law on Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language, adopted by the Venice Commission at its 121st Plenary Session (Venice, 6–7 December 2019). *Venice*

Commision: Council of Europe. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)032-e) (viewed on 17.09.2021).

368. CDL-AD (2020)022-e Ukraine – Joint Opinion of the Venice Commission and the Directorate General of Human Rights and Rule of Law (DGI) of the Council of Europe on the draft amendments to the Law 'on the Judiciary and the Status of Judges' and certain Laws on the activities of the Supreme Court and Judicial Authorities (draft Law no. 3711), adopted by the Venice Commission at its 124th online Plenary Session (8-9 October 2020). *Venice Commision: Council of Europe.* URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2020\)022-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)022-e) (viewed on 15.09.2021).

369. CDL-AD (2020)024-e Urgent joint opinion of the Venice Commission and the OSCE/ODIHR, on the draft law 3612 on democracy through all-Ukraine referendum – issued pursuant to Article 14a of the Venice Commission’s Rules of Procedure on 21 July 2020, endorsed by the Venice Commission at its 124th online Plenary Session (8–9 October 2020). *Venice Commision: Council of Europe.* URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2020\)024-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)024-e) (viewed on 18.09.2021).

370. CDL-AD (2020)038-e Urgent Joint Opinion of the Venice Commission and the Directorate General of Human Rights and Rule of Law (DGI) of the Council of Europe on the Legislative Situation regarding anti-corruption mechanisms, following Decision N°13-R/2020 of the Constitutional Court of Ukraine, issued pursuant to Article 14a of the Venice Commission’s Rules of Procedure on 9 December 2020, endorsed by the Venice Commission on 11 December 2020 at its 125th online Plenary Session (11–12 December 2020). *Venice Commision: Council of Europe.* URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2020\)038-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)038-e) (viewed on 20.09.2021).

371. CDL-AD (2021)003-e Joint Opinion of the OSCE/ODIHR and the Venice Commission on the draft law on political parties, approved by the Council of

Democratic Elections at its 71th meeting (online, 18 March 2021) and adopted by the Venice Commission at its 126th Plenary Session (online, 19–20 March 2021). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2021\)003-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2021)003-e) (viewed on 18.09.2021).

372. CDL-AD (2021)018-e Urgent joint opinion of the Venice Commission and the Directorate General of Human Rights and the Rule of Law (DGI) of the Council of Europe on the draft law on amendments to certain legislative acts concerning the procedure for electing (appointing) members of the High Council of Justice (HCJ) and the activities of disciplinary inspectors of the HCJ (draft law no. 5068). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2021\)018-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2021)018-e) (viewed on 18.09.2021).

373. CDL-AD (2021)045-e Ukraine Joint Opinion of the Venice Commission and the OSCE/ODIHR on the draft law “On improving the procedure for establishing the impossibility of holding national and local elections, all-Ukrainian and local referenda in certain territories and polling stations”, adopted by the Venice Commission at its 129th Plenary Session (Venice and online, 10–11 December 2021). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2021\)045-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2021)045-e) (viewed on 18.09.2021).

374. CDL-INF (1995)002-e Opinion on the present constitutional situation in Ukraine following the adoption on the constitutional agreement between the Supreme Rada of Ukraine and the President of Ukraine, adopted by the Venice Commission. *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL\(1995\)040-e.aspx](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL(1995)040-e.aspx) (viewed on 17.09.2021).

375. CDL-INF (1996)006-e Opinion on the draft Constitution of Ukraine (text approved by the Constitutional Commission on 11 March 1996 (CDL(96)15)). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(1996\)006-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(1996)006-e) (viewed on 17.09.2021).

376. CDL-INF (1997)002 Opinion on the Constitution of Ukraine, adopted by the Commission at its 30th plenary meeting in Venice, on 7–8 March 1997. *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(1997\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(1997)002-e) (viewed on 17.09.2021).

377. CDL-INF (1998)001rev-e Opinion of the Venice Commission on the constitutional aspects of the death penalty in Ukraine. *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(1998\)001rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(1998)001rev-e) (viewed on 15.09.2021).

378. CDL-INF (2000)005-e Opinion on the draft law of Ukraine on the judicial system. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(2000\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(2000)005-e) (viewed on 12.10.2021).

379. CDL-INF (2000)011-e Constitutional Referendum in Ukraine: Opinion Adopted by the Commission at its 42nd Plenary Session (Venice, 31 March 2000). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(2000\)011-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(2000)011-e) (viewed on 17.09.2021).

380. CDL-INF (2000)014-e Implementation of the constitutional referendum in Ukraine. *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(2000\)014-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(2000)014-e) (viewed on 17.09.2021).

381. CDL-INF (2001)022-e Opinion on the Ukrainian Law on Elections of People's Deputies, adopted by the Verkhovna Rada on 13 September 2001, adopted by the Venice Commission at its 48th Plenary Meeting (Venice, 19–20 October 2001). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(2001\)022-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(2001)022-e) (viewed on 12.10.2021).

382. CDL-JD (2008)002-e European Standards on the Independence of the Judiciary – A Systematic Overview. *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-JD\(2008\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-JD(2008)002-e) (viewed on 18.09.2021).

383. CDL-PI (2015)008-e Preliminary Opinion on the Constitutional Amendments regarding the Territorial Structure and Local Administration of Ukraine. *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2015\)008-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2015)008-e) (viewed on 18.09.2021).

384. CDL-PI (2021)004-ukr Urgent joint opinion of the Venice Commission and the Directorate General of Human Rights and the Rule of Law (DGI) of the Council of Europe on the draft law on amendments to certain legislative acts concerning the procedure for electing (appointing) members of the High Council of Justice (HCJ) and the activities of disciplinary inspectors of the HCJ (Draft law no. 5068). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2021\)004-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2021)004-ukr) (viewed on 12.10.2021).

385. CDL-PL-PV (2018)003-bil 116th Plenary Session (Venice, 19–20 October 2018) Session report / The European Commission for Democracy through Law. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?ref=CDL-PL-PV\(2018\)003](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?ref=CDL-PL-PV(2018)003) (viewed on 10.09.2021).

386. CDL-REF (2021)086 Law on the prevention of threats to national security, associated with excessive influence of persons having significant economic or political weight in social life (oligarchs). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF\(2021\)086-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF(2021)086-e) (viewed on 12.10.2021).

387. CDL-WM (2017)002-e Venice Commission Preliminary Opinions / The European Commission for Democracy through Law. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-WM\(2017\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-WM(2017)002-e) (viewed on 10.09.2021).

388. CDL-WM (2018)001-e Criteria for the appointment of Rapporteurs / The European Commission for Democracy through Law. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-WM\(2018\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-WM(2018)001-e) (viewed on 10.09.2021).

389. CDL-WM (2018)003-e Protocol on the preparation of urgent opinions:

Proposal by the working group. Following its meeting on 7 September 2018 / The European Commission for Democracy through Law. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-WM\(2018\)003-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-WM(2018)003-e) (viewed on 10.09.2021).

390. CDL-AD (2011)003rev Report on the rule of law – Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e) (viewed on 12.10.2021).

391. Checklist for compliance with international standards and good practices preventing misuse of administrative resources during electoral processes at local and regional level, CG32(2017)12, 20 March 2017. Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. URL: https://search.coe.int/congress/Pages/-result_details.aspx?ObjectId=09000016807000d1 (viewed on 12.09.2021).

392. Chudyk N., Teremetskyi V., Martseliak O., Velychko V., Martseliak S., Shamrai V. Legal Positions of the European Court of Human Rights on the Right to Free Elections and Their Influence on the Formation of a Democratic Electoral System. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Vol. 24, Special Issue 1, 1–9. URL: <https://www.abacademies.org/articles/legal-positions-of-the-european-court-of-human-rights-on-the-right-to-free-elections-and-their-influence-on-the-formatio.pdf> (viewed on 18.09.2021).

393. Chudyk N., Teremetskyi V., Martseliak O., Velychko V., Martseliak S., Shamrai V. Legal Positions of the European Court of Human Rights on the Right to Free Elections and Their Influence on the Formation of a Democratic Electoral System. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Vol. 24, Special Issue 1, 1-9. URL: <https://www.abacademies.org/articles/legal-positions-of-the-european-court-of-human-rights-on-the-right-to-free-elections-and-their-influence-on-the-formatio.pdf> (viewed on 18.09.2021).

394. Code of Good Practice in Electoral Matters. Guidelines and Explanatory Report. URL: [http://www.dev.venice.coe.int/docs/2002/CDL-AD\(2002\)023rev-e.asp](http://www.dev.venice.coe.int/docs/2002/CDL-AD(2002)023rev-e.asp) (viewed on 12.09.2021).

395. COM (2014)336 Final Report on the implementation by Ukraine of the Action Plan on Visa liberalization; Fourth Report: European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2014/EN/1-2014-336-EN-F1-1.pdf> (viewed on 13.09.2021).

396. Commission Recommendation (EU) 2016/1374 of 27 July 2016 regarding the rule of law in Poland C/2016/5703. European Commission. URL: <http://data.europa.eu/eli/reco/2016/1374/oj> (viewed on 12.09.2021).

397. D'Amato A. International Soft Law, Hard Law, and Coherence. *Northwestern Public Law Research Paper*. 2008. No. 08-01. 31 p. URL: <http://ssrn.com/abstract=1103915> (viewed on 17.09.2021).

398. Damrosch L. F. Enforcing International Law Through Non Forcible Measures. *Recueil des Cours*. Collected Courses of the Hague Academy of International Law. 1997. Tome 269 de la collection. Martinus Nijhoff Publishers: The Hague, 1998. 464 p.

399. Electoral lists and voters residing de facto abroad, CG/2015(28)6FINAL, 13 March 2015. Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/1680719cfa> (viewed on 12.09.2021).

400. Ensuring greater democracy in elections. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Resolution 1897 (2012). URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTMLen.asp?fileid=19121&lang=en> (viewed on 12.10.2021).

401. European Parliament resolution of 5 July 2011 on the Revised Hungarian Constitution. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2011-0315_EN.html?redirect (viewed on 10.09.2021).

402. Foreign Affairs Council condemns the illegal referendum in Crimea / Council of the EU. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2014/03/17/#> (viewed on 13.09.2021).

403. Jaskiernia Jerzy. The influence of the Council of Europe on the systemic changes in countries of the former Soviet Union. *Problems of Constitutionalism and Judicial Protection in Eastern Europe* / ed. by Stanisław Sulowski and Jacek Zalesny. Warsaw: Institute of Political Science o Univ. of Warsaw, 2014. P. 11–33.

404. João Pedro Gato. Soft Law in Europe. URL: https://www.academia.edu/3202045/Soft_Law_in_Europe (viewed on 10.09.2021).

405. Langborger v. Sweden, no. 11179/84, 22 June 1989. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57515> (viewed on 17.09.2021).

406. Local Democracy Agency (LDA) Dnipropetrovsk – Inaugural event 18 May 2015 / Speech by Natalya Romanova, Vice-President of the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/168071b38e> (viewed on 12.09.2021).

407. Monitoring Committee, Voting at 16 – Consequences on youth participation at local and regional level, CG/2015(29)8FINAL, 20 October 2015. Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/168071a5ed> (viewed on 12.09.2021).

408. Observation of local elections in Albania, CPL/2015(29)2FINAL, 21 October 2015. Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/1680718db0> (viewed on 12.09.2021).

409. Observation of local elections in Georgia, CPL(27)5FINAL, 15 October 2014. Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/1680719ac9> (viewed on 12.09.2021).

410. Observation of local elections in the Republic of Moldova, CPL/2015(29)3FINAL, 21 October 2015. Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/168071a960> (viewed on 12.09.2021).

411. Observation of pre-term local elections in Ukraine, CPL(27)4FINAL, 15 October 2014. Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/1680718f05> (viewed on 12.09.2021).

412. OCDL (1996)020rev-epinion on the draft Constitution of Ukraine (text approved by the Constitutional Commission 11 March 1996), adopted at the 27th Meeting of the Venice Commission on 17–18 May 1996. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(1996\)020rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1996)020rev-e) (viewed on 12.10.2021).

413. Oleksandr Volkov v. Ukraine (9 January 2013): European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-115871%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-115871%22]}) (viewed on 13.09.2021).

414. On a Partial Agreement Establishing the European Commission for Democracy through Law (adopted by the Committee of Ministers on 10 May 1990 at its 86th Plenary Session). Resolution (90). URL: <http://conventions.coe.int/-Treaty/EN/PartialAgr/Html/Venise9006.htm> (viewed on 10.09.2021).

415. Opinion no. 10 (2007) of the CCJE to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the Council for the Judiciary at the service of society. URL: [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CCJE\(2007\)OP10&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=FEF2E0&BackColorIntranet=FEF2E0&BackColorLogged=c3c3c3&direct=true](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CCJE(2007)OP10&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=FEF2E0&BackColorIntranet=FEF2E0&BackColorLogged=c3c3c3&direct=true) (viewed on 18.09.2021).

416. Opinion no. 3 (2002) of the CCJE to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the principles and rules governing judges' professional conduct, in particular ethics, incompatible behaviour and impartiality.

URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=1046405&Site=C&direct=true>
(viewed on 18.09.2021).

417. Overview ECHR 1959–2020. European Court of Human Rights, August 2021. URL: https://echr.coe.int/Documents/Overview_19592020_ENG.pdf (viewed on 12.10.2021).

418. Rapport sur le financement des partis politiques adopté par la Commission lors de sa 43ème réunion (Venise, 9–10 mars 2001), CDL-INF(2001)008. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(2001\)008-f](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(2001)008-f) (viewed on 10.09.2021).

419. Recommendation CM/Rec (2010)12 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to Member States on Judges: independence, efficiency and responsibilities. URL: [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CM/Rec\(2010\)12&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383&direct=true](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CM/Rec(2010)12&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383&direct=true) (viewed on 18.09.2021).

420. Report by Nils Muižnieks, Council of Europe Commissioner for Human Rights, following his visit to Poland, Council of Europe Commissioner for Human Rights. URL: <https://rm.coe.int/16806db712> (viewed on 12.09.2021).

421. Report by Nils Muižnieks, Council of Europe Commissioner for Human Rights, following his visit to Ukraine, Council of Europe Commissioner for Human Rights. URL: [https://rm.coe.int/ref/CommDH\(2015\)23](https://rm.coe.int/ref/CommDH(2015)23) (viewed on 13.09.2021).

422. Report on the scope and lifting of parliamentary immunities adopted by the Venice Commission at its 98th plenary session (Venice, 21–22 March 2014). *Venice Commission: Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2014\)011-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2014)011-e) (viewed on 20.09.2021).

423. Resolution of 13 March 2014 on the invasion of Ukraine by Russia (2014/2627(RSP)): European Parliament EU. URL: <https://www.europarl.europa.eu/>

sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fTEXT%2bTA%2bP7-TA-2014-0248%2b0%2bDOC%2bXML%2bV0%2f%2fEN&language=EN (viewed on 13.09.2021).

424. Resolution of 17 July 2014 on Ukraine: European Parliament EU. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2014-0009_EN.html?redirect (viewed on 13.09.2021).

425. Resolution of 25 November 2010 on Ukraine: European Parliament EU. URL: <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fNONSGML%2bTA%2bP7-TA-2010-0444%2b0%2bDOC%2bPDF%2bV0%2f%2fEN> (viewed on 13.09.2021).

426. Resolution of 27 October 2011 on the current developments in Ukraine: European Parliament EU. URL: <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fNONSGML%2bTA%2bP7-TA-2011-0472%2b0%2bDOC%2bPDF%2bV0%2f%2fEN> (viewed on 13.09.2021).

427. Resolution (51) 62 (2 August 1951) Partial Agreements / Council of Europe: Resolution (51) 62. URL: <https://rm.coe.int/09000016805e394e> (viewed on 10.09.2021).

428. Resolution (89) 40 On the Future Role of the Council of Europe in European Construction, adopted by the Committee of Ministers on 5 May 1989, at its 84th Session / Council of Europe: Resolution (93) 28. URL: <https://rm.coe.int/090000168053594d> (viewed on 10.09.2021).

429. Robilant Anna Di. Genealogies of Soft Law. *The American Journal of Comparative Law*. 2006. Vol. 54, № 3. P. 499–554.

430. Rules of Procedure. *Venice Commission Council of Europe: website*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2018\)018-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2018)018-e) (viewed on 10.09.2021).

431. Shelton D. Normative Hierarchy in International Law. *The American Journal of International Law*. 2006. Vol. 100, № 2. P. 291–323.

432. Statutory Resolution (93) 28 on partial and enlarged agreements, adopted by the Committee of Ministers on 14 May 1993 at its 92nd Session / Council of Europe: Resolution (93) 28. URL: <https://rm.coe.int/0900001680063761/https://rm.coe.int/0900001680534828> (viewed on 10.09.2021).

433. SWD (2015)74 final Implementation of the European Neighbourhood Policy in Ukraine Progress in 2014 and recommendations for actions; JOINT STAFF WORKING DOCUMENT: European Commission. URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/2015/ukraine-enp-report-2015_en.pdf (viewed on 13.09.2021).

434. SWD (2016)446 Association Implementation Report on Ukraine; JOINT STAFF WORKING DOCUMENT: European Commission. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15578-2016-INIT/en/pdf> (viewed on 13.09.2021).

435. SWD (2019)433 final. Association Implementation Report on Ukraine; JOINT STAFF WORKING DOCUMENT: European Commission. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15105-2019-INIT/en/pdf> (viewed on 13.09.2021).

436. The Bangalore Principles of Judicial Conduct, 2001, as revised at the Roundtable Meeting of Chief Justices held in the Peace Palace, The Hague, November 25–26, 2002. URL: http://crimecor.rada.gov.ua/konzloch/-control/uk/publish/article;jsessionid=FDBFB35CEA772BBA6DDE038AA3B87E38?art_id=48076&cat_id=46352 (viewed on 18.09.2021).

437. The European Charter on the Statute for Judges (adopted at the multilateral meeting on the statute for judges in Europe, organized by the Council of Europe, between 8–10 July 1998). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/-show/994_236 (viewed on 18.09.2021).

438. The functioning of democratic institutions in Ukraine. Resolution 2145 (2015) Parliamentary Assembly of the Council of Europe. URL:

<https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=23453&lang=en> (viewed on 12.09.2021).

439. The Recommendation Rec (94)12 of the Committee of Ministers to Member States on the independence, efficiency and role of judges. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_323 (viewed on 18.09.2021).

440. Third party intervention by the Council of Europe Commissioner for Human Rights under Article 36, paragraph 3, of the European Convention on Human Rights. Application No. 30778/15 – Khadija ISMAYILOVA v. Azerbaijan. URL: <https://rm.coe.int/16806dac11> (viewed on 13.09.2021).

441. United Nations Basic Principles on the Independence of the Judiciary endorsed by General Assembly resolutions 40/32 of 29 November 1985 and 40/146 of 13 December 1985. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_201 (viewed on 18.09.2021).

442. Venice Commission: Council of Europe. URL: https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_Presentation&lang=EN (viewed on 13.09.2021).

443. Venice Commission. Jesse Russell, Ronald Cohn. *Book on Demand*. 2012. URL: <http://books.google.com.ua/books?id=X6OpMQEACAAJ&dq=Venice+commission&hl=uk&sa=X&ei=2ydSUBqLFKyP7Aa6j4HQBA&ved=0CFEQ6AEwBw> (viewed on 10.09.2021).

444. Venice Commission's Rule of Law Checklist: Resolution 1948 (2013) Parliamentary Assembly of the Council of Europe. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=24213&lang=en> (viewed on 12.09.2021).

445. Virginia A Fletcher. Is soft law redundant? URL: https://www.academia.edu/8034278/Is_soft_law_redundant (viewed on 10.09.2021).

446. Vyerentsov v. Ukraine (11 April 2013): European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-118393%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-118393%22]}) (viewed on 13.09.2021).

447. Wolfgang Hoffmann-Riem The Venice Commission of the Council of Europe – Standards and Impact. *European Journal of International Law*. May 2014. Vol. 25, Iss. 2. P. 579–597. URL: <https://academic.oup.com/ejil/article/25/2/579/406221?login=true> (viewed on 13.09.2021).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ
ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації в періодичних наукових виданнях інших держав з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію здобувача:

1. Дубас В. В. Опосередкований вплив практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. No. 6, vol. 1. С. 71–80.

Статті в наукових виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України:

2. Дубас В. В. Європейські стандарти конституційної скарги (за позиціями Венеціанської комісії). *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 67–71.

3. Дубас В. В. Сучасна кодифікація виборчого законодавства в Україні: венеціанський вимір. *Часопис конституційного права*. 2018. № 2. С. 60–65.

4. Дубас В. В. Європейські стандарти сучасного парламентаризму (за позиціями Європейської комісії «За демократію через право»). *Часопис конституційного права*. 2019. № 2. С. 60–73.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Особа В. В.¹⁹ Аналіз основних принципів діяльності Європейської комісії «За демократію через право». *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матер. XXI звіт. наук.-практ. конф.* Львів, 2015. С. 167–170.

¹⁹ Дівоче прізвище дисертантки.

2. Особа В. В. Європейська комісія «За демократію через право»: незалежний експерт чи міжнародна сатисфакція. *Матер. XIV Міжнар. студент.-аспірант. наук. конф.* Львів, 2015. С. 43–45.
3. Особа В. В. Співпраця України та Венеціанської комісії Ради Європи: етапи становлення. *Закарпатські правові читання: матер. VII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених та студ.* Ужгород, 2015. С. 43–45.
4. Дубас В. В. Роль Європейської комісії «За демократію через право» у проведенні конституційних реформ. *Проблеми державотворення і захист прав людини в Україні: матер. XXIII звіт. наук.-практ. конф.* Львів, 2017. С. 145–148.
5. Дубас В. В. Співробітництво України та Європейської комісії «За демократію через право»: сфери, форми та види. *Проблеми державотворення і захист прав людини в Україні: матер. XXVI звіт. наук.-практ. конф.* Львів, 2020. С. 89–91.
6. Дубас В. В. Усталена практика Венеціанської комісії в актах Конституційного Суду України. *Проблеми державотворення і захист прав людини в Україні: матер. XXVI звіт. наук.-практ. конф.* Львів, 2021. С. 105–108.

ДОДАТОК Б

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань інтеграції України до Європейського Союзу

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 1, тел.: 255-34-02, факс: 255-33-13, e-mail: committee@vru.gov.ua

№ 04-20/17-831954

«10. 02. 2017»

Допідка

про використання результатів дисертаційної роботи
«Вплив практики Європейської комісії «За демократію через право» на
розвиток конституціоналізму в Україні»

Дубас Вікторії Василівни

Комітет з питань інтеграції України до Європейського Союзу повідомляє, що результати дисертаційної роботи «Вплив практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні» Дубас Вікторії Василівни на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право» було опрацьовано та застосовано у діяльності Комітету, зокрема щодо можливості покращення співпраці Верховної Ради України та Європейської комісії «За демократію через право».

Так, Комітетом у своїй діяльності можуть бути використані запропоновані дисертанткою напрацювання щодо вдосконалення системи державної влади та розвитку конституціоналізму в Україні, з урахуванням практики Венеційської комісії, а також пропозиції щодо розширення повноважень Комітету шляхом внесення зміни до Постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання», що запропоновано у дисертаційній роботі.

Голова Комітету
з питань інтеграції України
до Європейського Союзу

І.О. Климуш-Циннадзе

ДОДАТОК В

Основоположні права та свободи людини		
Висновок щодо конституційних аспектів смертної кари в Україні	CDL-INF(1998)001rev	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-INF(1998)001rev-e
Концепція державної етнічної та національної політики України: коментарі	CDL(2001)059-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L(2001)059-e
Висновок щодо Постанови Верховної Ради України «Про засади державної політики у галузі прав людини»	CDL-AD(2002)002-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2002)002-e
Висновок щодо двох проектів законів «Про внесення до Закону України «Про національні меншин в Україні»»	CDL-AD(2004)013-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2004)013-e
Висновок щодо останньої редакції проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про національні меншини в Україні»»	CDL-AD(2004)022-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2004)022-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про концепцію державної етнічної політики України»	CDL-AD(2004)021-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2004)021-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про статус корінних народів України»	CDL-AD(2004)036-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2004)036-e
Спільний висновок щодо проекту Закону України «Про свободу мирних зібрань в Україні»	CDL-AD(2006)033-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2006)033-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»	CDL-AD(2006)030-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2006)030-e
Спільний висновок щодо процедури організації та проведення мирних зібрань в Україні	CDL-AD(2009)052-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2009)052-e
Спільний висновок щодо Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України про запобігання зловживанням правом на звернення»	CDL-AD(2010)029-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2010)029-e
Висновки щодо проекту Закону України «Про свободу мирних зібрань в Україні»	CDL-AD(2010)033-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2010)033-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про мови в Україні»	CDL-AD(2011)008-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2011)008-e
Висновок щодо проекту Закону України	CDL-AD(2011)047-e	https://www.venice.coe.int/w

«Про засади державної мовної політики України»		ebforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)047-e
Спільний висновок щодо проекту Закону України «Про свободу мирних зібрань в Україні»	CDL-AD(2011)031-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)031-e
Висновок щодо питання про заборону так званої «пропаганди гомосексуалізму у світлі нещодавнього законодавства в деяких державах-членах Ради Європи»	CDL-AD(2013)022-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CDL-AD(2013)022-e
Проміжний висновок щодо Закону України «Про очищення влади» (Закон «Про люстрацію») в Україні	CDL-AD(2014)044-ukr	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CDL-AD(2014)044-ukr
Остаточний Висновок щодо Закону України «Про очищення влади»	CDL-AD(2015)012-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)012-e
Проміжний висновок щодо проекту Закону України «Про правила доброчесності політичного діяча»	CDL-AD(2015)031-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)031-e
Спільний проміжний висновок щодо Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки»	CDL-AD(2015)041-ukr	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)041-ukr
Спільний висновок щодо проектів законів про свободу мирних зібрань	CDL-AD(2016)030-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)030-e
Висновок щодо положень Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року, стосовно використання державної мови та мов меншин, а також та інших мов в освіті	CDL-AD(2017)030-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)030-e
Висновок щодо Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»	CDL-AD(2019)032-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)032-e
Терміновий спільний висновок щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» (№ 4651 від 27 січня 2021 року)	CDL-AD(2021)028-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CDL-AD(2021)028-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про засади державної політики перехідного періоду»,	CDL-AD(2021)038-ukr	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CDL-AD(2021)038-ukr

Конституційна реформа		
Висновок щодо конституційної ситуації в Україні після прийняття Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України	CDL-INF(1995)002-e	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-INF(1995)002-e
Висновок щодо проекту Конституції України	CDL-INF(1996)006-e	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-INF(1996)006-e
Висновок щодо Конституції України	CDL-INF(1997)002-e	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-INF(1997)002-e
Консолідований Висновок щодо проекту конституційної реформи в Україні	CDL-INF(2001)011-e	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-INF(2001)011-e
Консолідований Висновок щодо проекту конституційної реформи в Україні	CDL(2001)051-e	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL(2001)051-e
Висновок щодо трьох проектів законів «Про внесення змін до Конституції України»	CDL-AD(2003)019-e	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-AD(2003)019-e
Висновок щодо процедури внесення змін до Конституції України	CDL-AD(2004)030-e	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-AD(2004)030-e
Висновок щодо змін до Конституції України, внесених 8 грудня 2004 року	CDL-AD(2005)015-e	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-AD(2005)015-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про внесення змін до конституційних положень про прокуратуру»	CDL-AD(2006)029-e	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-AD(2006)029-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України»	CDL-AD(2008)015-e	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-AD(2008)015-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України»	CDL-AD(2009)008-e	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-AD(2009)008-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України»	CDL-AD(2009)024-e	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-AD(2009)024-e
Висновок щодо конституційної ситуації України	CDL-AD(2010)044-e	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)044-e
Висновок щодо пропозицій про внесення змін до проекту Закону «Про внесення змін до Конституції України» з метою посилення гарантій незалежності суддів	<u>CDL-AD(2013)034-e</u>	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-AD(2013)034-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України з	<u>CDL-AD(2013)014-e</u>	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-AD(2013)014-e

метою посилення гарантій незалежності суддів України та змін до Конституції України щодо правосуддя, запропонованих Конституційною Асамблеєю»		L-AD(2013)014-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України»	CDL-AD(2014)037-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2014)037-e#
Меморандум Секретаріату про відповідність проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)», включеного Верховною Радою України до порядку денного сесії та надісланого до Конституційного Суду України, попередньому Висновку Венеційської комісії (CDL-AD(2015)028)	CDL-AD(2015)029rev-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2015)029rev-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України щодо судової влади»	CDL-AD(2015)026-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2015)026-e
Висновок щодо запропонованих змін до Конституції України щодо судової влади	CDL-AD(2015)027-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2015)027-e
Меморандум Секретаріату про відповідність проекту Закону України про внесення змін до Конституції України щодо правосуддя, поданого Президентом до Верховної Ради 25 листопада 2015 р. Висновку Венеційської комісії щодо запропонованого зміни до Конституції України щодо судової влади, затверджені Конституційною комісією 4 вересня 2015 р. (CDL-AD(2015)027), враховані Венеційською комісією на її 105-му пленарному засіданні (Венеція, 18-19 грудня 2015 р.)	CDL-AD(2015)043-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2015)043-e
Висновок щодо внесення змін до Конституції України стосовно децентралізації влади, підготовлені робочою групою Конституційної Комісії	CDL-AD(2015)028-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2015)028-e
Попередній Висновок щодо внесення змін до Конституції України стосовно децентралізації влади	CDL-PI(2015)008-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-PI(2015)008-e
Форми прямого народовладдя		
Парламентське виборче законодавство України 1998 року: оціночні міркування з точки зору порівняння	CDL(1999)051-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L(1999)051-e

Висновок щодо конституційного референдуму в Україні	CDL-INF(2000)011-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(2000)011-e
Імплементація конституційного референдуму в Україні	CDL-INF(2000)014-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(2000)014-e
Висновок щодо Закону України «Про вибори народних депутатів України»	CDL-INF(2001)022-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(2001)022-e
Висновок щодо українського законодавства про політичні партії	CDL-AD(2002)017-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2002)017-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про вибори народних депутатів України»	CDL-AD(2004)001-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2004)001-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про вибори народних депутатів України»	CDL-AD(2004)002-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2004)002-e
Висновок щодо Закону України «Про вибори народних депутатів України»	CDL-AD(2006)002rev-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2006)002rev-e
Спільний висновок щодо проекту Закону України «Про Державний реєстр виборців України»	CDL-AD(2006)003-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2006)003-e
Спільний висновок щодо проекту Закону України «Про Державний реєстр виборців України»	CDL-AD(2007)026-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2007)026-e
Висновок щодо законодавчих положень забезпечення дострокових виборів в Україні	CDL-AD(2007)021-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2007)021-e
Висновок щодо проекту Закону України про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України», внесеного народними депутатами Портновим і Лавриновичем	CDL-AD(2009)019-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2009)019-e
Спільний висновок щодо Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів з питань виборів Президента України» прийнятого Верховною Радою України 24 липня 2009 року	CDL-AD(2009)040-ukr	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2009)040-ukr
Спільний висновок щодо Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів з питань виборів Президента України»	CDL-AD(2009)040-ukr	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2009)040-ukr
Висновок щодо проекту Виборчого кодексу Верховної Ради України	CDL-AD(2010)047-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)047-e
Спільний висновок щодо проекту Закону України «Про вибори народних депутатів	CDL-AD(2011)037-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)037-e

України»		L-AD(2011)037-e
Висновок щодо Закону України «Про всеукраїнський референдум в Україні»	CDL-AD(2013)017-e	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-AD(2013)017-e
Спільний висновок щодо проекту Закону «Про внесення змін до законів «Про вибори народних депутатів України» та «Про Центральну виборчу комісію»» та щодо проекту Закону України «Про повторні вибори в Україні»	CDL-AD(2013)016-e	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-AD(2013)016-e
Спільний висновок щодо проекту змін до законодавства стосовно виборів народних депутатів України	CDL-AD(2013)026-e	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-AD(2013)026-e
Висновок щодо «чи є сумісним з конституційними принципами рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим в Україні «Про організацію референдуму про входження до складу Російської Федерації чи відновлення Конституції Криму 1992 року»»	CDL-AD(2014)002-e	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-AD(2014)002-e
Висновок щодо Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» (щодо виключення кандидатів у народні депутати України) з виборчого списку партії в багатомандатному окрузі»	CDL-AD(2016)018-e	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)018-e
Терміновий спільний висновок щодо проекту Закону України «Про народовладдя через всеукраїнський референдум» (реєстр. № 3612)	CDL-AD(2020)024-e	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)024-e
Спільний Висновок щодо проекту Закону України «Про політичні партії»		https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-AD(2021)003-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про вдосконалення процедури встановлення неможливості проведення загальнодержавних та місцевих виборів, всеукраїнського та місцевого референдумів на окремих територіях та виборчих дільницях»	CDL-AD(2021)045-e	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-AD(2021)045-e
Функціонування органів державної влади		
Висновок щодо проекту Закону України «Про судову систему в Україні»	CDL-INF(2000)005-e	https://www.venice.coe.int/wbforms/documents/?pdf=CDL-INF(2000)005-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про	CDL(2001)055-e	https://www.venice.coe.int/w

судову систему»		ebforms/documents/?pdf=CDL(2001)055-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про судову систему»	CDL(2001)078-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2001)078-e
Висновок щодо чинного Закону України та щодо проекту Закону України «Про прокуратуру»	CDL(2001)134-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2001)134-e
Висновок щодо чинного Закону України та щодо проекту Закону України «Про прокуратуру»	CDL(2001)128-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2001)128-e
Висновок на проекті Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру»»	CDL-AD(2004)038-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2004)038-e
Зауваження щодо проекту Національної стратегії реформування системи територіальної організації влади в Україні	CDL(2005)030-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2005)030-e
Зауваження щодо проекту Національної стратегії реформування системи територіальної організації влади в Україні	CDL(2005)032-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2005)032-e
Висновок щодо можливих конституційних та законодавчих удосконалень для забезпечення безперервності функціонування Конституційного Суду України	CDL-AD(2006)016-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2006)016-e
Висновок щодо можливості для міністра (попередньо обраного народним депутатом України) продовжити виконання повноважень народного депутата України після відставки з уряду	CDL-AD(2006)035rev-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2006)035rev-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про Кабінет Міністрів України»	CDL-AD(2006)032-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2006)032-e
Коментарі до проекту Закону України «Про Кабінет Міністрів та центральні органи виконавчої влади України»	CDL(2006)107-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2006)107-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про судоустрій та законопроект про статус судів в Україні»	CDL-AD(2007)003-ukr	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2007)003-ukr
Попередній висновок щодо проекту Закону України «Про парламентську опозицію в Україні»	CDL-AD(2007)015-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2007)015-e
Висновок щодо Закону України «Про внесення змін до законодавства щодо статусу депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих рад в Україні»	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2007)018-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2007)018-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про статус народного депутата України»»	CDL-AD(2007)031-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2007)031-e

Висновок на проекту Закону України «Про парламентську опозицію в Україні»	CDL-AD(2007)019-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2007)019-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про прокуратуру»	CDL-AD(2009)048-ukr	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2009)048-ukr
Спільний експертний висновок щодо проекту Закону України «Про судоустрій і статус суддів»	CDL-AD(2010)003-ukr	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2010)003-ukr
Висновок щодо концепції утворення і функціонування Конституційної Асамблеї	CDL-AD(2011)002-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2011)002-e
Спільний висновок щодо проекту Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність України»	CDL-AD(2011)039-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2011)039-e
Спільний висновок щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» та інших законодавчих актів України»	CDL-AD(2011)033-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2011)033-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про прокуратуру»	CDL-AD(2012)019-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2012)019-e
Спільний висновок щодо проекту Закону України «Про прокуратуру України»	CDL-AD(2013)025-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2013)025-e
Спільний висновок щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і внесення змін до Закону України «Про Вищу раду юстиції України»	CDL-AD(2015)007-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2015)007-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції»	CDL-AD(2015)025-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2015)025-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції щодо недоторканності народних депутатів та суддів України»	CDL-AD(2015)013-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2015)013-e
Висновок щодо проекту Закону України «Про Конституційний Суд України»	CDL-AD(2016)034-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2016)034-e
Висновок щодо відповідності стандартам Ради Європи проект Закону України «Про антикорупційні суди» та проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів»» (щодо запровадження обов'язкової спеціалізації суддів з розгляду корупційних і	CDL-AD(2017)020-e	https://www.venice.coe.int/w ebforms/documents/?pdf=CD L-AD(2017)020-e

пов'язаних з корупцією правопорушень)		
Висновок щодо законопроекту про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України	CDL-AD(2017)026-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)026-e
Спільний висновок щодо проекту Закону України № 6674 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення відкритості для суспільства інформації профінансування діяльності громадських об'єднань та використання міжнародної технічної допомоги» та проекту Закону України № 6675 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо забезпечення відкритості для суспільства інформації профінансування діяльності громадських об'єднань та використання міжнародної технічної допомоги»	CDL-AD(2018)006-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2018)006-e
Резюме amicus curiae щодо окремих оскаржень постанов про запобіжні заходи (позбавлення волі)	CDL-AD(2019)001-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)001-e
Резюме amicus curiae щодо конституційності проекту Закону України № 10257 «Про дострокове припинення повноважень народного депутата України»	CDL-AD(2019)029-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)029-e
Висновок щодо змін до законодавчих актів, які регулюють статус Верховного Суду та органів суддівського врядування	CDL-AD(2019)027-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)027-e
Спільний Висновок щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких Законів України щодо діяльності Верховного Суду та органів суддівського врядування» (далі – проект Закону № 3711).	CDL-AD(2020)022-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)022-e
Терміновий спільний висновок законодавчої ситуації навколо антикорупційних механізмів щодо Рішення №13-р/2020 Конституційного Суду України	CDL-PI(2020)018-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2020)018-e
Терміновий спільний висновок щодо законодавчої ситуації навколо антикорупційних механізмів щодо рішення №13-р/2020 Конституційного Суду України	CDL-AD(2020)038-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)038-e
Терміновий спільний висновок щодо реформування Конституційного Суду України	CDL-AD(2020)039-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)039-e

Висновок щодо проекту Закону України «Про конституційну процедуру» (№ 4533) та альтернативного законопроекту про порядок розгляду справ та виконання рішень Конституційного Суду (№. 4533-1)	CDL-AD(2021)006-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2021)006-e
Терміновий спільний висновок щодо проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя (ВРП) та діяльності дисциплінарних інспекторів ВРП» (законопроект № 5068)	CDL-AD(2021)018-e	https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2021)018-e

ДОДАТОК Г

Проект вносить
народний депутат України
(посвідчення №___)

ПОСТАНОВА
Верховної Ради України

Про внесення змін до Постанови Верховної Ради України
«Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів
Верховної Ради України дев'ятого скликання»
(щодо взаємодії між Європейською комісією «За демократію через право»
та парламентом України)

Верховна Рада України **п о с т а н о в л я є**:

1. Внести такі зміни до Постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» (№ 19-ІХ від 29.08.2019):

1) доповнити пункт 10 Додатку до Постанови Верховної Ради України від 29 серпня 2019 р. № 19-ІХ «ПРЕДМЕТИ ВІДАННЯ комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» новим абзацом десятим такого змісту:

«співробітництво з інституціями Ради Європи зокрема взаємодія з Європейської комісією «За демократію через право» (Венеційська комісія), з питань інтеграції до Європейського Союзу шляхом адаптації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу та забезпечення його відповідності зобов'язанням України у рамках Ради Європи».

2. Контроль за виконанням цієї Постанови покласти на Комітет Верховної Ради України з питань інтеграції України до Європейського Союзу.

3. Ця Постанова набирає чинності з дня її прийняття.

Голова Верховної Ради України

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Відповідно до статті 93 Конституції України в порядку права законодавчої ініціативи вношу на розгляд Верховної Ради України проект Постанови Верховної Ради України «Про внесення змін до Постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання»» (щодо взаємодії між Європейською комісією «За демократію через право» та парламентом України)

Доповідати на пленарному засіданні буду особисто.

Додаток: проект Постанови Верховної Ради України - на 1 арк.;
пояснювальна записка - на 2 арк.;
порівняльна таблиця - на 2 арк.;
копії зазначених матеріалів у електронному вигляді.

Народний депутат України

П О Я С Н Ю В А Л Ь Н А З А П И С К А

**до проекту Постанови Верховної Ради України «Про внесення змін до
Постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і
предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання»
(щодо взаємодії між Європейською комісією «За демократію через право»
та парламентом України)**

1. Обґрунтування необхідності прийняття законопроекту

Відповідно до чинного законодавства сприяння взаємодії Верховної Ради України та її органів з Європейською комісією «За демократію через право» (Венеційська комісія) покладається на заступника Керівника Апарату Верховної Ради України. Відповідна норма була вперше закріплена і міститься в Розпорядженні Голови Верховної Ради України № 199 від 20 травня 2020 року «Про розподіл обов'язків між Керівником Апарату Верховної Ради України та заступниками Керівника Апарату Верховної Ради України».

Таке положення не відповідає функціями, які покладаються на Апарат Верховної Ради України з огляду на наступне.

Апарат Верховної Ради України відповідно до свого Положення (затверджене Розпорядженням Голови Верховної Ради України № 769 від 25 серпня 2011 року) є постійно діючим органом, який здійснює правове, наукове, організаційне, документальне, інформаційне, експертно-аналітичне, фінансове і матеріально-технічне забезпечення діяльності Верховної Ради України, її органів та народних депутатів України. А до напрямку у сфері зовнішньополітичної діяльності Апарату Верховної Ради можна хіба що віднести організація прийомів у Верховній Раді України парламентських делегацій, політичних діячів та дипломатичних представників іноземних держав, представників міжнародних організацій та підготовку матеріалів і пропозицій з питань зовнішньополітичної діяльності Верховної Ради України (пп. 6 та пп. 7 п. 11 Положення).

Водночас, цілком логічним є залучення до процесу співпраці державний орган, основною функцією якого є законодавча. Верховна Рада України є єдиним законотворчим органом у державі, на яку, попри цю важливу функцію, покладено також й провадження міжнародної діяльності. Конституція України у статті 18 визначає, що «зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права». Суть цієї функції, а також роль парламенту розкривається через призму законодавчого визначення засад зовнішньої політики держави, зокрема й забезпечення євроатлантичної інтеграції. Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (стаття 11) до основних засад зовнішньої політики віднесено забезпечення інтеграції України в європейський політичний,

економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі.

У структурі Верховної Ради України ІХ скликання відповідно до Постанови Верховної Ради України № 19-ІХ від 28.09.2018 року «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» утворено Комітет з питань інтеграції України до Європейського Союзу. До предмету відання цього Комітету належить участь України в міжнародних інтеграційних процесах, пов'язаних з діяльністю Європейського Союзу та забезпечення відповідності законодавства України зобов'язанням України у рамках Ради Європи. Важливим є те, що відповідний Комітет здійснює також оцінку відповідності законопроектів міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції.

Вказані повноваження є суміжними з компетенцією Венеційської комісії, оскільки приймаючи індивідуальні акти у формі висновків, Венеційська Комісія виконує цілі свого функціонування та здійснює правову експертизу національних правових норм на відповідність європейським стандартам та принципам Ради Європи. А, відтак, співпраця Комітету з питань інтеграції України до Європейського Союзу та Венеційської Комісії буде сприяти адаптації законодавства України зобов'язанням України у рамках Ради Європи та законодавства Європейського Союзу. Крім того, статтею 13 Закону України № 116/95-ВР від 04.04.1995 року «Про комітети Верховної Ради України», на парламентські комітети покладається здійснення організаційної функції, суть якої поряд з іншими правами визначається як участь відповідно до предметів їх відання в міжпарламентській діяльності, взаємодії з міжнародними організаціями (п. 8 статі 13) і саме на Голову комітету покладено функцію представництва Комітету з відповідними органами парламентів іноземних держав та міжнародними організаціями.

На розгляд Верховної Ради України внесено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо проведення антикорупційної експертизи проектів законодавчих актів)», яким пропонується доповнити положення статті 15 Закону України «Про запобігання та протидію корупції», статей 93,94 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», якими проведення антикорупційної експертизи законодавчих актів покладається на комітет Верховної Ради України до відання якого віднесені питання боротьби з корупцією. Крім того, згідно положень законопроекту, висновок відповідного парламентського комітету є підставою для повернення внесеного законопроекту без розгляду суб'єкту його подання.

Також на розгляді Верховної Ради України перебуває проект Закону про засади державної політики у сфері європейської інтеграції за № 1206 від 29.08.2019 року, прийняття якого покладе на Комітет, до предмета відання якого належать питання європейської інтеграції, повноваження щодо визначення чи містить законопроект, проект іншого акта положення, які

стосуються зобов'язань України у сфері європейської інтеграції, і якщо він їх містить – зазначати, чи ці положення відповідають зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції.

З огляду на це, зміни, що пропонується Постановою, будуть правовим підґрунтям для інтеграції України до Європейського Союзу. У зв'язку з наведеним, є необхідність внести відповідні зміни до Постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання».

2. Цілі і завдання законопроекту

Законопроект розроблено з метою налагодження механізму співробітництва з інституціями Ради Європи зокрема з Європейської комісією «За демократію через право» (Венеційська комісія) з питань інтеграції до Європейського Союзу шляхом адаптації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу та забезпечення його відповідності зобов'язанням України у рамках Ради Європи.

3. Загальна характеристика та основні положення законопроекту

Проектом Постанови пропонується доповнити пункт 10 Додатку до Постанови Верховної Ради України від 29 серпня 2019 року № 19-ІХ «ПРЕДМЕТИ ВІДАННЯ комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» новим абзацом десятим, згідно до якого на комітет Верховної Ради України до сфери відання якого віднесено питання інтеграції України до Європейського Союзу, покладаються повноваження щодо співробітництва з інституціями Ради Європи зокрема взаємодія з Європейської комісією «За демократію через право» шляхом адаптації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу та забезпечення його відповідності зобов'язанням України у рамках Ради Європи.

4. Місце законопроекту в системі законодавства

Законопроектом регулюються правовідносини у сфері діяльності комітетів Верховної Ради України.

5. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація положень проекту під час його практичного застосування, після його прийняття не впливатиме на видаткову частину Державного або місцевих бюджетів.

6. Обґрунтування очікуваних соціально-економічних, правових та інших наслідків застосування законопроекту після його прийняття

Внесення відповідних змін до Постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» врегулює механізм адаптації українського законодавства на етапі розгляду законопроектів та у разі прийняття забезпечення його відповідності зобов'язанням України у рамках Ради Європи.

Народні депутати України

П О Р І В Н Я Л Ь Н А Т А Б Л И Ц Я
до проекту Постанови Верховної Ради України «Про внесення змін до
Постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і
предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання»
(щодо взаємодії між Європейською комісією «За демократію через право»
та парламентом України)

Чинна редакція	Редакція, що пропонується
Постанова Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» № 19-ІХ від 29.08.2019 року	
<p>10. Комітет з питань інтеграції України до Європейського Союзу: участь України в міжнародних інтеграційних процесах, пов'язаних з діяльністю Європейського Союзу (ЄС), Європейського Співтовариства з атомної енергії та їх держав-членів;</p> <p>адаптація українського законодавства до законодавства Європейського Союзу (ЄС), забезпечення його відповідності зобов'язанням України у рамках Ради Європи (РЄ);</p> <p>оцінка відповідності законопроектів міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції;</p> <p>державна політика у сфері європейської інтеграції;</p> <p>забезпечення міжпарламентських зв'язків у рамках співробітництва України з Європейським Союзом (ЄС);</p> <p>координація програм технічної допомоги Європейського Союзу (ЄС) Верховній Раді України та спеціальних навчальних програм;</p>	<p>10. Комітет з питань інтеграції України до Європейського Союзу: участь України в міжнародних інтеграційних процесах, пов'язаних з діяльністю Європейського Союзу (ЄС), Європейського Співтовариства з атомної енергії та їх держав-членів;</p> <p>адаптація українського законодавства до законодавства Європейського Союзу (ЄС), забезпечення його відповідності зобов'язанням України у рамках Ради Європи (РЄ);</p> <p>оцінка відповідності законопроектів міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції;</p> <p>державна політика у сфері європейської інтеграції;</p> <p>забезпечення міжпарламентських зв'язків у рамках співробітництва України з Європейським Союзом (ЄС);</p> <p>координація програм технічної допомоги Європейського Союзу (ЄС) Верховній Раді України та спеціальних навчальних програм;</p>

<p>надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів України з Європейським Союзом (ЄС) та його державами-членами (ратифікація, приєднання до міжнародного договору, прийняття тексту міжнародного договору), денонсація зазначених міжнародних договорів України;</p> <p>транскордонне та міжрегіональне співробітництво з країнами - членами Європейського Союзу (ЄС);</p> <p>співробітництво з інституціями ЄС з питань забезпечення відсічі зовнішньої агресії проти України, невійськових міжнародних форм та методів стримування держави-агресора;</p>	<p>надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів України з Європейським Союзом (ЄС) та його державами-членами (ратифікація, приєднання до міжнародного договору, прийняття тексту міжнародного договору), денонсація зазначених міжнародних договорів України;</p> <p>транскордонне та міжрегіональне співробітництво з країнами - членами Європейського Союзу (ЄС);</p> <p>співробітництво з інституціями ЄС з питань забезпечення відсічі зовнішньої агресії проти України, невійськових міжнародних форм та методів стримування держави-агресора;</p> <p>співробітництво з інституціями Ради Європи зокрема взаємодія з Європейської комісією «За демократію через право» (Венеційська комісія), з питань інтеграції до Європейського Союзу шляхом адаптації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу та забезпечення його відповідності зобов'язанням України у рамках Ради Європи.</p>
--	---

Народний депутат України